พระอภิธรรมสังเขป

และ

ธรรมบางประการที่น่าสนใจ

โดย พระนิติเกษตรสุนทร

พระอภิธรรมสังเขป และ ธรรมบางประการที่น่าสนใจ
โดย พระนิติเกษตรสุนทร

คำนำ

หนังสือ "พระอภิธรรมสังเขป" โดยพระนิติเกษตรสุนทร เล่มนี้เป็นหนังสือที่ดีมากเล่มหนึ่ง ที่กล่าวถึง สภาวะปรมัตถธรรมที่สั้น กระชับได้ใจความดี ซึ่งจะมีประโยชน์อย่างมากแก่ผู้เริ่มต้นศึกษาพระอภิธรรม ดังนั้นทางชมรมพุทธศาสน์ โรงพยาบาลราชวิถี จึงเล็งเห็นประโยชน์ในการจัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้ขึ้น เพื่อแจกเป็นธรรมทาน

ชมรมพุทธศาสน์ โรงพยาบาลราชวิถี หวังเป็นอย่างยิ่งที่จะจุดประกายความศรัทธา ความเลื่อมใส ในพระปัญญาธิคุณของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า และมีความเพียรในการศึกษาพระอภิธรรมและน้อมนำมาใช้ในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานต่อไป

นายแพทย์ทองคำ สุนทรเทพวรากุล
ประธานชมรมพุทธศาสน์ โรงพยาบาลราชวิถี

อารัมภกถา

เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๒ ข้าพเจ้าได้เขียน "การศึกษาพระอภิธรรมนำไปสู่ความเข้าใจที่ถูกต้อง" มอบให้แก่อภิธรรมมูลนิธิ บัดนี้ปรากฏว่าหนังสือนั้นได้แจกจำหน่ายไปหมดแล้ว และยังมีหลายท่านที่สนใจสอบถามมา ข้าพเจ้าจึงได้จัดพิมพ์ขึ้นใหม่ชื่อว่า "พระอภิธรรมสังเขป" มีข้อความตามเค้าโครงของ "การศึกษาพระอภิธรรมนำไปสู่ความเข้าใจที่ถูกต้อง" แต่ได้แก้ไขถ้อยคำสำนวน ตัดทอนและเพิ่มเติมสมที่ควร สาระสำคัญที่เพิ่มเติมได้แก่ เจตสิก รูป และนิพพาน ซึ่งได้เขียนขึ้นใหม่ เพื่อให้ครบตามปรมัตถธรรม สำหรับใช้เป็นคู่มือแก่ท่านที่ประสงค์จะศึกษาพระอภิธรรม

ข้อความที่กล่าวด้วย จิต เจตสิก รูป และนิพพาน ท่านที่ยังไม่เคยศึกษาพระอภิธรรม อาจทำความเข้าใจได้ยาก แต่ถ้าได้อ่านโดยพินิจพิเคราะห์แล้วก็จะได้ความเข้าใจดีและเป็นมหากุศล

หนังสือนี้สำเร็จขึ้นได้โดย ท่านภิกขุจิตฺตรกฺโข วัดราชประดิษฐ์ และ ท่านอาจารย์บุญมี เมธางกูร ผู้บรรยายพระอภิธรรม ณ พุทธสมาคม ได้เคยกรุณาตรวจแก้ไว้ กับคุณสดสังขพิทักษ์ ข้าราชการกรมที่ดิน ได้สนับสนุนช่วยเหลือพิมพ์ร่างตรวจแก้มาแต่ริเริ่ม และเป็นผู้ตรวจปรู๊ฟแทนในครั้งนี้ด้วย

ข้าพเจ้าจึงขอนมัสการไว้ด้วยความเคารพ และขอบพระคุณท่านที่ได้อุปการะช่วยเหลือดังกล่าว

(พระนิติเกษตรสุนทร)

๒๕ พฤษภาคม ๒๕๐๕

สารบัญ

หน้า

หน้า

หน้า

ประโยชน์
ของ
การศึกษาพระอภิธรรม

ประโยชน์ที่จะได้รับจากการศึกษาพระอภิธรรมมีอยู่มากหลายประการ ไม่สามารถจะอธิบายให้ละเอียดหมดสิ้นในที่นี้ได้ จึงขอนำมากล่าวแต่โดยสังเขป เพื่อเป็นทางพิจารณาประกอบคุณงามความดีแก่ชีวิต

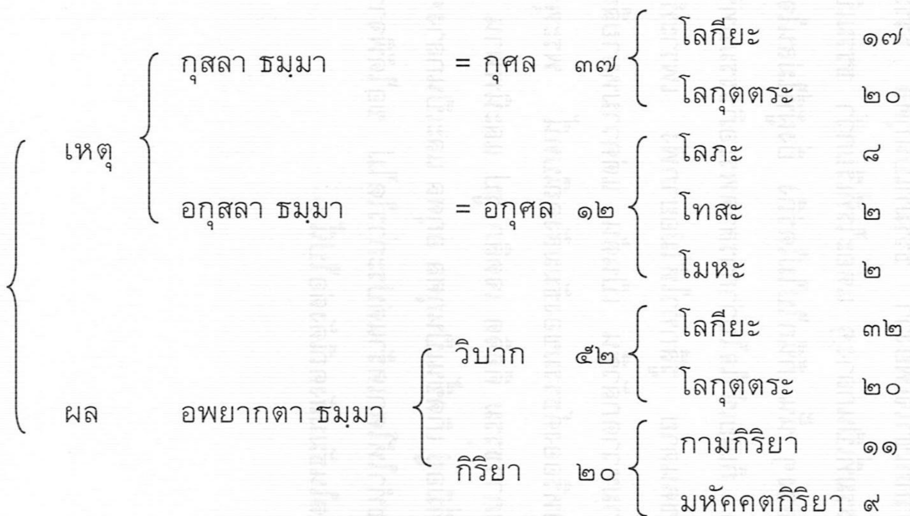
พระอภิธรรมกล่าวถึงสภาวะอันแท้จริง พระอภิธรรมเป็นคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ว่าด้วยสภาวะความจริงแท้อันไม่มีการเปลี่ยนแปลง ซึ่งเรียกว่า **ปรมัตถสัจจะ** ต่างกับที่ทรงสอนไว้ในพระสูตรและพระวินัย อันเป็นความจริงตาม **สมมุติสัจจะ** สมมุติสัจจะแม้จะเป็นความจริงก็ตาม แต่ก็เป็นความจริงโดยสมมุติโวหาร ที่ชาวโลกบัญญัติให้เรียกขานกันเพื่อความเข้าใจ เมื่อว่าโดยสภาวธรรมแล้วก็ไม่เป็นความจริงแท้

เช่นมนุษย์หรือสัตว์ย่อมเป็นความจริงเพียงตามสมมุติ หรือบัญญัติที่ให้เรียกให้เข้าใจกัน แต่ตามความแท้จริงโดยสภาวะนั้นไม่มีมนุษย์หรือสัตว์เลย พระอภิธรรมแยกสภาวะออกเห็นว่าไม่ใช่ตัวตน สัตว์ บุคคลอะไรทั้งนั้น คงมีแต่สภาวธรรมคือ จิต เจตสิก รูป อันเป็นสังขตธรรมโดยการปรุงแต่งเกิดขึ้นเป็นอยู่ และเป็น อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา ทั้งสิ้น การศึกษาพระอภิธรรมทำให้เข้าใจในความจริงที่เป็นปรมัตถสัจจะได้ถูกต้อง มีการกล่าวว่าพระอภิธรรมไม่ใช่พระพุทธวจนะนั้น เป็นการกล่าวโดยไร้เหตุผลของผู้ที่มิได้เคยศึกษาพระอภิธรรม ถ้าผู้กล่าวได้เคยศึกษาและเข้าใจในปรมัตถสัจจะแล้ว จะไม่กล่าวดังนั้น

การศึกษาพระอภิธรรม ทำให้เข้าใจในคำสอนของพระพุทธองค์ยิ่งขึ้น สำหรับท่านที่ใคร่ในพระธรรมคำสั่งสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอยู่แล้ว ถ้าได้ศึกษาพระอภิธรรมประกอบ จะทำให้เข้าใจในพระธรรมคำสั่งสอนนั้นละเอียดดียิ่งขึ้น ซาบซึ้งถึงแก่นความจริงคือสภาวธรรม เป็นเหตุให้เกิดปัญญาความรู้ถูกต้องตรงตามหลักพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ พระอภิธรรมมีข้อความจริงลึกซึ้งยิ่งนัก เช่น บทในธัมมสังคณีว่า “กุสลา ธมฺมา อกุสลา ธมฺมา อพยากตา ธมฺมา” ซึ่งใช้สวดที่หน้าศพเรียกว่า สวดพระอภิธรรมนั้น ผู้ที่มีความสนใจอยู่ในธรรมะ

บ้างแล้วโดยมากก็เข้าใจเพียงว่า ธรรมที่เป็นกุศล ธรรมที่เป็นอกุศล และธรรมที่เป็นกลางๆ แต่อะไรที่เรียกว่า ธรรมเป็นกุศล อกุศล และกลางๆ นั้น ก็นึกไปไม่ใคร่ถึง ยิ่งผู้ที่ไม่สนใจในพระธรรมด้วยแล้ว ก็เลยเข้าใจไปว่าการสวดพระอภิธรรมบทนี้ คือสวดปลงสังเวชคนตาย รู้สึกทำให้ไม่อยากฟัง เพราะทำวังเวงเหี่ยวใจก่อความหวาดกลัวขึ้น เป็นต้น แต่ความหมายลึกซึ้งอันเป็นหลักธรรมหรือองค์ธรรมของธัมมสังคณีบทนี้ พระพุทธองค์ทรงแสดงถึงสภาวธรรม คือจิต เจตสิก รูป และนิพพาน ซึ่งเป็นปรมัตถธรรมที่มีอยู่ เกิดขึ้นเป็นกุศล อกุศล และเป็นกลางๆ หาใช่การปลงสังเวชทำให้โศกเศร้าแต่ประการใดไม่ ขอได้พิจารณาผังแสดงเฉพาะจิตในธัมมสังคณีดังต่อไปนี้ :-

ค จิต ๑๒๑

เหตุ
กุสลา ธมฺมา
= กุศล ๓๗
โลกียะ ๑๗
โลกุตตระ ๒๐
อกุสลา ธมฺมา
= อกุศล ๑๒
โลภะ ๘
โทสะ ๒
โมหะ ๒
ผล
อพยากตา ธมฺมา
วิบาก ๕๒
โลกียะ ๓๒
โลกุตตระ ๒๐
กิริยา ๒๐
กามกิริยา ๑๑
มหัคคตกิริยา ๙

ตามผังแสดงจิตนี้ย่อมเห็นได้ว่า มีหัวข้อเป็นหลัก หรือองค์ธรรมอยู่มากหลายประการ เมื่อได้ศึกษาพระอภิธรรมแล้วก็จะทำให้เข้าใจในองค์ธรรมที่กล่าวในบทธัมมสังคณีนี้ได้ละเอียดถูกต้องตามเหตุผลที่พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงไว้ เช่น กุสลาธมฺมา จิตที่เป็นกุศล ๓๗ แยกออกเป็นโลกียะ ๑๗ ได้แก่ กามาวจรกุสลจิต ๘ รูปาวจรกุสลจิต ๕ อรูปาวจรกุสลจิต ๔ และโลกุตตรกุสลจิต ๒๐ ได้แก่ โสดาปัตติมัคคจิต ๕ สกทาคามิมัคคจิต ๕ อนาคามิมัคคจิต ๕ อรหัตตมัคคจิต ๕ จิตดังกล่าวนี้ยังได้แยกละเอียดต่อไปอีก ตามลักษณะของสหชาตธรรมที่เข้าประกอบแสดงให้เห็นสภาวธรรมประณีตยิ่งขึ้น และจะทำความเข้าใจในคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ได้แจ่มชัด

ก่อให้เกิดมหากุศลอันยิ่งใหญ่ กล่าวคือ เมื่อเข้าใจปรมัตถสัจจะที่ถูกต้องตามความจริงแล้ว ย่อมเป็นมหากุศลอันยิ่งใหญ่ จะไม่หลงเข้าใจผิดไปตามสมมุติบัญญัติ จะเข้าใจในสภาวะความจริงถูกต้อง รู้เท่าทันในชีวิตความเป็นอยู่ มีวิธีหลีกเลี่ยงระงับทุกข์กายทุกข์ใจ แก้ปัญหาชีวิตของตนได้เป็นอย่างดี ทำจิตที่หยาบกระด้างเปลี่ยนแปลงไปสู่ความอ่อนโยนสงบระงับตั้งอยู่ในความเยือกเย็น เห็นอกเห็นใจเพื่อนสัตว์ทั้งหลาย จะตั้งตนไว้ในสัมมาปฏิบัติ ฯลฯ ในประการที่สุดก็จะ

ปรากฏเป็นอารมณ์อยู่เนืองนิตย์ เห็นอัตตภาพนี้ไม่เที่ยงไม่คงทน เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตนบังคับบัญชาไม่ได้ ตรงตามที่พระพุทธองค์ทรงพร่ำสอนจะให้มองเห็นจิตก็จะไม่ยึดมั่นหลงอยู่ในโมหะความหลง และทิฏฐิความคิดผิด คิดแต่จะประกอบบุญกุศลมุ่งหวังให้พ้นจากสังสารวัฏฏ์อันเต็มไปด้วยทุกข์ นำไปสู่การปฏิบัติมีเจริญสมถะแลวิปัสสนา เป็นต้น

การศึกษาพระอภิธรรมมีประโยชน์ดังกล่าวแล้ว แม้ในบางประการนี้ นับว่าเป็นมหากุศลอย่างยิ่ง ไม่ควรจะปล่อยชีวิตให้เลยไปเสียโดยเปล่าประโยชน์

ความหมายของปรมัตถธรรม

ก่อนที่จะทำความเข้าใจในสภาวะอันเป็นปรมัตถธรรม ควรทราบว่า **ปรมัตถธรรม (ปรโม อวิปริโต อตฺโถติ ปรมตฺโถ แปลว่า ธรรมอันประเสริฐ เป็นธรรมชาติ ความจริงที่ไม่มีการวิปริตแปรผัน)** ทรงสภาพอย่างใดก็ทรงอยู่อย่างนั้นตลอดไปโดยสม่ำเสมอ ไม่มีการเปลี่ยนแปลงผิดแผกไป อันได้แก่ธรรมชาติหรือธรรมดานั่นเอง ตัวอย่าง ไฟย่อมทรงสภาพความร้อนอยู่เป็นธรรมชาติ ไม่เปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น ไม่ว่าไฟจะอยู่

ในที่ใด แม้จะอยู่ที่ขั้วโลกเหนืออันมีความหนาวเย็นเป็นหิมะ ไฟก็มีความร้อนอยู่ในที่นั้น ความร้อนที่รู้สึกนี้แหละเป็นปรมัตถสภาวะ คือเป็นสภาวะความจริงที่ไม่วิปริตแปรผัน ไม่ว่าใครผู้ใด จะเป็นเด็กเล็กหรือผู้ใหญ่ทุกชาติทุกภาษา ตลอดจนสัตว์เดรัจฉาน เมื่อถูกต้องกับไฟแล้วก็ต้องรู้สึกในทันทีว่าร้อนเหมือนกันหมด ร้อนจึงเป็นปรมัตถ์ เพราะไม่มีการเปลี่ยนแปรเป็นอย่างอื่น ส่วนคำว่าไฟ ไม่ใช่ปรมัตถ์ เป็นแต่คำเรียกร้องสมมุติบัญญัติกันขึ้นตามความหมายเพื่อให้เข้าใจกันในระหว่างมนุษย์จำพวกหนึ่ง แต่มนุษย์จำพวกอื่นหาได้บัญญัติเรียกร้องว่าไฟไม่ บางพวกเรียกว่าอัคคี Fire เป็นต้น ตามภาษาเรียกร้องที่มนุษย์จำพวกนั้นเข้าใจกัน คำว่าไฟจึงแปรผันเปลี่ยนเรียกไปตามสมมุติบัญญัติ หาใช่ความจริงอันเป็นปรมัตถ์ไม่ คงเป็นแต่ความจริงตามสมมุติบัญญัติเท่านั้น ต่างกับความร้อนซึ่งเป็นธรรมชาติความจริงที่ไม่วิปริตแปรผันดังกล่าว

สรรพรูปธรรมนามธรรมเมื่อกล่าวโดยปรมัตถธรรม แยกออกได้เป็น 4 ประการ คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน มีลักษณะโดยย่อดังต่อไปนี้ คือ

สภาวะของจิต มีการรู้ซึ่งอารมณ์แต่อย่างเดียว เป็นสารสำคัญเป็นลักษณะ จิตเมื่อว่าโดยลักษณะไม่สามารถไปทำ

กิจการอื่นใดนอกจากการรู้ซึ่งอารมณ์เท่านั้น และไม่ว่าเป็นจิตของมนุษย์ เทวดา พรหม หรือของสัตว์เดรัจฉาน ย่อมมีลักษณะรู้ซึ่งอารมณ์อย่างเดียวเหมือนกันหมด ไม่ผิดแผกแตกต่างกันเลย ถ้าอารมณ์ไม่มี จิตก็ไม่เกิด เพราะไม่มีที่ยึดหน่วง สภาวะรู้ซึ่งอารมณ์นั้น เรียกว่า **จิต**

สภาวะของเจตสิก คือ เป็นธรรมอันบังเกิดในจิต ประพฤติเนื่องด้วยจิต อาศัยจิตเกิดขึ้นเป็นลักษณะ เจตสิกจะเกิดขึ้นโดยลำพังหรืออาศัยสิ่งอื่นเกิดหาได้ไม่

สภาวะของรูป คือ มีการแตกสลายแปรปรวนไปเป็นลักษณะ รูปจะยืนยงคงทนถาวรอยู่หาได้ไม่

สภาวะของนิพพาน คือ มีการสงบจากรูปนาม สังขารทั้งปวงเป็นลักษณะ กล่าวคือ ไม่ยึดในรูปนามเป็นอารมณ์.

จิตปรมัตถ์

ลักษณะของจิต

จิตมีความหมายเข้าใจสับสนกันอยู่ ปุถุชนส่วนมากเข้าใจว่าเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งสิงสถิตอยู่ในร่างกายของคนและสัตว์ คืออยู่ที่หัวใจ หรือบางท่านก็ว่าอยู่ที่มันสมอง ไม่เกิดไม่ดับคงสภาพอยู่ ดังนั้นเป็นนิตย์นิรันดร เมื่อเกิดขึ้นครั้งแรกนั้นบริสุทธิ์ผุดผ่องประภัสสร ไม่มีมลทินมัวหมอง ต่อๆ มาจึงมีกิเลสตัณหาเข้าครอบงำเป็นเหตุให้เศร้าหมองหมกมุ่นอยู่ในโลภโกรธหลง ทำให้วนเวียนอยู่ในวัฏฏสงสาร (ผู้ที่ยังต้องเกิดอีก) เที่ยวล่องลอยไปเพื่อหาโอกาสที่จะเกิดหรือปฏิสนธิใหม่ เหมือนดังบุคคลที่สละทิ้งบ้านเก่าท่องเที่ยวไปหาบ้านใหม่อยู่ฉะนั้น นี่เป็นความเข้าใจของปุถุชนเป็นส่วนมาก ซึ่งเป็นความเข้าใจห่างไกลจากความแท้จริงของสภาวธรรมที่เรียกว่าจิต

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสอนว่า จิตเป็นนามธรรมชนิดหนึ่ง ไม่มีรูปร่าง ไม่ใช่รูปธรรม คือไม่สามารถที่จะ

มองเห็นได้ด้วยตา หรือสัมผัสถูกต้องได้ด้วยกาย จึงเป็นเรื่องที่ปุถุชนเข้าใจได้ยากอยู่เอง เพราะไม่มีลักษณะที่จะหยิบยกจับถูกต้องมองเห็นได้ แต่ถึงกระนั้นก็ดี ก็ยังมีลักษณะที่จะ **รู้จักจิตได้ในทางอาการที่แสดงออก** เช่นเมื่อตาสัมผัสกับรูป จิตก็รู้ คือเห็นรูปนั้น ทั้งยังรู้ต่อไปว่ารูปนั้นสวยงามดีไม่ดี ทั้งรู้คือเห็นและรู้ว่าสวยงามดีไม่ดีเหล่านี้และเป็นอาการของจิต จิตมีคุณลักษณะ **รู้ซึ่งอารมณ์ที่มากระทบ** "อารมฺมณวิชานนลกฺขณํ" รู้ในเมื่อขณะกระทบอารมณ์ คือ รูปารมณ์ (รูป) กระทบจักขุปสาท รู้ "เห็น" สัททารมณ์ (เสียง) กระทบโสตปสาท รู้ "ได้ยิน" คันธารมณ์ (กลิ่น) กระทบฆานปสาท รู้ "กลิ่น" รสารมณ์ (รส) กระทบชิวหาปสาท รู้ "รส" โผฏฐัพพารมณ์ (สัมผัสถูกต้อง) กระทบกายปสาท รู้ "เย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ตึง" ธรรมารมณ์ (เรื่องราว) กระทบใจ รู้ "คิดนึก" ธรรมชาติที่รู้หรือธาตุรู้นี้แหละเรียกว่า **จิต**

จิตมีปรมัตถสภาวะเช่นเดียวกับสภาวธรรมอีก 3 อย่าง (เจตสิก รูป นิพพาน) คือเป็นธรรมชาติที่แท้จริง ไม่ใช่สิ่งที่สมมุติบัญญัติขึ้น การรู้ธรรมชาติของจิตที่ถูกต้องแน่นอนได้ ก็ด้วยพระสัพพัญญุตญาณของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น ฉะนั้นการที่เข้าใจเรื่องของจิตได้ถูกต้อง จึงจำต้องอาศัยการศึกษาจากคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งเรียกว่าพระอภิธรรมปิฎก แต่

พระอภิธรรมปิฎกนี้เป็นธรรมที่ลึกซึ้งสุขุม ต้องมีความเพียรจึงจะทำความเข้าใจได้พอประมาณตามอุปนิสัย อย่างไรก็ดี นับว่าเป็นโชคลาภอย่างประเสริฐที่ท่านพระอนุรุทธาจารย์ปรารถนาจะอนุเคราะห์ให้ปวงชนทั้งหลายได้ศึกษาวิชานี้ง่ายขึ้น ท่านจึงได้เก็บความสำคัญในพระอภิธรรมปิฎกมาย่อ แล้วรวบรวมและเรียบเรียงให้ง่ายขึ้น เรียกว่า **อภิธรรมมัตถสังคหะ** ซึ่งนักศึกษาพระอภิธรรมได้ใช้เป็นคู่มืออยู่ในปัจจุบันนี้

สภาวะของจิต

สภาวะของจิตมีดังต่อไปนี้คือ :-

๑. **มีการรู้อารมณ์เป็นลักษณะ** คือรู้ขณะที่อารมณ์กระทบ ต้องมีอารมณ์มากระทบ จึงจะเกิดการรู้ขึ้น ถ้าไม่มีอารมณ์มากระทบแล้วจิตจะเกิดขึ้นเองหาได้ไม่ เช่น เมื่อรูปกระทบกับจักขุปสาทจึงเกิดการเห็นคือรู้ขึ้น เรียกว่าจักขุวิญญาณ เสียงกระทบกับโสตปสาทก็เกิดการได้ยินคือ รู้ขึ้น เรียกว่า โสตวิญญาณ ฯลฯ การรู้นี้เรียกว่าเป็น **ลักษณะ** ของจิต

๒. มีการเป็นหัวหน้าและเป็นประธานในธรรมทั้งปวง หมายความว่าในสัมปยุตตธรรม (ธรรมที่เข้าประกอบอันได้แก่

เจตสิก) ทั้งหลาย ต้องมีจิตเป็นหัวหน้าและเป็นประธาน (มโนปุพฺพงฺคมาธมฺมา) สัมปยุตตธรรมเกิดไม่ได้ถ้าจิตไม่เกิด เช่น ขณะเมื่อหลับสนิทอยู่ไม่ได้ยินเสียงฟ้าร้อง จิตในขณะนั้นคือ การได้ยินอันเป็นอารมณ์ปัจจุบันมิได้เกิดขึ้น สัมปยุตตธรรม เช่น เวทนาความเสวยอารมณ์ชอบและไม่ชอบ (เวทนาเจตสิก) สัญญาความจำเสียง (สัญญาเจตสิก) ฯลฯ ก็มิได้เกิดขึ้น เป็นต้น

นอกจากนั้นแล้วยังทำให้จิตดวงหนึ่งต่อดวงหนึ่งเกิดขึ้นติดต่อกัน หมายความว่า เมื่อจิตดวงแรกเกิดขึ้นแล้ว เป็นปัจจัยอุดหนุนให้จิตดวงหลังๆ เกิดขึ้นสืบต่อเนื่องกันไปโดยไม่ว่าง คือจิตเกิดดับ เกิดดับ ติดต่อเรื่อยเป็นสายไป ตามที่กล่าวนี้เรียกว่าเป็น **กิจ** ของจิต

๓. มีการเห็นหรือได้ยินเป็นต้น เป็นความปรากฏหรือเป็นผลของจิต หมายความว่า เมื่อจิตเกิดขึ้นหรือเมื่อจิตขึ้นรับอารมณ์ การเห็นหรือการได้ยินนั้นก็เป็นผลปรากฏแก่จิต เช่น เมื่อรูปารมณ์กระทบกับจักขุปสาทก็เกิดจักขุวิญญาณคือการเห็นหรือสัททารมณ์ (เสียง) กระทบโสตปสาทก็เกิดโสตวิญญาณคือการได้ยิน การเห็นหรือการได้ยินนี้เรียกว่าเป็น **ความปรากฏหรือผลของจิต**

๔. มีนามและรูปเป็นเหตุใกล้ให้เกิดขึ้น หมายความว่า จิตจะเกิดขึ้นก็ต้องอาศัยนามและรูปเป็นเหตุให้เกิด จิตจะเกิดขึ้นโดยลำพังไม่อาศัยนามเจตสิกและรูปนั้นไม่ได้ เช่นเมื่อรูปคือรูปารมณ์ไม่มีแล้ว จิตจะเกิดขึ้นเห็นรูปหรือรูปารมณ์ไม่ได้ เมื่อเสียงคือสัททารมณ์ไม่มี จิตจะเกิดขึ้นได้ยินเสียงหรือสัททารมณ์ย่อมไม่ได้ ดังที่ผู้ตาบอดหรือหูหนวกมาแต่กำเนิด ย่อมแลเห็นสิ่งใดๆ ไม่ได้ หรือได้ยินเสียงใดๆ ไม่ได้ จิตที่รู้ในการเห็นรูปคือจักขุวิญญาณ หรือจิตที่รู้ในการได้ยินเสียง คือโสตวิญญาณ ย่อมไม่เกิดขึ้นแก่ผู้นั้นได้ เป็นต้น นามคือเจตสิกต้องเข้าประกอบจิต นี้เรียกว่ามีนามรูป **เป็นเหตุใกล้ให้เกิด**

ความวิจิตรของจิต

ความวิจิตรหรือธรรมชาติที่ทำให้เป็นไปของจิต คือ :-

๑. กระทำให้วิจิตรต่างๆ สิ่งที่ไม่มีชีวิตทั้งหมดที่วิจิตรพิสดารนั้น ก็เพราะอำนาจแห่งจิตเป็นผู้ทำให้วิจิตร เช่น สรรพวัตถุที่เกิดขึ้น มีเครื่องยนต์กลไก ประดิษฐกรรม ศิลปลวดลายวิจิตรกรรมต่างๆ ล้วนแต่เกิดด้วยจิตทั้งสิ้น

สัตว์ทั้งหลายที่กำเนิดขึ้นวิจิตร ก็เพราะการกระทำทาง

กาย วาจา ใจวิจิตร การกระทำวิจิตรก็เพราะตัณหาความพอใจวิจิตร ตัณหาความพอใจวิจิตรก็เพราสัญญาความจำวิจิตร และสัญญาความจำวิจิตรก็เพราะจิตวิจิตร

๒. วิจิตรด้วยตนเอง หมายถึงจิตเป็นไปได้ต่างๆ เช่น จิตเป็นบุญเป็นกุศล เป็นบาปเป็นอกุศลได้ เป็นวิบากคือผลของบุญของบาป ทำให้สัตว์โลกทั้งหลายต่างกันด้วยกรรม ต่างกันด้วยเพศ ต่างกันด้วยสัญญาและคติก็ได้ เป็นต้น

(ต่างกันด้วยกรรมคือ วิจิตรในกุศลกรรมทางกาย วาจา ใจ ในทานศีลภาวนา และในอกุศลกรรมถึงวิหิงสามายาสาไถย เป็นต้น สภาวะต่างกันแห่งกรรม เป็นอุปนิสัยปัจจัยให้เกิดต่างกันแห่งลิงค์ คือสัณฐานมีมือเท้าเป็นอาทิ เกิดสำคัญในจิตว่าเป็นหญิงเป็นชาย อันควรแก่ชื่อตามโลกียะกำหนด อันเป็นการต่างกันโดยสัญญา จึงมีโวหารเรียกว่าชาย หญิง ส่วนคตินั้นคือ เปตคติ ติรัจฉานคติ นิรยคติ มนุษย์คติ และเทวตาคติ)

๓. สั่งสมกรรมและกิเลส หมายความว่า กรรมคือการงานที่บังเกิดขึ้นด้วยเจตนา (เจตนาเจตสิก) ไม่ว่าจะมากน้อยเพียงใด แม้แต่เพียงอารมณ์หนึ่งมากระทบจิตเกิดรู้ขึ้น เช่น เมื่อตาเห็นรูป เจตนาเจตสิกเกิด แลกรรมคือการงานบังเกิดขึ้น จิตก็

ย่อมเก็บเอาการงานนั้นประทับเข้าไว้ จึงเป็นอันว่าไม่ว่าการกระทำคือ **กุศล หรืออกุศลกรรมใดๆ จะมากเล็กน้อยประการใดก็ตามย่อม จะเก็บประทับไว้ในจิตทั้งสิ้น** ในทำนองนี้สรรพกุศลกรรมคือทาน ศีล ภาวนา หรืออกุศลกรรมคือกิเลส เช่น โลภะ โทสะ และโมหะ ที่เกิดขึ้นมากมายก็ย่อมถูกประทับสั่งสมไว้ที่จิต

๔. รักษาไว้ซึ่งวิบากของกรรมและกิเลสที่สั่งสมไว้ หมายความว่ากรรมและกิเลสที่สั่งสมไว้ในจิตนั้นไม่สูญหายไป จิตคงรักษาวิบากของกรรม และกิเลสนั้นไว้ให้นอนเนื่องอยู่ในสันดาน เมื่อถึงคราวใดที่มีโอกาสวิบากก็จะเกิดขึ้นแสดงไปตามอำนาจของกรรมนั้นๆ วิบากคล้ายกับพลังงานคอยหาโอกาสแสดงออกอยู่เสมอ เมื่อได้ช่องก็จะแสดงออกในทันที ดังนี้แหละบุคคลจึงได้รับวิบากผลในปัจจุบันภพต่างๆ นานา

๕. สั่งสมสันดานตนเอง หมายความว่า จิตดวงหนึ่งเกิดขึ้นแล้วดับลง เป็นปัจจัยอุดหนุนให้จิตอีกดวงหนึ่งเกิดขึ้นแล้วก็ดับ และอีกดวงหนึ่งเกิดขึ้นแล้วก็ดับติดต่อกันไปไม่ขาดสาย คือเกิดดับเกิดดับ เป็นสันตติต่อเนื่องสืบกัน ลงภวังค์แล้วก็เกิดขึ้นใหม่อีกดับไปเสมอเป็นนิตยกาล ไม่ใช่แต่เพียงการเกิดดับ

สืบเนื่องกันเท่านั้น ยังส่งมอบรับช่วงบรรดากรรมและกิเลสที่จิตได้รับและเก็บสั่งสมไว้แล้วนั้นต่อไปอีกด้วย

๖. มีการวิจิตรด้วยอารมณ์ต่าง ๆ หมายความว่า จิตนี้ย่อมรู้อารมณ์ต่าง ๆ ไม่ว่าอารมณ์นั้นจะเกิดกระทบในทางทวารใด จิตเป็นสามารถไปรับรู้รับเห็นได้ทั้งสิ้น เช่นรูปกระทบจักขุทวาร จิตก็แล่นไปรู้คือเห็น ครั้นเสียงกระทบโสตทวารจิตก็แล่นไปรู้คือได้ยิน เมื่อกายถูกต้องปถวีของแข็ง จิตก็แล่นไปรู้การกระทบนั้น อย่างนี้แหละจึงเรียกว่าจิตนั้นวิจิตรด้วยอารมณ์ต่าง ๆ

ความวิจิตรทั้งหลายต้องมีจิตเป็นประธาน ตัณหาความปรารถนาพอใจทำให้บังเกิดความวิจิตร กรรมคือการงานที่กระทำขึ้น ก็ประณีตวิจิตรไปตามความเรียกร้องของตัณหา และโยนิคือการปฏิสนธิเป็นวิบากกำหนดให้สัตว์กำเนิดในภูมิต่าง ๆ **มีวิจิตรเป็นไปสมคล้อยตามเจตนารมณ์ของกรรมที่กระทำ** อันเนื่องมาแต่ตัณหาซึ่งมีจิตเป็นประธาน

จำนวนของจิต

ตามที่กล่าวแล้ว จิตเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่ง **มีลักษณะรู้ซึ่งอารมณ์** ที่มากระทบ เมื่อประสาทตากระทบกับรูปารมณ์

(รูป) ก็เกิดการเห็น เรียกจักขุวิญญาณ จักขุวิญญาณที่รู้อารมณ์คือเห็นนั้นเรียกว่า จิต ถ้าว่าตามลักษณะแล้วจิตก็มีดวงเดียว จะมีมากกว่าหนึ่งดวงซ้อนกันในขณะเดียวกันไม่ได้ เมื่อเกิดขึ้นและดับไปแล้ว อีกดวงหนึ่งจึงเกิดขึ้นสืบต่อไป แต่โดยเหตุที่มีสหชาตธรรม (เจตสิก) เกิดพร้อมและดับพร้อมร่วมอยู่กับจิตเป็นเหตุให้จิตมีอาการต่างๆ เช่น โลภ โกรธ หลง แตกต่างกันไป อาศัยความแตกต่างแห่งอาหารของจิตที่เกิดขึ้นโดยสหชาตธรรมดังกล่าว ท่านจึงได้จำแนกจิตออกเป็น ๘๙ ดวงโดยย่อ หรือ ๑๒๑ ดวงโดยพิสดาร ตามคุณลักษณะของเจตสิกธรรมที่เข้าประกอบเกิดร่วมด้วย เหตุที่จำแนกจำนวนไว้ไม่เท่ากันนั้น ก็เนื่องในขั้นมรรคผลแห่งโลกุตรจิต ถ้ามรรคผลเกิดในขณะจิตเนื่องกับฌานก็นับเป็นจิต ๑๒๑ ดวง ถ้ามรรคผลเกิดโดยมิได้เนื่องกับฌานแล้ว ก็นับว่ามีจิตเพียง ๘๙ ดวงเท่านั้น

จิตมีหลายชื่อ

เนื่องจากจิตมีกิจหน้าที่การงานตามที่สหชาตธรรม (เจตสิก) เกิดร่วมด้วยนำให้เป็นไปต่างๆ จิตมีการเรียกชื่อจิตอนุโลมไปตามกิจและหน้าที่นั้นๆ เพื่อให้เห็นความหมายอันแตกต่างของ

จิตแต่ละดวงที่เกิดขึ้น การเรียกชื่อต่างกันนี้ถึงกับทำให้บุคคลส่วนมากเข้าใจกันว่า จิตกับวิญญาณและมโน ฯลฯ เป็นแต่ละสภาวะต่างกันไป เช่น เข้าใจว่า วิญญาณเป็นจิตของผู้ตายมีลักษณะผิดแผกไปจากจิตของผู้นั้นที่ยังไม่ตาย โดยวิญญาณเป็นสัมภเวสีล่องลอยออกจากร่างของผู้ตายแสวงเที่ยวไปเพื่อสิงสถิตในภูมิใหม่เป็นต้น ความจริงที่เรียกว่าวิญญาณหรือมโนก็คือจิตนั่นเอง **มีสภาวะอย่างเดียวกันคือรู้อารมณ์ที่มากระทบ** แต่ไวพจน์สำหรับเรียกจิตไปตามกิจนั้นๆ ในปฏิสัมภิทาพระบาลีมหาวัคคกล่าวว่า “ยํ จิตฺตํ มโน มานสํ หทยํ ปณฺฑรํ มนายตนํ มนินฺทริยํ วิญฺญาณํ วิญฺญาณกฺขนฺโธ ตชฺชา มโน วิญฺญาณธาตุ อิทํ จิตฺตํ คำว่า “จิต มโน มนัส หทัย ปัญฑระ มนายตนะ มนินทรีย วิญญาณ วิญญาณขันธ์ มโนวิญญาณธาตุ เหล่านี้เป็นศัพท์เดียวกันกับจิตทั้งนั้น” กล่าวคือ มีการรู้อารมณ์เป็นลักษณะ **แต่มีความหมายต่างกันตามกิจการงาน** เช่น จิตหมายเอาความคิด มโนหมายเอาการนึกที่ใจ วิญญาณหมายเอาความรู้แจ้งในอารมณ์ที่มากระทบ เป็นต้น

ประเภทของจิต

จิตมีสภาพรู้อารมณ์เป็นลักษณะ **อารมฺมณวิชานนลกฺขณํ** เป็นกลางๆ ไม่ดีไม่ชั่ว ไม่เป็นกุศลหรืออกุศลประการใด มีแต่ลักษณะรู้หรือเป็นธาตุรู้เท่านั้น แต่เหตุที่จิตเป็นชั่วดีบาปบุญไปประการต่างๆ ก็โดยสหชาตธรรม คือเจตสิกอันเป็นสภาวะอีกอย่างหนึ่ง เข้าประกอบเกิดร่วมกับจิตเป็นผู้ชักจูงจิตไปตามสภาวะจิตเกิดโดยลำพังและดับโดยลำพังไม่ได้ ต้องมีเจตสิกเกิดดับร่วมอยู่ด้วย ประดุจความร้อนและแสงสว่างของไฟแยกออกจากกันไม่ได้ฉันนั้น (ความจริงจิตกับสหชาตธรรมแยกจากกันไม่ได้ หากแต่แยกออกเพื่อการศึกษา)

เจตสิกธรรมนี้แบ่งออกเป็น ๓ ฝ่าย มี โลภ โกรธ หลง เป็นอกุศลฝ่ายหนึ่ง มีไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง เป็นกุศลฝ่ายหนึ่ง และมีลักษณะเป็นกลางๆ ไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง อีกฝ่ายหนึ่ง จิตที่มีโลภโกรธหลงอันเป็นบาปอกุศลเกิดขึ้น ก็โดยเจตสิกธรรมพวกโลภะ โทสะ และโมหะ เป็นเหตุปัจจัยทำให้จิตเป็นไป เพราะลำพังแต่จิตโดยเนื้อแท้แล้วมีลักษณะรู้อารมณ์อย่างเดียว ในส่วนที่เป็นบุญกุศลคือ ไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง ก็เป็นไปในทำนองเดียวกัน โดยเจตสิกธรรมพวก อโลภะ อโทสะ และ อโมหะ

(ปัญญา) เข้าประกอบเป็นเหตุปัจจัย เจตสิกธรรมนี้จัดเข้าอยู่ในพวกนามขันธ์ คือ **เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ และสังขารขันธ์** คอยปรุงแต่งจิตอยู่

โดยเหตุที่มีเจตสิกธรรมเข้าประกอบปรุงแต่งจิตดังกล่าวแล้ว ท่านจึงได้แยกจิตออกเป็น ๔ ประเภท คือ กามาวจรจิต รูปาวจรจิต อรูปาวจรจิต และโลกุตรจิต

กามาวจรจิต

กามาวจรจิต เป็นจิตที่ประกอบด้วยตัณหาความดิ้นรนอยากมีอยากได้ ประพฤติเป็นไปในกามภูมิ หมายถึงจิตที่ท่องเที่ยวหรือข้องติดอยู่ในกามารมณ์ คือ **ยินดีติดอยู่ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์** เช่น พึงพอใจในรูปที่สวยงาม ในเสียงที่ไพเราะ ในกลิ่นที่หอม ในรสที่อร่อย ฯลฯ หรือไม่พึงพอใจในรูปที่ไม่สวย ในเสียงที่ไม่ไพเราะ ในกลิ่นที่ไม่หอม ในรสที่ไม่อร่อย ฯลฯ ซึ่งรวมเรียกว่ากามารมณ์ กามาวจรจิตนี้มี ๕๔ ดวง แบ่งออกเป็นอกุศลจิต ๑๒ อเหตุกจิต ๑๘ (ไม่ประกอบด้วยเหตุ) และกามาวจรโสภณจิต ๒๔

๑. อกุศลจิต ๑๒ ดวง เป็นจิตที่ไม่ดีไม่งามเป็นมูลไปในทางบาปอกุศล ได้แก่ โลภมูลจิต ๘ โทสมูลจิต ๒ และโมหมูลจิต ๒

ก. โลภมูลจิต ๘ คือ **จิตที่ยินดีติดใจอยากได้** ท่านอธิบายว่า มีลักษณะอยากได้ กำหนัดติดพันในอารมณ์ ทำให้จิตติดแน่นด้วยราคะ ระบบตรมเกรียมไปด้วยสังสารทุกข์อันประกอบด้วยชาติ ชรา พยาธิ มรณะ ฯลฯ หาที่สุดมิได้เหมือนชิ้นเนื้อติดแน่นอยู่บนกระเบื้องอันร้อน อันได้แก่ความปรารถนาพอใจในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสถูกต้อง และธรรมารมณ์ ที่เรียกว่า กามารมณ์ ไม่ว่าจะเป็นอารมณ์เล็กน้อยปานใด แม้แต่เพียงเกิดความรู้สึกนิยมยินดีขึ้นในรูปที่สวยงาม เสียงที่ไพเราะ ก็จัดเป็นโลภะ **โลภมูลจิตนี้เกิดพร้อมด้วยความโสมนัสยินดีหรือเฉย ๆ ประกอบด้วยความเห็นผิด หรือปราศจากความเห็นผิด และ เกิดขึ้นเองโดยการชักจูง** เช่น เมื่อตากระทบรูป จิตเห็นไปว่าสวยงามเกิดโสมนัสยินดีอยากได้เป็นของตนนี้ เป็นโลภมูลจิตเกิดพร้อมด้วยโสมนัสประกอบด้วยความเห็นผิด (เห็นว่ารูปสวยงามและเห็นเป็นตัวตนผิดจากสภาวะความเป็นจริง)และเกิดขึ้นเองโดยไม่มีใครชักจูง โลภมูลจิตเมื่อแยกตาม

สัมปยุตตธรรมที่เข้าประกอบก็ได้เพียง ๘ ดวง ดังผังแสดงในหน้าต่อไป

โลภมูลจิต ๘

- เกิดพร้อมด้วยความยินดีพอใจ
  - ประกอบด้วยความเห็นผิด
    - เกิดขึ้นเอง ๑
    - มีการชักจูง ๑
  - ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด
    - เกิดขึ้นเอง ๑
    - มีการชักจูง ๑
- เกิดพร้อมด้วยความวางเฉย
  - ประกอบด้วยความเห็นผิด
    - เกิดขึ้นเอง ๑
    - มีการชักจูง ๑
  - ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด
    - เกิดขึ้นเอง ๑
    - มีการชักจูง ๑

ความเห็นผิด หมายถึงความไม่รู้ไม่เข้าใจถึงสภาวะความจริง โดยมีความหลงเข้าใจผิดยึดมั่นถือมั่นอยู่ในบุคคล อัตตะ ชีวะ ฯลฯ ว่าเป็นความจริง คือถือว่า เป็นสัตว์ เป็นบุคคล ตัวตน เราเขา ซึ่งที่แท้ก็เป็นเพียงสมมุติบัญญัติเท่านั้น สัตว์ บุคคล เรา เขานั้น หาได้มีจริงเป็นจริงตามที่หลงเข้าใจไม่ เป็นความเห็นผิด ที่ไม่รู้จริง ในขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ความเห็นผิดนี้เรียกว่า **สักกายทิฏฐิ** มีอยู่เป็นสามัญทั่วไปในหมู่มนุษย์ทั้งหลาย พอเกิดมารู้ความก็มีการถือตัว เป็นเราเขา ปลูกฝังอยู่ในจิตตลอดมา อารมณ์เกิดขึ้นทุกครั้งก็ยึดถือว่าเป็นเราเป็นของเราอยู่ตลอด จึงลืมมองไม่เห็นสภาวธรรม จึงเป็นการยากที่จะละตัดสักกายทิฏฐิออกไปให้เด็ดขาดในฉับพลัน

ยังมีความเห็นผิดบางประการอันได้แก่ **อเหตุกทิฏฐิ** เห็นว่าทุกสิ่งทุกอย่างเกิดขึ้นเองเป็นเอง ไม่ได้อาศัยเหตุปัจจัยให้เกิดให้มีขึ้น ไม่เชื่อในเหตุ **นัตถิกทิฏฐิ** เห็นว่าทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดขึ้นไม่ใช่เป็นผลอันเนื่องมาแต่เหตุผลของการทำดีทำชั่วไม่มีโลกนี้โลกหน้าไม่มี สัตว์บุคคลไม่มี เป็นแต่ธาตุประชุมกัน ตายแล้วก็สูญไม่เกิดอีก เชื่อว่าไม่มีอะไรทั้งนั้น และ **อกิริยทิฏฐิ** เห็นว่าการกระทำใดๆ ไม่ เชื่อว่าเป็นอันกระทำ ผลบาปบุญไม่มีแก่ผู้ทำ กระทำแล้วก็มีอันแล้วกันไป ไม่ถือว่าเป็นการกระทำ ปฏิเสธการกระทำโดย

ประการทั้งปวง ความเห็นผิด ๓ ประการ ที่กล่าวนี้เรียกว่านิยตมิจฉาทิฏฐิ ให้ผลโดยแน่นอนที่จะไปสู่ทุคติในอันดับแห่ง จุติจิต (ตาย) นอกจากนี้ความเห็นผิดยังมีอีกมากหลายประการ

ข. โทสมูลจิต ๒ คือ จิตที่เสียใจไม่ชอบใจ รวมตลอดถึงโกรธ เกลียด กลัว ฯลฯ ในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสถูกต้อง และธรรมารมณ์ ความเสียใจไม่ชอบใจนี้เกิดขึ้นไม่ว่าเล็กน้อยเพียงใด ก็นับว่าเป็นโทสมูลจิตทั้งสิ้น **โทสมูลจิตนี้เกิดพร้อมด้วยโทมนัสความเสียใจ ประกอบด้วยความโกรธ** ไม่ชอบใจ (ปฏิฆะ) และ **เกิดขึ้นเองหรือโดยชักจูง** เช่น เมื่อตากระทบรูปจิตก็เห็น เกิดความไม่ชอบใจและเกลียด นี่เป็นโทสมูลจิต เกิดพร้อมด้วยโทมนัสประกอบด้วยปฏิฆะความโกรธ และเกิดขึ้นเองโดยไม่มีใครชักจูง หรือเมื่อขณะเห็นรูปมีผู้พูดชักจูงให้เกิดความไม่ชอบไม่พอใจ โทสมูลจิตนั้นเกิดขึ้นโดยมีชักจูงดังนี้ ขณะที่โทสมูลจิตเกิดขึ้นต้องประกอบด้วยโทมนัสเวทนา เพราะอารมณ์เป็นอนิฏฐารมณ์ จะประกอบด้วยโสมนัสเวทนาไม่ได้

โทสมูลจิต ๒ คือ เกิดพร้อมด้วยโทมนัสความเสียใจประกอบด้วยปฏิฆะความโกรธ เกิดขึ้นเอง ๑ และเกิดพร้อมด้วยโทมนัสความเสียใจ ประกอบด้วยปฏิฆะความโกรธเกิดขึ้นโดยการชักจูง ๑

ค. โมหมูลจิต ๒ คือ **จิตที่หลงใหลในอารมณ์** ไม่ประกอบด้วยปัญญารู้ตามความเป็นจริงของสภาวธรรม **เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเฉยๆ** ไม่ยินดียินร้าย **ประกอบด้วยความสงสัย** (วิจิกิจฉา) ดวง ๑ กับ **ประกอบด้วยความฟุ้งซ่าน** (อุทธัจจะ) ดวง ๑ เช่น ตากระทบรูปจิตก็เห็น รู้สึกเฉยๆ ไม่เกลียดไม่รัก แต่มีความสงสัยไม่แน่ใจในอารมณ์เป็นวิจิกิจฉา แต่ถ้าหลงคิดนึกไปต่างๆ เป็นอุทธัจจะความฟุ้งซ่าน โมหมูลจิต ย่อมเกิดพร้อมด้วยอุเบกขาความเป็นกลางๆ และประกอบด้วยวิจิกิจฉาหรืออุทธัจจะอย่างใดอย่างหนึ่ง

ความสงสัย (วิจิกิจฉา) ในที่นี้หมายถึงไม่รู้ความจริงที่แน่นอนในขันธ์ อายตนะ ธาตุ กล่าวคือ อารมณ์ที่เกิดแก่จิตนั้นตามสภาวธรรมแล้วก็เป็นแต่เพียง ขันธ์ อายตนะและธาตุเท่านั้น หาใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขาแต่อย่างใดไม่ วิจิกิจฉาทำให้เกิดความลังเลสงสัยตัดสินเด็ดขาดลงไปไม่ได้ ส่วนความฟุ้งซ่าน (อุทธัจจะ) หมายถึงจิตที่ไม่สงบนิ่งอยู่ในอารมณ์เดียว ฟุ้งส่ายไป

โมหมูลจิต ๒ คือ (๑) เกิดพร้อมด้วยความวางเฉย ประกอบด้วยความสงสัยเกิดขึ้นเอง ๑ และ (๒) เกิดพร้อมด้วยความวางเฉย ประกอบด้วยความฟุ้งซ่านเกิดขึ้นเอง ๑

๒. อเหตุกจิต ๑๘ เป็นจิตที่ไม่ประกอบด้วยเหตุ ๖ คือ โลภเหตุ โทสเหตุ โมหเหตุ และ อโลภเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ เป็นจิตกลางๆ ไม่เป็นบุญเป็นบาป หลายดวงเกิดขึ้นด้วยวิบากกรรมเก่า เช่น ตากระทบรูปที่สวยงาม จิตเกิดขึ้นเห็นรูปสวยงามนั้นเรียกว่า กุศลวิปากจักขุวิญญาณ การเห็นรูปสวยงามนั้นเป็นวิบากของกุศลกรรม ในขณะที่เห็นนั้นคงเป็นแต่เพียงเห็นเท่านั้นยังไม่ถึงชวนกิจ คือ การเสพย์ อารมณ์ ยังหาทันได้ประกอบด้วยเหตุ คือ โลภะ โทสะ โมหะ หรือ อโทสะ อโมหะ ไม่ จึงไม่เป็นบุญเป็นบาป ในทำนองเดียวกันถ้าเห็นรูปที่ไม่สวยงามน่าเกลียดก็เป็นวิบากของอกุศลกรรม เรียกว่า อกุศลวิปากจักขุวิญญาณ และไม่ประกอบด้วยเหตุ ๖

อเหตุกวิบากจิต ๑๐ ดวง คือ จักขุวิญญาณ ๒ โสตวิญญาณ ๒ ฆานวิญญาณ ๒ ชิวหาวิญญาณ ๒ กายวิญญาณ ๒ เกิดทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ๕ ดวงเนื่องจากวิบากของอกุศลกรรม เช่น เห็นรูปที่ไม่สวย ได้ยินเสียงไม่ไพเราะ ได้กลิ่นที่ไม่ดี ฯลฯ และเกิดทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ๕ ดวงเนื่องจากวิบากของกุศลกรรม เช่น เห็นรูปที่สวย ได้ยินเสียงที่ไพเราะ ได้กลิ่นหอม ฯลฯ ทั้ง ๑๐ ดวงนี้เรียกว่า **ทวิปัญจวิญญาณ** ทุกครั้งที่เห็นรูป จักขุวิญญาณก็เกิด ทุกครั้งที่ได้ยิน

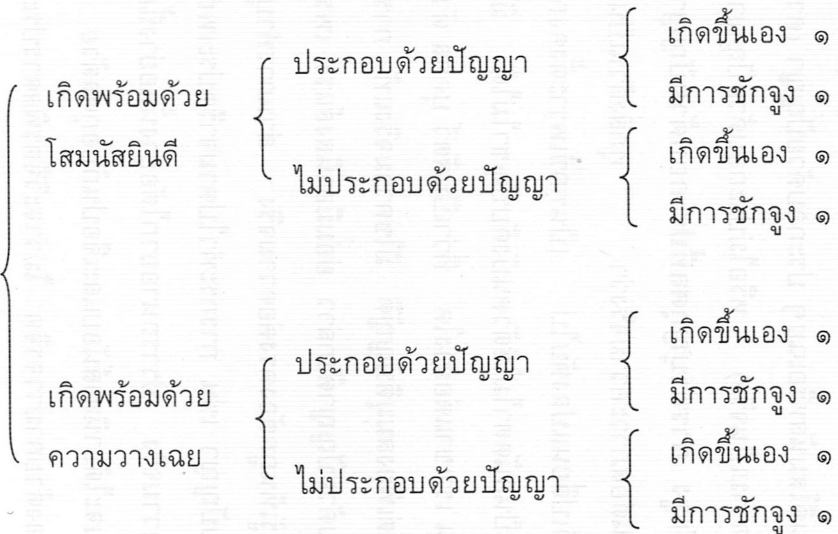
เสียง โสตวิญญาณก็เกิด ฯลฯ ทุกครั้งที่กายสัมผัสถูกต้อง กายวิญญาณรู้เย็น ร้อน อ่อน แข็งก็เกิด ในวันหนึ่งอารมณ์ที่เกิดทางตา หู จมูก ลิ้น กาย นี้มากนักจนนับครั้งไม่ได้ เป็นวิบากเนื่องมาจากกรรมที่ได้สั่งสมไว้ ปุถุชนมิใคร่ได้คิดนัก มักปล่อยให้ผ่านๆ ไป โดยปราศจากความสนใจ

อเหตุวิบากจิตอีก ๕ คือ สัมปฏิจฉนะ ๒ สันตีรณะ ๓ เป็นจิตที่เกิดขึ้นต่อจากทวิปัญจวิญญาณ มีหน้าที่รับช่วง และพิจารณาอารมณ์ที่เกิดขึ้นเป็นไปตามลำดับของวิถีจิต

ในอเหตุกจิต ๑๘ นี้ มีจิต ๓ ดวงเรียกกว่า อเหตุกิริยา เป็นจิตที่เกิดขึ้นเป็นเองตามธรรมชาติมิได้อาศัยวิบากของกรรม คือ ปัญจทวาราวัชชนจิต และมโนทวาราวัชชนจิต เกิดขึ้นเพื่อรับอารมณ์ขึ้นสู่วิถีของจิต เป็นการ **กระทำตามหน้าที่** ทุกครั้งที่อารมณ์มากระทบ และไม่ประกอบด้วยเหตุ ๖ กับหสิตุปาทจิต ๑ ซึ่งเป็นจิต (ยิ้ม) ของพระอรหันต์

๓. กามาวจรโสภณหรือมหากุศลจิต ๒๔ เป็นจิตที่ดีงามเป็นไปทางบุญกุศลเกี่ยวแก่กามารมณ์ ในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสถูกต้อง และธรรมารมณ์ แบ่งออกเป็นมหากุศลจิต ๘ มหาวิบากจิต ๘ และมหากิริยาจิต ๘

ก. มหากุศลจิต ๘ เป็นจิตที่กระทำบุญกุศลเกิดพร้อมด้วยความยินดีโสมนัสหรือเฉยๆ ประกอบด้วยปัญญา (ความเห็นถูกต้องตามความเป็นจริง) หรือไม่ประกอบด้วยปัญญาเกิดขึ้นเองหรือถูกชักจูง **การทำบุญกุศลที่ประกอบด้วยปัญญา** คือมีจิตคิดเห็นทันต่อสภาวะความจริงว่า ทุกสิ่งล้วนเป็นอนิจจังเกิดขึ้นแล้วก็เปลี่ยนแปลงดับไป เป็นทุกข์เพราะตั้งคงถาวรอยู่ไม่ได้ และเป็นอนัตตาไม่ใช่ตัวตนบังคับบัญชาไม่ได้ มิใช่สัตว์บุคคล ตัวตน เราเขาแต่อย่างใด ที่ว่าเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตนเราเขานั้นเป็นแต่เพียงสมมุติบัญญัติ มิใช่ความจริงแท้ การทำบุญกุศลประกอบด้วยปัญญาดังกล่าว ย่อมมีอานิสงส์แรง เพราะเป็นการกระทำที่รู้เห็นถูกต้องตรงต่อความจริง ส่วนการทำบุญที่ไม่ประกอบด้วยปัญญา เช่น การกระทำไปตามจารีตประเพณี ไม่รู้ตามสภาวะความจริง ปรารถนาอยากได้อย่างนั้นอย่างนี้อันเป็นโลภะ ย่อมจะได้อานิสงส์น้อยและเจือปนกับอกุศลด้วย การทำบุญอันเนื่องด้วยกามาวจรจิต ไม่ว่าจะวิจิตรพิสดารประการใดคงไม่พ้นไปจากลักษณะของมหากุศลจิตดวงใดดวงหนึ่ง ในจำนวน ๘ ดวง ดังต่อไปนี้ :-

มหากุศลจิต ๘
เกิดพร้อมด้วย
โสมนัสยินดี
ประกอบด้วยปัญญา
เกิดขึ้นเอง ๑
มีการชักจูง ๑
ไม่ประกอบด้วยปัญญา
เกิดขึ้นเอง ๑
มีการชักจูง ๑
เกิดพร้อมด้วย
ความวางเฉย
ประกอบด้วยปัญญา
เกิดขึ้นเอง ๑
มีการชักจูง ๑
ไม่ประกอบด้วยปัญญา
เกิดขึ้นเอง ๑
มีการชักจูง ๑

ข. มหาวิบากจิต ๘ คือจิตที่เป็นวิบากเกิดขึ้นจากการกระทำมหากุศล ให้ผลสำเร็จเป็นปฏิสนธิจิต ภวังค์จิต จุติจิต ตทาลัมพณะ มหาวิบากเป็นผู้แต่งสมบัติในภพ ไม่ว่าการทำกุศลใด เช่น การทำบุญตักบาตรอันเรียกว่ามหากุศลนั้น เมื่อกระทำลงไปแล้ว วิบากอันเป็นผลซึ่งเรียกว่า มหาวิบาก ก็ย่อมจะถูกเก็บประทับไว้ในจิต และสนองผลให้ในกาลต่อไป ตัวอย่างที่เห็นได้ง่าย เช่นผู้ที่เลี้ยงอาหารสัตว์ ในไม่ช้าผู้เลี้ยงจะเกิดความเมตตากรุณาแก่สัตว์นั้น นี่ก็เพราะผลของการบุญที่ให้อาการแก่สัตว์ได้เก็บประทับไว้ในจิต ครั้งแล้วครั้งเล่า เป็นปัจจัยให้เกิดกุศลวิบาก มีจิตเมตตากรุณาขึ้นในปัจจุบันชาติ จึงไม่จำเป็นต้องกล่าวว่า มหากุศลที่ทำแล้วย่อมให้วิบากเป็นผลเป็นปัจจัยให้ไปเกิดในสุคติภูมิ มีมนุษย์และเทวดา มีความสุขสำราญตามโลกียวิสัยนั้นเลย

ที่ว่าวิบากให้ผลสำเร็จเป็นปฏิสนธิจิต ภวังคจิต จุติจิตนั้น หมายความว่า เมื่อได้กระทำกุศลใดลงไปแล้ว วิบากหรือผลของกุศลกรรมนั้นย่อมเป็นปัจจัยเป็นชนกกรรมนำให้เกิด (ปฏิสนธิ) ในสุคติภูมิ เมื่อปฏิสนธิแล้ว วิบากของกุศลกรรมก็เข้ารักษา (ภวังค์) แต่งสมบัติความสุขสมบูรณ์ในภพชาตินั้นให้ดำเนินสืบต่อไปจนถึงจุติคือตาย

มหาวิบากจิต ๘ เป็นวิบากของมหากุศลจิต ๘ มีลักษณะประกอบคือ องค์ธรรมส่วนใหญ่เหมือนกันกับมหากุศลจิต ๘ ที่ได้แสดงไว้แล้ว

ค. มหากิริยาจิต ๘ นี้เป็นจิตของพระอรหันต์ หาใช่จิตของปุถุชนไม่ พระอรหันต์เมื่อสำเร็จมรรคผลแล้วยังมิได้ดับขันธปรินิพพาน ก็ยังมีความเป็นอยู่กระทำกิจการอย่างบุคคลธรรมดา ต่างกันแต่ว่าจิตของท่านบริสุทธิ์ปราศจากกิเลส การใดที่ท่านกระทำลงไปก็สักแต่เพียงได้ชื่อว่ากระทำเท่านั้น มิได้ประกอบด้วยความปรารถนาพอใจ หวังในผลอย่างใดแก่ท่านไม่ ท่านกระทำลงโดยปราศจากกิเลสและอุปทาน จึงไม่มีวิบากคือผลเกิดสนอง เรียกการกระทำนั้นเป็นแต่เพียงกิริยาพระอรหันต์พ้นแล้ว หรือประหาณอกุศลมูลจิตได้เด็ดขาดแล้ว การกระทำบาปอกุศลของท่านย่อมไม่มี คงเป็นไปแต่ในทางดีทางชอบ จึงเรียกว่ามหากิริยา

มหากิริยาจิต ๘ มีลักษณะประกอบ คือองค์ธรรมส่วนใหญ่เหมือนกันกับมหากุศลจิต ๘ ที่ได้แสดงไว้แล้ว

รูปาวจรจิต

รูปาวจรจิต จิตที่ประกอบด้วยตัณหาอยากมีอยากเป็น ดิ้นรนประพฤติเป็นไปในรูปภูมิ หมายถึงจิตที่หน่วงเหนี่ยว **ติดอยู่ในอารมณ์ของรูปฌาน** คือจิตที่ติดแนบแน่นเพ่งอยู่กับอารมณ์ของกรรมฐานมีปถวีกสิณ (ดิน) เป็นต้น ทั้งนี้เมื่อบุคคลมาเบื่อหน่ายต่ออารมณ์อันเป็นกามาวจรต่างๆ มีรูป เสียง กลิ่น รส ฯลฯ ที่มากระทบสัมผัสเกิดดับสลับซับซ้อนอยู่เหลือล้นนั้น ต้องการให้จิตสงบนิ่งอยู่แต่ในอารมณ์เดียว ปราศจากนิวรณ์หรือเพื่อให้เกิดปัญญาเห็นความจริง จึงได้เอาดินเป็นต้นมาทำเป็นกสิณใช้สำหรับให้จิตยึดเกาะ กำหนดจิตให้เพ่งอยู่แค่ที่ดินนั้น บริกรรมว่า ดินๆ อยู่ตลอดเรื่อยไป จิตของผู้นั้นก็จะค่อยๆ ผูกกระชับอยู่กับดินที่เป็นกสิณนั้นไม่ฟุ้งซ่านไปที่อื่น แนบแน่นเกิดเป็นฌานจิตในมโนทวาร ยึดเห็นแต่ดินเป็นรูปกสิณอยู่อารมณ์เดียว ฌานจิตนี้แหละเรียกว่า รูปาวจรกุศลจิต รูปาวจรจิต มี ๑๕ ดวง คือ รูปาวจรจิต ๕ รูปาวจรวิปากจิต ๕ และ รูปาวจรกิริยาจิต ๕

๑. รูปาวจรกุศล ๕ แบ่งออกเป็น

(๑) ปฐมฌานจิต ประกอบด้วยองค์ฌาน ๕ ได้แก่

ก. วิตกเจตสิก คือ การยกขึ้นสู่อารมณ์ เช่น ต้องการทำฌานโดยปถวีกสิณ ครั้งแรกต้องเอาจิตเข้าไปตั้งจดจ่ออยู่ที่ปถวีกสิณนั้น เรียกว่า **วิตก**

ข. วิจารเจตสิก คือ การเคล้าคลึงประคับประคองอารมณ์กสินนั้นไว้ไม่ให้ตกหลุดไปจากจิต เช่นที่บริกรรมว่า ดินๆ อยู่เรื่อยไป เพื่อให้จิตนั้นเกาะอยู่ที่กสิณ เรียกว่า **วิจาร**

ค. ปีติเจตสิก คือ ความยินดีพอใจในอารมณ์กสิณนั้น

ง. สุข (เวทนาเจตสิก) คือ ความสุขใจเกิดขึ้นในอารมณ์กสิณนั้น

ปีติและสุข ๒ ประการนี้เกิดขึ้นโดยอาศัยกามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เรียกว่า ปีติมีอามิส หรือสุขมีอามิส แต่ถ้าเกิดขึ้นโดยอาศัยวิเวกหรือสมาธิในกรรมฐานแล้วย่อมไม่ประกอบด้วยกามคุณ ๕

จ. เอกัคคตาเจตสิก คือ ความสงบตั้งอยู่ในอารมณ์เดียว คืออารมณ์กสิณนั้น ไม่ซัดซ่ายไปที่อื่น

เมื่อกำลังบำเพ็ญภาวนาอยู่ องค์ฌานทั้ง ๕ นี้เกิดขึ้นพร้อมกันในขณะจิตใดจิตนั้นขึ้นสู่อัปปนาวิถีได้ชื่อว่ารูปาวจรกุศล

จิต และนับเป็นปฐมฌาน

(๒) ทุติยฌานกุศลจิต มีองค์ฌาน ๔ คือ วิจาร ปีติ สุข และเอกัคคตา

(๓) ตติยฌานกุศลจิต มีองค์ฌาน ๓ คือ ปีติ สุข และเอกัคคตา โดยละวิจารเสีย

(๔) จตุตถฌานกุศลจิต มีองค์ฌาน ๒ คือ สุข และเอกัคคตา โดยละปีติเสีย

(๕) ปัญจมฌานกุศลจิต มีองค์ฌาน ๒ คือ อุเบกขา และเอกัคคตา โดยละสุขเสีย และอุเบกขาเกิดขึ้นแทน

เมื่อตั้งจิตไว้ได้ในปฐมฌานอันเป็นองค์ฌาน ๕ นั้นแล้ว อารมณ์อื่นนอกจากอารมณ์แห่งกสิณที่เพ่งนั้น ก็ไม่เข้ามากระทบจิต จิตตั้งอยู่ในอารมณ์กสิณนั้นอารมณ์เดียว ถ้าต้องการจะทำฌานกุศลในขั้นสูงขึ้น ก็ปฏิบัติเช่นเดียวกันกับการทำปฐมฌาน แต่ต้องละองค์ฌานให้น้อยลงตามลำดับ (วิธีการเกี่ยวแก่การกระทำรูปฌานและอรูปฌาน ขอได้โปรดศึกษาจากพระคัมภีร์วิสุทธิมรรค)

๒. รูปาวจรวิปากจิต ๕ คือ ปฐมฌานวิปากจิต ทุติยฌานวิปากจิต ตติยฌานวิปากจิต จตุตถฌานวิปากจิต และปัญจมฌานวิปากจิต จิต ๕ ดวงนี้เกิดขึ้นเป็นผลของรูปาวจรกุศล

จิต กล่าวคือเมื่อทำรูปาวจรกุศลจิตจนได้ปฐมฌาน ทุติยฌาน ฯลฯ แล้ว วิบากก็คือผลที่เกิดขึ้นสนองตามลำดับแห่งฌานนั้น ฌานจิตเป็นมหัคคตกุศลสูงกว่ามหากุศล จิตของผู้ได้ฌานสงบระงับอยู่ในอารมณ์ของฌานพ้นไปจากกามาวจรจิตปราศจากนิวรณ์ เมื่อตายจากปัจจุบันชาติ และจุติจิตนั้นหน่วงอยู่ในอารมณ์ของฌานก็ไปบังเกิดในชั้นรูปพรหม ถ้าฌานเสื่อมเป็นอันตรายก็ไม่ได้รับผลและเป็นอโหสิกรรม ไม่มีโอกาสไปปฏิสนธิในรูปพรหม

๓. รูปาวจรกิริยาจิต ๕ เป็นจิตของพระอรหันต์ ในขณะที่ท่านเข้าอยู่ในฌานสมาบัติของรูปาวจร คืออยู่ในปฐมฌาน ทุติยฌาน ฯลฯ เป็นมหัคคตกิริยาจิต และไม่มีวิบากที่จะให้ผลในต่อไป ท่านพ้นแล้วจากอาสวกิเลสไม่มีการเกิดอีก

รูปาวจรวิปากจิต ๕ และรูปาวจรกิริยาจิต ๕ มีองค์ธรรมส่วนใหญ่ประกอบเหมือนกับรูปาวจรกุศลจิต ๕ ที่แสดงไว้แล้ว

โทษของ ราคะ โทสะ โมหะ

๑. ทำให้เป็นผู้บอด

๒. ทำให้ไม่เห็นของจริง

๓. ทำให้ไม่มีฌานรู้จักของจริง

๔. ทำให้ใจคับแคบ

๕. ดับปัญญาให้รู้จักของจริงเสีย

๖. ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน

อรูปาวจรจิต

อรูปาวจรจิต จิตที่ประกอบด้วยตัณหาอยากมีอยากเป็น ดิ้นรนประพฤติเป็นไปในอรูปภูมิ หมายถึงจิตที่ท่องเที่ยว **ติดอยู่ในอารมณ์ของอรูปฌาน** คือ ฌานที่ไม่เพ่งรูป หรือฌานที่ไม่ยึดเอารูปเป็นอารมณ์ ท่านที่บรรลุปัญจมฌานในการยึดรูปดังกล่าวแล้ว ในรูปาวจรจิตเกิดความเบื่อหน่ายเห็นว่า การยึดรูปยังมิใช่ทางที่จะหลุดพ้นจากทุกข์ได้ รูปยังเป็นอารมณ์แห่งทุกข์อยู่ การปราศจากรูปย่อมเป็นทางพ้นทุกข์ จึงได้กำหนดอารมณ์ใหม่โดยยึดเอาอารมณ์ที่ไม่มีรูป คือ อากาสวิญญาณ ความไม่มีอะไร และสัญญาเป็นอารมณ์ในการเพ่งจนจิตนั้นเกิดเป็นฌานแน่วแน่ติดอยู่ในอารมณ์นั้นๆ เรียกว่า อรูปาวจรจิต (อรูปฌาน) เป็นจิตที่สูงกว่ารูปาวจรจิต (รูปฌาน) เพราะจะต้องได้รูปปัญจมฌานเสียก่อน จึงจะทำฌานในอรูปาวจรจิตได้ เป็นจิตที่เพ่ง โดยผู้บำเพ็ญเพียรมิได้มีความปรารถนาในรูป

อารมณ์ที่ใช้ในการเพ่งของอรูปาวจรจิต ได้แก่ ธรรมารมณ์

ซึ่งมีอยู่ ๔ ประการ คือ อากาสบัญญัติ วิญญาณ นัตถิภาวะ (ความไม่มีอะไร) อรูปาวจรจิตมี ๑๒ ดวง คือ อรูปาวจร กุศลจิต ๔ อรูปาวจรปากจิต ๔ อรูปาวจรกิริยาจิต ๔

๑. อรูปาวจรกุศลจิต ๔ ได้แก่

ก. อากาสานัญจายตนะกุศลจิต คือ อรูปฌานที่ ๑ มีอธิบายว่า เมื่อเจริญภาวนาจนได้ปัญจมรูปฌานแล้ว รู้สึกเบื่อหน่ายที่เห็นว่ายังมีโทษในรูป โรคภัยไข้เจ็บอันตรายต่างๆ เกิดมีเป็นขึ้น เป็นทุกข์เดือดร้อนก็เพราะมีรูป รูปฌานยังไม่พ้นไปจากทุกข์ได้ เพราะอาศัยรูปเกาะเกี่ยวอยู่ จึงปรารถนาดิ้นรนจะให้พ้นไปจากรูป เมื่อปรารถนาแรงกล้ามากขึ้นก็มิได้กำหนดเอารูปกสิณเป็นอารมณ์ มีความใส่ใจในอากาศอันปราศจากรูปเป็นอารมณ์เจริญภาวนาอยู่ เวลาเมื่อรูปกสิณอันตรธานหายไปอากาศปรากฏแจ้งอยู่ในมโนทวาร อากาศนี้เรียกว่ากสิณุคฺฆาฏิมากาส คือความว่าง เช่นในปัญจมรูปฌานเพ่งปถวีกสิณ เมื่อต้องการทำอากาสานัญจายตนฌาน ก็เพิกอารมณ์ปถวีกสินเสียเพ่งเอาอากาศที่ว่างจากกสิณนั้นเป็นภาวนาอารมณ์สืบไป โดยบริกรรมว่า อากาโส อนนฺโตๆ อากาศไม่มีที่สุดๆ จิตก็ละเอียดยิ่งขึ้นๆ จนยังให้เกิดอากาสานัญจายตนฌาน ยึดหน่วงเอา

อากาศนิมิตนั้นเป็นอารมณ์ (เพิกคือไม่นึกถึงนิมิตนั้น อนนฺตํ = ไม่มีที่สุดคือไม่มีเกิดดับ มีการเกิดขึ้นเพราะมนสิการ)

ข. วิญญาณัญจายตนกุศลจิต คือ อรูปฌานที่ ๒ เป็นจิตพิจารณาเพ่งวิญญาณความรู้สึกไม่มีที่สุด กล่าวคือ เมื่อการเจริญภาวนาจนได้บรรลุถึงอากาสานัญจายตนฌาน (อรูปฌานที่ ๑) และได้เพียรเจริญอยู่จนเกิดความชำนาญแล้ว เกิดความปรารถนาอยากได้ฌานที่สูงขึ้น อาจเห็นว่า อรูปฌานที่ตนได้แล้วนั้น ยังใกล้อยู่กับรูปฌาน จะได้ละเอียดเหมือนวิญญาณหาได้ไม่ อาจมีการเสื่อมไปได้ จึงน้อมเอาอารมณ์ที่มั่นกว่า โดยละจากอากาสานัญจายตนฌานมาใส่ในวิญญาณที่รู้อากาสานัญจายตนฌานนั้น บริกรรมว่า วิญญานํ อนนฺตํๆ วิญญาณความรู้สึกไม่มีที่สิ้นสุดๆ จนยังให้เกิดวิญญาณัญจายตนฌาน

ค. อากิญจัญญายตนกุศลจิต คือ อรูปฌานที่ ๓ เป็นจิตพิจารณาเพ่งความไม่มีอะไร กล่าวคือเมื่อเจริญภาวนาอรูปฌานที่ ๒ คือ เพ่งวิญญาณที่รู้อากาสบัญญัติจนวิญญาณัญจายตนฌานเกิดและมีความชำนาญในฌานนั้นแล้ว ภายหลังตระหนักในความว่างเปล่า เห็นว่าทั้งหมดทั้งปวงไม่มีอะไรเลย จึงละจากเพ่งวิญญาณความรู้สึกในอรูปฌานที่ ๒ เสีย น้อมอารมณ์ที่ไม่มีอะไรเลยนั้นมาเจริญภาวนาโดยบริกรรมว่า นัตถิกิญจิๆ

น้อยหนึ่งนิดหนึ่งไม่มีๆ จนเกิดอากิญจัญญายตนฌาน

ง. เนวสัญญานาสัญญายตนกุศลจิต คือ อรูปฌานที่ ๔ เป็นจิตพิจารณาเพ่งสัญญาความรู้อันละเอียด กล่าวคือ เมื่อการเจริญภาวนาอารมณ์ที่ไม่มีอะไรเลย จนอากิญจัญญายตนฌานเกิด สัญญาความรู้อันหยาบก็เปลี่ยนสภาพเป็นสัญญาละเอียดประณีตขึ้น การพิจารณาก็ปรากฏสัญญาบ้างไม่ปรากฏบ้าง จะว่ามีก็ไม่ใช่ จะว่าไม่ก็ไม่เชิง ทั้งนี้เป็นเพราะสัญญาความรู้นั้นละเอียดอ่อนประณีตยิ่งนัก กล่าวอีกนัยหนึ่ง สัญญาหยาบที่รู้ใช้เป็นกิจจะลักษณะได้นั้นไม่มี คงเหลือแต่สัญญาละเอียดที่จวนจะหมดและใช้ทำอะไรไม่ได้มีอยู่ เหมือนภาชนะใส่กระปิเอาน้ำล้างแล้วเนื้อกะปิไม่มีแต่กลิ่นนั้นยังอยู่ เมื่อละจากความไม่มีอะไรในอากิญจัญญายตนฌานแล้ว ก็เอามาใส่ใจในสัญญาความรู้อันละเอียดอ่อนนั้น โดยบริกรรมว่า เอตํ สนฺตํ เอตํ ปณีตํ ๆ นี้สงบนี้ประณีตๆ จนยังให้เกิดเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน

(อารมณ์ของอรูปฌาน โปรดดูอารัมมณปัจจัยประกอบด้วย)

๒. อรูปาวจรจิตปากจิต ๔ เป็นผลของอรูปาวจรกุศล กล่าวคือเมื่ออรูปฌานกุศลจิตใดเกิดขึ้น วิบากคือผลก็เกิดขึ้นตามอรูปฌานนั้นเป็นมหัคคตกุศลละเอียดประณีตสูงกว่ารูปฌาน เมื่อตายจากปัจจุบันชาติ ถ้าจุติจิตยังหน่วงในอารมณ์อรูปฌานอยู่ ก็

ไปบังเกิดในอรูปพรหมตามชั้นของฌานที่ได้

๓. **อรูปาวจรกิริยาจิต ๔** เป็นจิตของพระอรหันต์ในขณะที่อยู่ในฌานสมาบัติของอรูปาวจร เป็นมหัคคตกิริยาไม่มีวิบากที่จะให้ผลในต่อไป เพราะพระอรหันต์หมดอาสวกิเลสและไม่มีการเกิดอีก

อรูปพรหมที่ไม่ใช่พระอริยะ คือ สามัญพรหม ปุถุชน ที่ยังไม่ได้มรรคจิตเบื้องต่ำ ย่อมไม่สามารถปฏิบัติให้ได้มรรคผล เพราะการที่จะปฏิบัติให้ได้มรรคผลต้องอาศัยรูปนามเป็นอารมณ์ แต่อรูปพรหมนั้นไม่ปรารถนารูป จึงมีแต่นามประการเดียว แต่อย่างไรก็ดี อรูปธรรมนี้ก็เป็นคุณวิเศษอยู่มาก เพราะตราบใดที่ยังครองรูปขันธ์อยู่ ย่อมต้องเผชิญกับทุกข์ต่างๆ นานาประการ ถ้าพ้นจากรูปสัญญาไปได้แล้ว สัญญาอันเกิดจากรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสทั้งดีและชั่วก็ไม่เกิดขึ้น ทุกข์ เพราะรูปสัญญานั้นๆ ก็ไม่มี

อรูปาวจรกุศลถ้าไม่เสื่อม หรืออันตรายสลายไป ย่อมได้รับผลคือ วิบากเกิดเป็นอรูปพรหมในชาติที่ถัดจากปัจจุบันชาติไป ถ้าฌานนั้นเสื่อมเป็นอันตรายก็ไม่ได้รับผลและเป็นอโหสิกรรม คือกรรมที่ไม่มีโอกาสให้ผลสนองในต่อไป

การเจริญสมถภาวนาคือการทำฌาน มีอารมณ์หรือที่เรียกว่าอารมณ์กรรมฐานสำหรับเจริญสมถภาวนา ๔๐ ประการ

คือ กสิณ ๑๐ อสุภ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ อัปมัญญาหรือพรหมวิหาร ๔ อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑ จตุธาตุววัตถาน ๑ และอรูปกรรมฐาน ๔

สมบัติ ๖

๑. คติสัมปัตติ = ถึงพร้อมด้วยคติ คือ การได้เกิดเป็นมนุษย์

๒. กาลสัมปัตติ = ถึงพร้อมด้วยกาล คือ การเกิดในยุคที่มีคำสอนของพระพุทธเจ้า

๓. ปเทสสัมปัตติ = ถึงพร้อมด้วยประเทศ คือ การเกิดในประเทศที่นับถือพุทธศาสนา

๔. กุลสัมปัตติ = ถึงพร้อมด้วยสกุล คือ การเกิดในตระกูลที่นับถือพุทธศาสนา

๕. อุปธิสัมปัตติ = ถึงพร้อมด้วยร่างกาย คือ การเกิดมีร่างกายสมประกอบไม่ใบ้บ้า

๖. ทิฏฐิสัมปัตติ = ถึงพร้อมด้วยความเห็น คือ เป็นสัมมาทิฏฐิบุคคล

โลกุตรจิต

โลกุตรจิต คือ จิตในขณะที่เข้าไปรู้อารมณ์พระนิพพาน เป็นจิตที่เกิดแก่พระอริยบุคคล ประพฤติเป็นไปในโลกุตร พ้นจากโลกทั้ง ๓ อันได้แก่กามโลก รูปโลก และอรูปโลก อีกนัยหนึ่งหมายความว่า จิตที่มีอารมณ์เหนือรูปนาม บัญญัติ ที่มีอยู่ในโลก มีความสามารถที่จะรับอารมณ์ของสภาวธรรมที่นอกโลกหรือเหนือโลกได้ อารมณ์นั้นได้แก่นิพพาน โลกุตรจิตมี ๘ ดวงโดยสังเขป หรือ ๔๐ ดวงโดยพิสดาร คือ โลกุตรมรรคจิต ๔ หรือ ๒๐ และโลกุตรผลจิต ๔ หรือ ๒๐

โลกุตร = โลก + อุตร. โลก แปลว่าธรรมชาติที่แตกสลาย อุตร แปลว่าพ้นไปหรือเหนือ โลกุตระจึงแปลว่าพ้นไปจากธรรมชาติที่แตกสลายหรืออยู่เหนือโลก จิตที่สัมพันธ์กับโลกุตระชื่อว่าโลกุตรจิต มีอยู่ ๒ คือ มรรคจิตและผลจิต

๑. มรรคจิต หรือโลกุตรกุศลจิต ๔ ได้แก่โสดาปัตติมรรจิต ๑ สกทาคามิมรรคจิต ๑ อนาคามิมรรคจิต ๑ และอรหัตตมรรคตจิต ๑

ก. โสดาปัตติมรรคจิต เป็นจิตของพระอริยบุคคลที่ได้สำเร็จจากการเจริญวิปัสสนาภาวนา มีพระนิพพานเป็นอารมณ์ในอันดับแรก โดยละอกุศลธรรม เช่น โลภมูลจิตที่ประกอบด้วยความเห็นผิด ๔ ดวง โมหมูลจิตที่ประกอบด้วยวิจิกิจฉาความสงสัย ๑ ดวง ฯลฯ

ข. สกทาคามิมรรคจิต เป็นจิตของพระอริยบุคคลที่ได้ทำความเพียรต่อจากโสดาปัตติมรรคจิต จนได้สำเร็จเป็นพระสกทาคามีได้พระนิพพานเป็นอารมณ์ในอันดับที่ ๒ โดยละอกุศลธรรมเป็นสมุจเฉทได้ตามที่พระโสดาบันละได้แล้ว กับทำให้ราคะ โทสะ โมหะ เบาบางลง

ค. อนาคามิมรรคจิต เป็นจิตของพระอริยบุคคลที่ได้กระทำความเพียรต่อจากสกทาคามิมรรคจิต จนได้สำเร็จเป็นพระอนาคามี ได้พระนิพพานเป็นอารมณ์ในอันดับที่ ๓ โดยละอกุศลธรรม คือ กามราคะ พยาบาท ได้สิ้นสุดลงเด็ดขาด

ง. อรหัตมรรคจิต เป็นจิตของพระอริยบุคคลที่ได้กระทำความเพียรต่อจากอนาคามิมรรคจิต จนได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ได้พระนิพพานเป็นอารมณ์ในอันดับที่ ๔ และอกุศลธรรมที่ยังเหลืออยู่ได้เด็ดขาด ประหานอาสวกิเลสเป็นสมุจเฉทได้หมดสิ้น

มรรคจิตทั้ง ๔ เกิดขึ้นครั้งเดียวเท่านั้น แล้วก็ดับไม่มีการเกิดซ้ำอีก ไม่เหมือนจิตอื่นที่เกิดได้บ่อยครั้ง

๒. ผลจิต หรือโลกุตรวิปากจิต ๕ เมื่อมรรคจิตเกิดขึ้นและดับลง ผลจิตก็เกิดขึ้นสืบเนื่องต่อไปโดยไม่มีจิตใดมาคั่นในระหว่าง เป็นอกาลิโก คือไม่มีกาลเวลาเป็นกำหนด เมื่อมรรคจิตเกิดขึ้นและดับลง ผลจิตก็เกิดขึ้นตามมาในทันทีทันใดนั้น ไม่ต้องปฏิบัติหรือกระทำอย่างใดอีกเพื่อให้เกิดผลจิตเกิด ผลจิตเป็นวิบากของมรรคจิตมีลำดับเกิดขึ้นดังต่อไปนี้

ก. โสดาปัตติผลจิต เกิดขึ้นเมื่อโสดาปัตติมรรคจิตดับลง อริยบุคคลผู้ได้โสดาบันนี้จะปฏิสนธิในกามภูมิคือมนุษย์หรือเทวดาอีกไม่เกิน ๗ ชาติ แล้วแต่บารมีที่อบรม

ข. สกทาคามีผลจิต เกิดขึ้นเมื่อสกทาคามิมรรคจิตดับลง อริยบุคคลนี้เมื่อจุติจากมนุษย์ ก็จะบังเกิดขึ้นในเทวโลก จุติจากเทวโลกแล้วจะปฏิสนธิในกามภูมิ จนกว่าจะสำเร็จเป็นพระอรหันต์สิ้นสังสารทุกข์

ค. อนาคามีผลจิต เกิดขึ้นเมื่ออนาคามิมรรคจิตดับลง อริยบุคคลนี้จะไม่ปฏิสนธิในกามภูมิคือมนุษย์และเทวดาอีกแล้ว

จะปฏิสนธิในพรหมโลก และโดยเฉพาะอย่างยิ่งคือสุทธาวาสภูมิ แล้วจะเข้าสู่พระนิพพานในภูมินั้น

๔. *ง. อรหัตผลจิต* เกิดขึ้นเมื่ออรหัตมรรคจิตดับลง อริยบุคคลนี้ไม่มีชาติภพอีกต่อไป เข้าสู่พระนิพพานขาดจากวัฏฏสงสารในชาตินั้น

กามาวจรจิต รูปาวจรจิต อรูปาวจรจิต และโลกุตรจิต ที่ได้แสดงมาทั้งหมดข้างต้นนี้ เมื่อกล่าวโดยสภาวจิตย่อมมีเพียงดวงเดียวเท่านั้น แต่เมื่อจำแนกออกตามอารมณ์ที่สัมปยุตตธรรมเกิดร่วมด้วยแล้ว ก็ย่อมได้จิต ๘๙ ดวง คือ

อกุศลจิต ๑๒ ดวง	โลภมูลจิต	๘
	โทสมูลจิต	๒
	โมหมูลจิต	๒

กุศลจิต ๒๑ ดวง	มหากุศลจิต	๘
	รูปาวจรกุศลจิต	๕
	อรูปาวจรกุศลจิต	๔
	โลกุตรกุศลจิต (มรรคจิต)	๔

วิบากจิต ๓๖ ดวง	อเหตุกอกุศลวิบากจิต	๗
	อเหตุกกุศลวิบากจิต	๘
	มหาวิบากจิต	๘
	รูปาวจรวิบากจิต	๕
	อรูปาวจรวิบากจิต	๔
	โลกุตรวิบากจิต (ผลจิต)	๔

กิริยาจิต ๒๐ ดวง	อเหตุกกิริยาจิต	๓
	มหากิริยาจิต	๘
	รูปาวจรกิริยาจิต	๕
	อรูปาวจรกิริยาจิต	๔

รวม ๘๙ ดวง

แต่ที่จัดเป็นจิตพิสดาร ๑๒๑ คือในจิต ๘๙ ดวงนั้น มีโลกุตรจิต ๘ ได้แก่มรรคจิต ๔ ผลจิต ๔ แต่วิธีปฏิบัติที่จะให้มรรคจิตผลจิตเกิดมีอยู่ ๒ ประการ คือบุคคลที่เจริญวิปัสสนาภาวนาโดยอาศัยรูปนามเป็นอารมณ์ จนได้มรรค-ผล มีพระนิพพานเป็นอารมณ์ สำเร็จเป็นอริยบุคคลชื่อว่า สุกขวิปัสสกบุคคล ได้โลกุต

รจิตคือมรรค ๔ ผล ๔ แต่บุคคลอีกประเภทหนึ่ง บำเพ็ญทางสมถะมาก่อนและสำเร็จได้รูปฌาน หรืออรูปฌานแล้ว (ชื่อว่าฌานลาภีบุคคล) เอาองค์ฌานนั้นมาเจริญวิปัสสนาภาวนาจนได้มรรค-ผลเป็นอริยบุคคล จิตของฌานลาภีบุคคลนั้น ในขั้นโลกุตระมีฌานประกอบด้วย จึงแตกต่างกับจิตของสุกขวิปัสสกบุคคลตามลำดับของฌานที่ได้คือ

	ปฐมฌาน	ทุติยฌาน	ตติยฌาน	จตุตถฌาน	ปัญจมฌาน		
โสดาปัตติมรรคจิต ๕	๑	๑	๑	๑	๑	๒๐	๔๐
สกทาคามิมรรคจิต ๕	๑	๑	๑	๑	๑		
อนาคามิมรรคจิต ๕	๑	๑	๑	๑	๑		
อรหัตมรรคจิต ๕	๑	๑	๑	๑	๑		
โสดาปัตติผลจิต ๕	๑	๑	๑	๑	๑	๒๐	
สกทาคามิผลจิต ๕	๑	๑	๑	๑	๑		
อนาคามิผลจิต ๕	๑	๑	๑	๑	๑		
อรหัตผลจิต ๕	๑	๑	๑	๑	๑		

ในชั้นโลกุตระนี้ สำหรับอริยบุคคลที่ไม่ได้ฌาน จึงนับเอาจิตในมรรค ๔ ผล ๔ รวมเป็น ๘ ดวง แต่สำหรับอริยบุคคลที่ได้ฌาน ก็ต้องนับตามจำนวนฌานจิตของท่าน จึงเป็นมรรคจิต ๒๐ ผลจิต ๒๐ รวมเป็น ๔๐ เพิ่มขึ้นจากจิตสังเขป ๘๙ ดวงที่กล่าวมาแล้ว เป็นจำนวนจิตพิสดาร ๑๒๑ ดวง

รูป เสียง กลิ่น รส และ ธรรมารมณ์
ล้วนเป็นโลกามิสอันร้ายแรง
สัตว์โลกหมกมุ่นอยู่ในอารมณ์เหล่านี้

เจตสิกปรมัตถ์

เจตสิก เป็นสภาวธรรมอย่างหนึ่ง บังเกิดในจิต และประพฤติเนื่องด้วยจิต เป็นองค์ประกอบจิต (Mental Factors) ได้กล่าวแล้วว่าจิตมีหน้าที่รู้อารมณ์ที่กระทบเท่านั้น เช่นเมื่อรูปกระทบจักขุปสาท เกิดจักขุวิญญาณ คือจิตรู้เห็น หรือเสียงกระทบโสตปสาทเกิดโสตวิญญาณ คือจิตรู้ได้ยิน แล้วจิตนั้นก็ดับ แต่จิตที่เกิดใหม่สืบเนื่องทำให้รู้ต่อไปว่า สวยงาม ดีชั่วชอบไม่ชอบออกไปอีกเป็นประการต่าง ๆ นั้น ก็โดยเจตสิกธรรมที่เกิดขึ้นประกอบจิตปรุงแต่งนำไป มีบทบาทสำคัญน่ากล่าว เช่น เวทนาเจตสิกและสัญญาเจตสิก ซึ่งเป็นนามขันธ์ในขันธ์ ๕ ทุกครั้งที่จิตเกิดขึ้น เวทนาความเสวยอารมณ์ชอบไม่ชอบ หรือเฉยๆ และสัญญาความจำได้ก็เกิดขึ้นพร้อมด้วยเป็นองค์ประกอบจิต เนื่องจากสัญญาความจำความรู้อันวิจิตรสืบมาแต่อดีต เวทนาความเสวยอารมณ์ จึงก่อให้เกิดตัณหาความปรารถนาอยากได้แต่ที่ดีที่ชอบไปตามสัญญาความจำนั้น เจตสิกอื่นที่เข้าประกอบร่วมด้วยก็ปรุงแต่งกระทำกรรมลงนำจิตไปตามปรารถนา เป็นบุญบาปดีชั่วชอบ

ไม่ชอบเกิดขึ้นเป็นไปต่างๆ เจตสิกเป็นองค์ประกอบสำคัญดังกล่าวนี้ ท่านจึงจำแนกจิตออกเป็น ๘๙ หรือ ๑๒๑ ดวง ตามลักษณะดังกล่าวมาแล้วในเรื่องจิตข้างต้น เจตสิกธรรมคือองค์ประกอบจิต จึงเป็นสาระสำคัญที่ควรศึกษา

เจตสิกมีลักษณะสำคัญ ๔ ประการ คือ ๑. เกิดพร้อมกับจิต ๒.ดับพร้อมกับจิต ๓.มีอารมณ์เดียวกันกับจิต และ ๔.มีวัตถุที่อาศัยเดียวกันกับจิต ต้องมีลักษณะทั้ง ๔ นี้พร้อมกัน ถ้าขาดลักษณะใดลักษณะหนึ่งก็หาใช่เจตสิกไม่ ตัวอย่างเมื่อมีการกระทบอารมณ์เกิดขึ้น เจตสิกก็เกิดขึ้นพร้อมด้วย เมื่อจิตนั้นดับลงเจตสิกก็ดับลงพร้อมด้วย เหมือนแสงไฟปรากฏขึ้นพร้อมความร้อนก็ปรากฏขึ้นด้วย เมื่อแสงไฟดับลงความร้อนก็ดับลงด้วย จิตมีอารมณใดเจตสิกก็มีอารมณ์นั้น เช่น จักขุวิญญาณ (จิต) มีรูปเป็นอารมณ์ เจตสิกก็มีรูปเป็นอารมณ์ด้วย คือ ชอบหรือไม่ชอบหรือเฉย ๆ ในรูปนั้น จักขุวิญญาณอาศัยจักขุปสาทเป็นที่เกิด เจตสิกที่เป็นองค์ประกอบของจักขุวิญญาณ ก็อาศัยจักขุปสาทเป็นที่เกิดเช่นเดียวกันกับจิต ตามธรรมชาติแล้วจิตกับเจตสิกเป็นสหชาตธรรมแยกจากกันไม่ได้ กล่าวคือจิตจะเกิดโดยปราศจากเจตสิก หรือเจตสิกจะเกิดโดยลำพังไม่อาศัยจิตนั้นไม่ได้ ต้องเกิด

ดับพร้อมกันเป็นสหชาตธรรม แต่ในการศึกษาจำต้องแยกกันกล่าวเพื่อให้เห็นสภาวะแต่ละอย่าง

เจตสิกมีสภาวะเป็นลักษณะเฉพาะตัว แตกต่างกันอยู่ ๕๒ ประการ จึงจัดเป็นเจตสิก ๕๒ ดวง แบ่งออกเป็น **อัญญสมานาเจตสิก ๑๓ อกุศลเจตสิก ๑๔** และ **โสภณ** (กุศล) **เจตสิก ๒๕**

๑. **อัญญสมานาเจตสิก ๑๓** โดยลำพังตนมีสภาวลักษณะกลาง ๆ ไม่เป็นบุญบาปกุศลอกุศล แต่เข้าร่วมกับฝ่ายอกุศล หรือฝ่ายกุศลได้ แบ่งออกเป็น ๒ พวก คือ **สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ และ ปกิณณกเจตสิก ๖**

ก. สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ได้แก่ (๑) **(ผัสสะ)** ธรรมชาติการกระทบอารมณ์ (๒) **เวทนา** ธรรมชาติการเสวยอารมณ์ (๓) **สัญญา** ธรรมชาติที่จำอารมณ์ (๔) **เจตนา** ธรรมชาติที่กระตุ้นเตือนชักชวนสัมปยุตตธรรมให้ทำหน้าที่ (คือชักจูงสัมปยุตตธรรมให้มุ่งตรงต่ออารมณ์) (๕) **เอกัคคตา** ธรรมชาติที่สงบตั้งอยู่ในอารมณ์เดียว (๖) **ชีวิตินทรีย์** ธรรมชาติที่รักษาสัมปยุตตธรรมให้ตั้งอยู่ตามอายุ (๗) **มนสิการ** ธรรมชาติที่มุ่งและนำสัมปยุตตธรรมสู่อารมณ์ คือการกระทำอารมณ์ให้แก่จิต เจตสิกทั้ง ๗ นี้เกิดร่วมกับจิต ๘๙ หรือ ๑๒๑ ทุกดวง จึงได้ชื่อว่า

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก

ข. ปกิณณกเจตสิก ๖ ได้แก่ (๑) **วิตก** ธรรมชาติที่คิดและยกสัมปยุตตธรรมขึ้นสู่อารมณ์ (๒) **วิจาร** ธรรมชาติที่เคล้าคลึงประคองจิตให้อยู่ในอารมณ์ (๓) **อธิโมกข์** ธรรมชาติที่ตัดสินอารมณ์ (๔) **วิริยะ** ธรรมชาติที่เพียรเพื่อให้ได้อารมณ์ (๕) **ปีติ** ธรรมชาติที่ปลาบปลื้มยินดีในอารมณ์ (๖) **ฉันทะ** ธรรมชาติที่พอใจในอารมณ์ ปกิณณกเจตสิกเกิดร่วมได้เฉพาะกับจิตบางดวงที่ประกอบด้วยเจตสิก อันมีสภาวะไม่เป็นปฏิปักษ์ขัดกัน กล่าวคือเจตสิกใดมีสภาวะเป็นปฏิปักษ์ต่อกันก็เข้าร่วมกันไม่ได้ ส่วนที่ไม่ขัดกันก็เข้าร่วมกันได้ เช่น วิจิกิจฉาเจตสิกอันมีสภาวะสงสัยไม่แน่ใจประกอบอยู่ในจิตดวงใด อธิโมกขเจตสิกอันมีสภาวะตัดสินเด็ดขาดก็เข้าประกอบกับจิตนั้นด้วยร่วมด้วยวิจิกิจฉาเจตสิกไม่ได้ หรือเวทนาที่เสวยอารมณ์เป็นโทมนัสเสียใจ ปีติเจตสิกเป็นสภาวะปลาบปลื้มยินดีย่อมจะเข้าประกอบจิตร่วมกับเวทนาโทมนัสไม่ได้ แต่ถ้าเวทนานั้นเป็นโสมนัสยินดีร่าเริง ปีติเจตสิกก็เข้าประกอบร่วมด้วยได้

หลักที่ควรจำเกี่ยวแก่อัญญสมานาเจตสิก ๑๓ ก็คือ (๑) สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ นั้นเกิดประกอบจิตทุกดวงทั้ง

๘๙ หรือ ๑๒๑ ไม่มียกเว้น (๒) ปกิณณกเจตสิก ๖ เกิดประกอบจิตได้ทุกประเภท แต่มียกเว้นไม่เข้าประกอบกับจิตบางดวง ที่มีสภาวะต่างกันหรือร่วมกันไม่ได้

๒. อกุศลเจตสิก เป็นธรรมชาติที่ทำให้จิตเศร้าหมองเสียศีลธรรมนำไปทางบางอกุศลมีอยู่ ๑๔ ดวง โดยแบ่งออกเป็น **โลติกะ ๓ โทจตุกะ ๔ โมจตุกะ ๔ ถีทุกะ ๒** และ **วิจิกิจฉา ๑** เจตสิก ๑๔ ดวงนี้เกิดกับจิตที่เป็นอกุศลฝ่ายเดียวเท่านั้น ไม่เกิดกับจิตอื่น

ก. โมจตุกะ ๔ คือ (๑) **โมหะ** ธรรมชาติที่หลงไม่รู้ความจริงตามสภาวะของอารมณ์ (๒) **อหิริกะ** ธรรมชาติที่ไม่ละอายต่อบาปทุจริต (๓) **อโนตตัปปะ** ธรรมชาติที่ไม่กลัวต่อบาปทุจริต (๔) **อุทธัจจะ** ธรรมชาติที่ฟุ้งซ่านรับอารมณ์ไม่มั่น อกุศลจิต ๑๒ ดวงที่เกิดขึ้นครั้งใด โมจตุกะ ๔ ต้องเกิดประกอบด้วยเสมอ

ข. โลติกะ ๓ คือ (๑) **โลภะ** ธรรมชาติที่อยากได้รักติดพันในอารมณ์ (๒) **ทิฏฐิ** ธรรมชาติที่เห็นผิดจากความเป็นจริง (๓) **มานะ** ธรรมชาติที่มีความถือตัว โลติกะ ๓ เกิดประกอบเฉพาะโลภมูลจิต ๘ ดวง

ค. โทจตุกะ ๔ คือ (๑) **โทสะ** ธรรมชาติที่โกรธประทุษร้าย ไม่ชอบใจในอารมณ์ (๒) **อิสสา** ธรรมชาติที่ไม่อยากให้ผู้อื่นดีกว่าตน (๓) **มัจฉริยะ** ธรรมชาติที่ตระหนี่หวงแหน (๔) **กุกกุจจะ** ธรรมชาติที่เสียใจในอกุศลที่ได้ทำไปแล้วและในกุศลที่มิได้ทำ โทจตุกะ ๔ เกิดประกอบเฉพาะโทสมูลจิต ๒ ดวง

ง. ถีทุกะ ๒ คือ (๑) **ถีนะ** ธรรมชาติที่ทำให้จิตเชื่องซึมท้อถอยจากความเพียร (๒) **มิทธะ** ธรรมชาติที่ทำให้จิตหดหู่ง่วงเหงาหาวนอน เจตสิก ๒ ดวงนี้มีสภาพคล้ายคลึงกันมาก แยกออกจากกันโดยชัดแจ้งไม่ได้ จึงใช้ควบคู่กันเสมอ และเกิดประกอบอกุศลจิต ๕ ดวงที่เป็นสสังขาริก โดยมีการชักจูง

จ. วิจิกิจฉา ๑ คือ ธรรมชาติที่ลังเลสงสัยและไม่แน่ใจ เช่น สงสัยในพระรัตนตรัย ในกรรม ว่ามีจริงหรือ เจตสิกดวงนี้เกิดประกอบโมหมูลจิต ๑ ดวง ที่สัมปยุตต์ด้วยวิจิกิจฉา

หลักที่ควรจำเกี่ยวแก่อกุศลเจตสิก ๑๔ ดวง คือ (๑) โมจตุกะ ๔ ประกอบกับอกุศลจิตทุกดวง ทุกครั้งที่อกุศลจิตเกิด โมจตุกะ ๔ ต้องประกอบพร้อมกันด้วย (๒) ถ้าอกุศลจิตนั้นเป็นโลภมูลจิต โลติกะ ๓ ก็เข้าประกอบร่วมตามควร (๓) ถ้าอกุศลจิตนั้นเป็นโทสมูลจิต โทจตุกะ ๔ ก็เข้าประกอบร่วมตาม

ควร (๔) ถ้ากุศลจิตนั้นเป็นสสังขาริก ต้องมีการชักจูงจึงเกิดได้ ถีทุกะ ๒ ก็เข้าประกอบ (๕) ถ้าอกุศลจิตนั้นเป็นโมหมูลจิต ประกอบด้วยความสงสัยไม่แน่ใจ วิจิกิจฉาเจตสิกก็เข้าประกอบ

ที่ว่าเข้าประกอบตามควรนั้น ขอให้เข้าใจว่าเจตสิกในกลุ่มนั้น บางดวงอาจเข้าประกอบหรืออาจไม่เข้าประกอบตามสภาวะที่เป็นอยู่ในขณะนั้น เช่น ขณะโกรธทำโทษเด็กเพื่อสั่งสอนให้ประพฤติดี โทสเจตสิกเข้าประกอบ แต่อิสสาเจตสิก (ความริษยา) หรือมัจฉริยะเจตสิก (ความตระหนี่เหนียวแน่น) มิได้เข้าประกอบโทสมูลจิตในขณะนั้น แม้จะเป็นเจตสิกในกลุ่มโทจตุกะ ๔ ด้วยกัน แต่สภาวะของโทสะ อิสสาและมัจฉริยะนั้นต่างกัน จึงเข้าร่วมพร้อมกันไม่ได้

๓. โสภณเจตสิก ๒๕ ธรรมชาติหรือสภาวะที่ทำจิตให้ผ่องใส ตั้งอยู่ในศีลธรรมมีการยกเว้นจากบาปทุจริตต่าง ๆ เป็นไปในทางบุญกุศล แบ่งออกเป็น **โสภณสาธารณะ ๑๙ วิรตี ๓ อัปปมัญญา ๒** และ **ปัญญินทรีย์ ๑** โสภณเจตสิก ๒๕ นี้ เกิดประกอบได้กับจิตที่เป็นกุศลแต่อย่างเดียวเท่านั้น

ก. โสภณสาธารณะ ๑๙ คือ (๑) **สัทธา** ธรรมชาติที่เชื่อเลื่อมใสในเหตุผลตามสภาวะความจริง (๒) **สติ** ธรรมชาติที่

ระลึกได้ในอารมณ์เกี่ยวแก่กุศล (๓) **หิริ** ธรรมชาติที่ละอายต่อบาปอกุศล (๔) **โอตตัปปะ** ธรรมชาติที่กลัวต่อบาปอกุศล (๕) **อโลภะ** ธรรมชาติที่ไม่อยากได้และไม่ติดในอารมณ์ (๖) **อโทสะ** ธรรมชาติที่ไม่ปองร้ายหรือไม่โกรธ (๗) **ตัตตรมัชฌัตตตา** ธรรมชาติที่วางเฉยอยู่ในความเป็นกลาง (๘) **กายปัสสัทธิ** ธรรมชาติที่สงบของเจตสิกจากอกุศล (๙) **จิตตปัสสัทธิ** ธรรมชาติที่ทำให้จิตสงบจากอกุศล (๑๐) **กายลหุตา** ธรรมชาติความเบาของเจตสิกจากอกุศล (๑๑) **จิตตลหุตา** ธรรมชาติที่ทำให้จิตเบาจากอกุศล (๑๒) **กายมุทุตา** ธรรมชาติที่อ่อนโยนของเจตสิกในอารมณ์ที่เป็นกุศล (๑๓) **จิตตมุทุตา** ธรรมชาติที่ทำให้จิตอ่อนโยนในอารมณ์ที่เป็นกุศล (๑๔) **กายกัมมัญญตา** ธรรมชาติที่ควรแก่การงานของเจตสิกในอารมณ์ที่เป็นกุศล (๑๕) **จิตตกัมมัญญตา** ธรรมชาติที่ควรแก่การงานของจิตในอารมณ์ที่เป็นกุศล (๑๖) **กายปาคุญญตา** ธรรมชาติที่คล่องแคล่วของเจตสิกในอารมณ์ที่เป็นกุศล (๑๗) **จิตตปาคุญญตา** ธรรมชาติที่คล่องแคล่วของจิตในอารมณ์ที่เป็นกุศล (๑๘) **กายุชุกตา** ธรรมชาติที่ทำเจตสิกให้มุ่งตรงต่ออารมณ์ที่เป็นกุศล (๑๙) **จิตตุชุกตา** ธรรมชาติที่ทำจิตให้มุ่งตรงต่ออารมณ์ที่เป็นกุศล โสภณ

สาธารณะ ๑๙ นี้ เข้าประกอบกับจิตที่เป็นบุญกุศลทุกดวงไม่มียกเว้น

ข. วีรตี ๓ คือ (๑) **สัมมาวาจา** พูดดีไม่เป็นอกุศล ได้แก่การยกเว้นวจีทุจริต ๔ (๒) **สัมมากัมมันตะ** กระทำการงานดีโดยเว้นกายทุจริต ๓ (๓) **สัมมอาชีวะ** ประกอบอาชีพสุจริต โดยเว้นวจีทุจริต ๔ และกายทุจริต ๓ วิรตี ๓ นี้ เข้าประกอบกับมหากุศลจิตได้คราวละ ๑ ดวง แต่เข้าประกอบโลกุตรจิตได้พร้อมกันทั้ง ๓ ดวง นอกจากนี้แล้ววิรตีเจตสิกไม่เข้าประกอบ

ค. อัปปมัญญา ๒ คือ (๑) **กรุณา** ธรรมชาติที่สงสารต่อสัตว์ได้รับทุกข์ (๒) **มุทิตา** ธรรมชาติที่ยินดีต่อสัตว์ได้รับสุข อัปปมัญญา ๒ นี้เข้าประกอบกับมหากุศลจิต มหากิริยาจิต และในรูปาวจรจิตได้

ง. ปัญญินทรีย์ คือธรรมชาติที่รู้สภาพธรรมตามความเป็นจริง และทำลายความเห็นผิดเข้าประกอบกับโสภณจิตที่เป็นญาณสัมปยุตต์

หลักที่ควรจำเกี่ยวแก่โสภณเจตสิก คือ (๑) โสภณสาธารณะ ๑๙ เข้าประกอบจิตที่เป็นบุญกุศลทุกดวง (๒) วิรตีเข้าประกอบได้เฉพาะมหากุศลจิตคราวละ ๑ ดวง แต่ถ้าเป็นโลกุต

รจิตแล้ว ต้องเข้าประกอบพร้อมกันทั้ง ๓ ดวง (๓) อัปปมัญญา เข้าประกอบในมหากุศลจิต มหากิริยาจิต และในรูปาวรจิตได้คราวละ ๑ ดวง (๔) ส่วนปัญญินทรีย์นั้นเข้าประกอบกับโสภณจิตที่เป็นญาณสัมปยุตต์ได้ทั้งหมด

เจตสิก ๕๒ ดวงดังกล่าวแล้วจัดเข้าในเบญจาขันธ์ได้ คือ เวทนาเจตสิกเป็นเวทนาขันธ์ สัญญาเจตสิกเป็นสัญญาขันธ์ เจตสิกที่เหลือ ๕๐ ดวงเป็นสังขารขันธ์ ดังนั้นจิตที่เกิดขึ้นรับอารมณ์ครั้งหนึ่ง ขันธ์ ๕ ก็เกิด กล่าวคือ อารมณ์เป็นรูปขันธ์ เวทนาเจตสิก (การเสวยอารมณ์) เป็นเวทนาขันธ์ สัญญาเจตสิก (ความรู้จำได้ซึ่งอารมณ์) เป็นสัญญาขันธ์ เจตสิกที่เหลือ (อันเกี่ยวแก่เจตนาความนึกคิดปรุงแต่งต่าง ๆ ในอารมณ์) เป็นสังขารขันธ์ และจิตที่รู้อารมณ์เป็นวิญญาณขันธ์ ดังนี้

เจตสิกมีกิจทำจิตไปในลักษณะต่าง ๆ เป็นกุศล อกุศล และกลาง ๆ จิตมีการรู้อารมณ์แต่อย่างเดียว คือสักแต่ว่ารู้เป็นเพียงกิริยา แต่เหตุที่จิตมีรัก โลภ โกรธ หลง ไปได้นั้น ก็เพราะเจตสิกเข้าประกอบจำจิตไป โลภเจตสิกอันมีสภาวะปรารถนาอยากมีอยากได้ เรียกอีกอย่างว่าตัณหาเป็นตัวสมุทัยเป็นปัจจัยให้เกิดทุกข์ การจะพ้นทุกข์ได้ จึงต้องประหาณโลภเจตสิกอย่างหยาบที่เกิดทางกาย วาจา ด้วยศีล อย่างกลางที่เกิดในใจด้วย

สมาธิ และอย่างละเอียดที่เป็นอนุสัยนอนเนื่องอยู่ในสันดานด้วยวิปัสสนาปัญญา การปฏิบัติที่จะให้หมดทุกข์ได้จำต้องอาศัยอริยมรรค ๘ ซึ่งเป็นหลักเจตสิก ๘ ดวง ตามชื่อนั้นเอง ประหาณตัณหา คือ โลภเจตสิกให้หมดไป แสดงให้เห็นว่าเจตสิกเป็นผู้ประกอบทำจิตให้เป็นไปในประการทั้งปวง

เจตสิกเข้าประกอบจิต

การที่จะทราบว่า จิตดวงใดมีเจตสิกอะไรเข้าประกอบร่วมได้ ขอให้พิจารณาตามหลักเกณฑ์ที่กล่าวแล้วข้างต้น และนำมาสรุปไว้ในที่นี้ กล่าวคือ ในชั้นต้นต้องพิจารณาแบ่งจิตออกเป็นประเภทเสียก่อนว่า เป็นประเภทอเหตุกจิต อกุศลจิตหรือโสภณ (กุศล) จิต แล้วจึงพิจารณาวางเจตสิกเข้าประกอบตามสภาวะดังต่อไปนี้ :-

๑. ถ้าเป็นอเหตุกจิต ๑๘ อัญญสมานาเจตสิก ๑๓ เท่านั้นที่ประกอบตามสภาวะ เจตสิกนอกจากนี้จะเข้าประกอบไม่ได้ ลักษณะการเข้าประกอบ คือ (๑) สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ เข้าประกอบอเหตุกจิตประเภทนี้ทุกดวง (๒) ปกิณณเจตสิก ๖ ไม่เข้าประกอบจิตประเภทนี้ทุกดวง เข้าประกอบแต่บางดวงเท่านั้น คือ

ไม่เข้าประกอบในทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ (จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฯลฯ) แต่เข้าประกอบกับอเหตุกจิตอีก ๘ ดวงได้บ้าง เช่น ปกิณณกเจตสิก ๔ ดวง คือ วิตก วิจาร อธิโมกข์และวิริยะ (เว้นปีติและฉันทะ) เข้าประกอบในมโนทวาราวัชชนจิตได้ เพราะสภาวะของเจตสิก ๔ ดวงนั้นเข้ากันกับสภาวะของจิตดวงนี้ เหตุที่ปีติเจตสิกและฉันทเจตสิกไม่เข้าประกอบ ก็โดยมโนทวาราวัชชนจิตไม่มีสภาวะยินดีพอใจในอย่างใด มีลักษณะอุเบกขาเป็นกลางเฉย ๆ ปีติและฉันทะอันมีลักษณะยินดีพอใจจึงเข้าร่วมประกอบไม่ได้

๒. ถ้าเป็นอกุศลจิต ๑๒ เจตสิกเข้าร่วมประกอบตามลำดับดังนี้ (๑) สัพพจิตสาธารณเจตสิก ๗ (๒) ปกิณณกเจตสิก ๖ (อาจเข้าประกอบไม่หมดตามสภาวะ) (๓) โมจตุกะ ๔ (๔) ตรงนี้ต้องแยกอกุศลจิตออกว่าเป็นโลภะ โทสะ หรือโมหะ ถ้าเป็นโลภมูลจิต โลติกะ ๓ ก็เข้าประกอบตามสภาวะ ถ้าเป็นโทสมูลจิต โทจตุกะ ๔ ก็เข้าประกอบตามสภาวะ ถ้าเป็นวิจิกิจฉาโมหมูลจิต วิจิกิจฉาเจตสิกก็เข้าประกอบ ถ้าเป็นอุทธัจจโมหมูลจิต โมจตุกะ ๔ ก็เข้าประกอบ และถ้าจิตใดเป็นสสังขาริกที่ต้องมีการชักจูง ถีทุกะ ๒ ก็ต้องเข้าประกอบด้วย

๓. แต่ถ้าเป็นโสภณะ (กุศล) จิต ๕๙ เจตสิกย่อมเข้าประกอบตามลำดับดังนี้ (๑) สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ (๒) ปกิณณกเจตสิก ๖ (ตามสมควรกับสภาวะ) (๓) โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ (๔) ถ้าจิตมหากุศลนั้นเป็นขณะงดเว้นไม่พูดปด สัมมาวาจา (วิรตี) เจตสิกเข้าประกอบ ถ้างดเว้นไม่ฆ่าสัตว์เป็นต้น สัมมากัมมันตะ (วิรตี) เจตสิกเข้าประกอบ หรือมหากุศลจิตนั้นสงสารที่เห็นสัตว์ตกอยู่ในทุกข์กรุณา (อัปปมัญญา) เจตสิกก็เข้าประกอบ หรือมหากุศลจิต ในขณะนั้นพิจารณา เห็น อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา ปัญญาเจตสิกก็เข้าประกอบเป็นต้น การจะเข้าใจสภาวะของจิตโดยถูกต้อง จำต้องอาศัยเจตสิกเป็นองค์ธรรมด้วยเสมอไป เจตสิกจึงมีสาระสำคัญที่ต้องศึกษา

ตัวอย่างที่เจตสิกเข้าประกอบจิต ในกามาวจรภูมิ

อเหตุกจิต ๑๘ ดวง คือ

ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ ดวง มีเจตสิกเข้าประกอบได้

คือ สัพพจิตตสาธารณะ ๗ รวม ๗

สัมปฏิจฉันนจิต ๒ ดวง มีเจตสิกเข้าประกอบได้

คือ อัญญูฯ ๑๐ (เว้นวิริยะ ปิติ ฉันทะ) รวม ๑๐

สันตีรณจิต – อุเบกขา ๒ ดวง มีเจตสิกเข้าประกอบได้

คือ อัญญูฯ ๑๐ (เว้นวิริยะ ปิติ ฉันทะ) รวม ๑๐

ปัญจทวาราวัชชนจิต ๑ ดวง มีเจตสิกเข้าประกอบได้

คือ อัญญูฯ ๑๐ (เว้นวิริยะ ปิติ ฉันทะ) รวม ๑๐

สันตีรณจิต – โสมมนัส ๑ ดวง มีเจตสิกเข้าประกอบได้

คือ อัญญูฯ ๑๑ (เว้นวิริยะ ฉันทะ) รวม ๑๑

มโนทวาราวัชชนจิต ๑ ดวง มีเจตสิกเข้าประกอบได้

คือ อัญญูฯ ๑๑ (เว้น ปิติ ฉันทะ) รวม ๑๑

หสิตุปปาทจิต ๑ ดวง มีเจตสิกเข้าประกอบได้

คือ อัญญูฯ ๑๒ (เว้น ฉันทะ) รวม ๑๒

หมายเหตุ อัญญูฯ ๑๐ (เว้นวิริยะ ปิติ ฉันทะ) คือ อัญญสมานาเจตสิก ๑๓ นับที่เข้าประกอบจิตเพียง ๑๐ ส่วนวิริยะ ปิติ และฉันทะนั้นไม่เข้าประกอบ

อกุศลจิต ๑๒ ดวง คือ

โลภมูลจิต ดวงที่ ๑ มีเจตสิกเข้าประกอบได้

คือ อัญญูฯ ๑๓ โมจตุกะ ๔ โลภะ ๑ ทิฏฐิ ๑

รวม ๑๙

โลภมูลจิต ดวงที่ ๒ มีเจตสิกเข้าประกอบได้

คือ อัญญฯ ๑๓ โมจกุกะ ๔ โลภะ ๑ ทิฏฐิ ๑ ถีทุกะ ๒

รวม ๒๑

โลภมูลจิต ดวงที่ ๓ มีเจตสิกเข้าประกอบได้

คือ อัญญะ ๑๓ โมจตุกะ ๔ โลภะ ๑ มานะ ๑

รวม ๑๙

โลภมูลจิต ดวงที่ ๔ มีเจตสิกเข้าประกอบได้

คือ อัญญะ๑๓ โลภะ ๑ มานะ ๑ ถีทุกะ๒

รวม ๒๑

โลภมูลจิต ดวงที่ ๕ มีเจตสิกเข้าประกอบได้

คือ อัญญะ ๑๒ (เว้นปิติ) โมจตุกะ ๔ โลภะ ๑ ทิฏฐิ ๑

รวม ๑๘

โลภมูลจิต ดวงที่ ๖ มีเจตสิกเข้าประกอบได้

คือ อัญญะ ๑๒ (เว้นปิติ) โมจตุกะ๔ โลภะ๑ ทิฏฐิ๑ ถีทุกะ๒

รวม ๒๐

โลภมูลจิต ดวงที่ ๗ มีเจตสิกเข้าประกอบได้

คือ อัญญะ ๑๒ (เว้นปิติ) โมจตุกะ ๔ โลภะ ๑ มานะ ๑

รวม ๑๘

โลภมูลจิต ดวงที่ ๘ มีเจตสิกเข้าประกอบได้

คือ อัญญะ๑๒ (เว้นปีติ) โมจตุกะ๔ โลภะ๑ มานะ๑ ถีทุกะ๒

รวม ๒๐

โทสะมูลจิต ดวงที่ ๑ มีเจตสิกเข้าประกอบได้

คือ อัญญะ ๑๒ (เว้นปีติ) โมจตุกะ ๔ โทจตุกะ ๔

รวม ๒๐

โทสะมูลจิต ดวงที่ ๒ มีเจตสิกเข้าประกอบได้

คือ อัญญะ๑๒ (เว้นปีติ) โมจตุกะ๔ โทจตุกะ ๔ ถีทุกะ ๒

รวม ๒๒

โมหมูลจิต ดวงที่ ๑ มีเจตสิกเข้าประกอบได้

คือ อัญญะ ๑๐ (เว้นอธิโมกข์ ปีติ ฉันทะ) โมจตุกะ ๔ วิจิกิจฉา ๑ รวม ๑๕

โมหมูลจิต ดวงที่ ๒ มีเจตสิกเข้าประกอบได้

คือ อัญญะ ๑๑ (เว้นปีติ ฉันทะ) โมจตุกะ ๔

รวม ๑๕

หมายเหตุ โมจตุกะ ๔ คือ โมหะ อหิริกะ อโนตตัปปะ และอุทธัจจะ

ถีทุกะ ๒ คือ ถีนะ และ มิทธะ

โทจตุกะ ๔ คือ โทสะ อิสสา มัจฉริยะ และกุกกุจจะ

อิสสา มัจฉริยะ และกุกกุจจะนี้ประกอบในโทสมูลจิตได้ทั้งหมด แต่ในขณะที่เข้าประกอบนั้นประกอบไม่พร้อมกัน ส่วนโทสเจตสิกประกอบแน่นอน

มหากุศลจิต ๘ คือ

ดวงที่ ๑ - ๒ มีเจตสิกเข้าประกอบได้

คือ อัญญะ ๑๓ โสภณ ๒๕

รวม ๓๘

ดวงที่ ๒ - ๔ มีเจตสิกเข้าประกอบได้

คือ อัญญะ ๑๓ โสภณ ๒๔ (เว้นปัญญา)

รวม ๓๗

ดวงที่ ๕ - ๖ มีเจตสิกเข้าประกอบได้

คือ อัญญะ ๑๒ (เว้นปิติ) โสภณ ๒๕

รวม ๓๗

ดวงที่ ๗ - ๙ มีเจตสิกเข้าประกอบได้

คือ อัญญะ ๑๒ (เว้นปิติ) โสภณ ๒๔ (เว้นปัญญา)

รวม ๓๖

หมายเหตุ ในมหากุศลจิตนี้ วิรตี ๓ และอัปปมัญญา ๒ เรียกว่า อนิยตะ ๕ รวมอยู่ในโสภณเจตสิก ๕ อาจเข้าประกอบได้เป็นครั้งคราว ไม่เสมอไป

มหาวิบากกุศลจิต ๘

ดวงที่ ๑ - ๒ มีเจตสิกเข้าประกอบได้

คือ อัญญะ ๑๓ โสภณสาธารณะ ๑๙ ปัญญา ๑

รวม ๓๓

ดวงที่ ๓ - ๔ มีเจตสิกเข้าประกอบได้

คือ อัญญะ ๑๓ โสภณสาธารณะ ๑๙

รวม ๓๒

ดวงที่ ๕ - ๖ มีเจตสิกเข้าประกอบได้

คือ อัญญะ ๑๒ (เว้นปิติ) โสภณสาธารณะ ๑๙ ปัญญา ๑

รวม ๓๒

ดวงที่ ๗ - ๘ มีเจตสิกเข้าประกอบได้

คือ อัญญะ ๑๒ (เว้นปิติ) โสภณสาธารณะ ๑๙

รวม ๓๑

หมายเหตุ โสภณเจตสิกมี ๒๕ แต่มี ๑๙ เท่านั้นที่เข้าประกอบกับจิตที่เป็นโสภณจิตทุกดวง เรียกว่าโสภณสาธารณะ ๑๙ ส่วนอนิยตะ ๕ ไม่เข้าประกอบในมหาวิบากจิตเลย

มหากิริยาจิต ๙ คือ

ดวงที่ ๑ - ๒ มีเจตสิกเข้าประกอบได้

คือ อัญญะ ๑๓ โสภณสาธารณะ ๑๙ อัปปะ ๒ ปัญญา ๑

รวม ๓๕

ดวงที่ ๓ - ๔ มีเจตสิกเข้าประกอบได้

คือ อัญญะ ๑๓ โสภณสาธารณะ ๑๙ อัปปะ ๒

รวม ๓๔

ดวงที่ ๕ - ๖ มีเจตสิกเข้าประกอบได้

คืออัญญะ๑๒ (เว้นปิติ) โสภณสาธารณะ๑๙ อัปปะ๒ ปัญญา๑

รวม ๓๔

ดวงที่ ๗ - ๘ มีเจตสิกเข้าประกอบได้

คือ อัญญะ ๑๒ (เว้นปิติ) โสภณสาธารณะ ๑๙ อัปปะ ๒

หมายเหตุ อัปปะ ๒ คือ ปัปปมัญญาเจตสิก ได้แก่ กรุณา และ มุทิตา ในมหากิริยาจิต อาจมีเข้าประกอบบางอย่าง ครั้งคราวไม่เสมอไป

อนันตริยกรรม ๕

๑. มาตุกรรม	ฆ่ามารดา
๒. ปิตุฆาตุ	ฆ่าบิดา
๓. อรหันตฆาต	ฆ่าพระอรหันต์
๔. โลหิตุปบาท	ทำร้ายพระพุทธเจ้าจนถึงพระโลหิตให้ห้อขึ้นไป
๕. สังฆเภท	ยังสงฆ์ให้แตกจากกัน

กรรม ๕ อย่างนี้ เป็นบาปอันหนักสุด
ห้ามสวรรค์ ห้ามนิพพาน

รูปปรมัตถ์

รูป คำนี้โดยทั่ว ๆ ไปแล้วก็เข้าใจกันว่า ภาพที่ปรากฏแก่สายตาไม่ว่าจะเป็นสัตว์หรือวัตถุสิ่งของที่มองเห็นได้ จัดเป็นรูปทั้งนั้น แต่ในทางพระพุทธศาสนา "รูป" หมายถึงสภาวะที่ปรากฏเป็นอารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เช่น สีที่เห็นเป็นอารมณ์ทางตา เสียงที่ได้ยินเป็นอารมณ์ทางหู กลิ่นเป็นอารมณ์ทางจมูก รสเป็นอารมณ์ทางลิ้น สัมผัสถูกต้องเป็นอารมณ์ทางกาย และรูปเช่นสุขุมที่คิดนึกเป็นอารมณ์ทางใจ ทั้งหมดนี้จัดเป็นรูปทั้งสิ้น เป็นปรากฏการณ์ที่ยืนให้รู้หรือน้อมจิตให้เข้าไปรู้ ไม่ได้หมายเฉพาะรูป หรือภาพ ที่ปรากฏเป็นอารมณ์แก่จักขุปสาทแต่อย่างเดียวเท่านั้น

รูปสมุทเทสนัย

รูปมีสภาวะเป็นลักษณะสำคัญ คือ **แตกทำลายตั้งคงทนอยู่ไม่ได้** ชื่อว่ารูปแล้วต้องมีการแตกสลายไปทั้งสิ้น ใน

พระพุทธศาสนาจำแนกไว้มีทั้งหมด ๒๘ รูป คือ มหาภูตรูป ๔ และอุปาทายรูป ๒๔ ซึ่งอาศัยมหาภูตรูปเกิด

๑. มหาภูตรูป คือ รูปที่เป็นใหญ่และปรากฏชัดเจน ได้แก่ปฐวี อาโป เตโช วาโย ซึ่งมีสภาวะลักษณะดังนี้

(๑) ปฐวี มีลักษณะอ่อนหรือแข็งเป็นปรมัตถสภาวะ ไม่ใช่ดินอย่างที่เข้าใจกันอย่างทั่ว ๆ ไป ดินที่เข้าใจกันทั่ว ๆ ไป นั้นเรียกว่า สมมติปฐวี คราวใดที่กระทบถูกรู้สึกแข็งหรืออ่อน เรียกว่า กระทบปฐวี

(๒) อาโป มีลักษณะไหลและเกาะกุม ไม่ใช่น้ำตามธรรมดาซึ่งเรียกว่าสมมติอาโป อาโปในมหาภูตรูปนั้นหมายถึงลักษณะการไหลและเกาะกุมเป็นสภาวะ เช่น อาโปมากก็ทำให้มีลักษณะไหลเกิดขึ้นดังน้ำไหลในแม่น้ำลำคลอง ถ้าส่วนอาโปน้อยก็เกิดลักษณะยึกเกาะกุม เช่น ดินร่วน เอาน้ำ พรมเพียงเล็กน้อยก็เกาะกุมกันเข้าเป็นก้อน

(๓) เตโช มีลักษณะร้อนหรือเย็น คือ ไม่ใช่ไฟธรรมดาที่เรียกว่า สมมติเตโช เตโชในมหาภูตรูปหมายถึงลักษณะร้อนหรือเย็นเป็นสภาวะ เช่น เตโชมากก็ทำให้มีลักษณะร้อนเกิดขึ้น ถ้าน้อยก็ทำให้เกิดลักษณะเย็น

(๔) วาโย มีลักษณะไหวและเคร่งตึง คือ ไม่ใช่ลมตามธรรมดาที่เรียกว่าสมมติวาโย วาโยในมหาภูตรูปหมายถึงลักษณะไหวหรือเคร่งตึงเป็นสภาวะ เช่น การคลื่นไหวหยุดนิ่งของอิริยาบถเป็นไปด้วยอำนาจของวาโยธาตุเป็นต้น

๒. อุปาทายรูป ๒๔ เป็นรูปที่ต้องอาศัยมหาภูตรูปจะเกิดขึ้นโดยลำพังหาได้ไม่ ได้แก่

(๑) ปสาทรูป ๕ คือ

ก.	จักขุปสาท	ความใสที่สามารถรับเฉพาะรูปารมณ์ (รูป) ได้
ข.	โสตปสาท	ความใสที่สามารถรับเฉพาะสัททารมณ์ (เสียง) ได้
ค.	ฆานปสาท	ความใสที่สามารถรับเฉพาะคันธารมณ์ (กลิ่น) ได้
ง.	ชิวหาปสาท	ความใสที่สามารถรับเฉพาะรสารมณ์ (รส) ได้
จ.	กายปสาท	ความใสที่สามารรถรับเฉพาะโผฏฐัพพารมณ์ (ความรู้สึกถูกต้อง) ได้

(๒) โคจรรูป ๔ คือ

ก. รูปารมณ์ รูป คือ สี (วรรณะ) ที่เป็นอารมณ์

ข. สัททารมณ์ เสียง ที่เป็นอารมณ์

ค. คันธารมณ์ กลิ่น ที่เป็นอารมณ์

ง. รสารมณ์ รส ที่เป็นอารมณ์

โคจรรูปนี้โดยมากกล่าวว่ามี ๗ รูป คือ นับเอา **ปฐวีโผฏฐัพพารมณ์** การถูกต้องอ่อนแข็งที่เป็นอารมณ์ **เตโชโผฏฐัพพารมณ์** การถูกต้องเย็นร้อนที่เป็นอารมณ์ และ **วาโยโผฏฐัพพารมณ์** การถูกต้องไหวและเคร่งตึงที่เป็นอารมณ์ รวมเข้าด้วย แต่ธาตุทั้ง ๓ คือ ปฐวี เตโช วาโย มีอยู่ในมหาภูตรูปแล้ว

(๓) ภาวรูป ๒ คือ

ก. อิตถีภาวะ สภาพแห่งความเป็นหญิง

ข. ปุริสภาวะ สภาพแห่งความเป็นชาย

(๔) หทยรูป ๑ คือ **หทยวัตถุ** (ภายในหัวใจ) อันเป็นที่อาศัยของจิตและเจตสิก

(๕) ชีวิตรูป ๑ คือ **ชีวิตินทรีย์** ที่รักษากรรมชรูป

(๖) อาหารรูป ๑ คือ โอชาที่มีในอาหารที่บริโภค

(๗) ปริจเฉทรูป ๑ คือ อากาศธาตุที่คั่นระหว่างรูปต่อรูป

(๘) วิญญัติรูป ๒ คือ

ก. กายวิญญัติ รูปที่แสดงออกมาให้รู้ความหมายโดยทางกาย

ข. วจีวิญญัติ รูปที่แสดงออกมาให้รู้ความหมายโดยทางวาจา

(๙) วิการรูป ๓ คือ

ก. ลหุตา ความเบาของรูป

ข. มุทุตา ความอ่อนสลวยของรูป

ค. กัมมัญญตา ความเหมาะควรแก่การงานของรูป

(๑๐) ลักษณะรูป ๔ คือ

ก. อุปจยะ การเกิดขึ้นของรูป

ข. สันตติ การเกิดขึ้นสืบต่อของรูป

ค. ชรตา ความเสื่อมความแก่ของรูป

ง. อนิจจตา ความแตกดับของรูป

ตั้งแต่มหาภูตรูปจนถึงอาหารรูป รวม ๑๘ รูป ชื่อว่า **นิปผันนรูป** เป็นรูปปรมัตถ์โดยแท้ และตั้งแต่ปริจเฉทรูปจนถึงลักษณะรูป รวม ๑๐ รูป ชื่อว่า **อนิปผันนรูป** เป็นรูปพิเศษที่เกิดขึ้นโดยอาศัยรูปปรมัตถ์แท้ รูป ๒๘ นี้เกิดในร่างกายของสัตว์ทั้งหลาย เช่น มหาภูตรูป ๔ เกิดอยู่ในร่างกายทั่วไป จักขุปสาท

เกิดอยู่ในลูกตา อิตถีภาวะ หรือปุริสภาวะ เกิดอยู่ทั่วร่างกายของหญิงหรือชาย วจีวิญญัติเกิดได้ที่ปากเป็นต้น

รูปปรมัตถ์ ๑๘ โดยแท้นั้น มีความหมายและชื่อเรียกดังต่อไปนี้ ๑. **สภาวะรูป** เป็นรูปที่มีสภาวะหรือสำเร็จด้วยสภาวะของตนเอง **๒. สลักขณรูป** เป็นรูปที่มีลักษณะ อนิจจํ ทุกขํ อนตฺตา **๓. นิปผันนรูป** เป็นรูปที่เกิดขึ้นจากกรรม จิต อุตุ อาหารเป็นสมุฏฐาน **๔. รูปรูป** เป็นรูปที่มีการเสื่อมสิ้นสลายไป **๕. สัมมสนรูป** เป็นรูปที่เอามาพิจารณาโดยความเป็น อนิจจํ ทุกขํ อนตฺตา ได้ ตัวอย่าง จักขุปสาท เป็นรูป ๑ ในรูปปรมัตถ์ ๑๘ มีความใสเป็นพิเศษเป็นสภาวะเฉพาะ(สภาวรูป) ในการรับรู้รูปารมณ์ (รูป) มีลักษณะของ อนิจจํ ทุกขํ อนตฺตา คือ เกิดขึ้นแล้วก็ดับ ตั้งคงทนอยู่ไม่ได้ ไม่ใช่ตัวตน (สลักขณรูป) เป็นรูปที่เกิดขึ้นจากกรรม (นิปผันนรูป) ย่อมมีการเสื่อมสิ้นแตกสลายไป (รูปรูป) และสามารถนำมาใช้พิจารณาให้เห็น อนิจจํ ทุกขํ อนตฺตา ได้ (สัมมสนรูป)

ส่วนรูปอีก ๑๐ ซึ่งไม่ใช่รูปปรมัตถ์โดยแท้นั้น มีความหมายตรงกันข้ามและมีชื่อดังนี้ ๑. อสภาวรูป ๒.อสลักขณรูป ๓. อนิปผันนรูป ๔. อรูปรูป และ ๕. อสัมมสนรูป กล่าวคือ รูปทั้ง ๑๐ นี้จะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยรูปปรมัตถ์โดยแท้ ๑๘ นั้น

เกิดขึ้นก่อน รูปทั้ง ๑๐ นี้จึงเกิดขึ้นตาม เช่น ปริจเฉทรูป คือ ช่องว่างหรืออากาศธาตุที่คั่นอยู่ในระหว่างทุกรูป หรือระหว่างปรมาณู ถ้ารูปหรือปรมาณูไม่มี ปริจเฉทรูปก็มีไม่ได้เพราะมีสภาวะต้องอาศัยรูปอื่นเป็นสาระให้เกิดขึ้น

รูปวิภาคนัย

รูปวิภาคนัย คือ การจำแนกรูปโดยพิสดารมีการจำแนกโดยแบ่งออกเป็น ๑๑ คู่ หรือโดยชื่อตามสภาวะ ๘ ชื่อ ดังต่อไปนี้

รูปทั้ง ๒๘ แยกออกได้เป็น ๑๑ คู่ คือ

๑. **อัชฌัตติกรูป** รูปภายในมี ๕ คือ ปสาทรูป ๕
พาหิรรูป รูปภายนอก คือ รูปที่เหลือ ๒๓

ที่ว่ารูปภายในนั้น มิได้หมายว่าเป็นรูปที่เกิดภายในร่างกาย แต่หมายถึงคุณประโยชน์สำคัญ เพราะปสาทรูป ๕ เป็นส่วนใกล้ชิดสามารถช่วยเหลือให้จิตเกิดขึ้น ให้สัตว์รู้อารมณ์ทำอะไร ๆ ได้ ถ้าไม่มีปสาทรูป ๕ แล้ว ก็จะไม่ผิดกับตุ๊กตาส่วนพาหิรรูป ก็มิได้หมายว่าเป็นรูปภายนอกร่างกายคงเป็นรูปในร่างกายเช่นกัน แต่มีความสำคัญในร่างกายไม่เท่ากับปสาทรูป คือ ไม่มีหน้าที่ร่วมกิจการงานกับจิตในการรู้อารมณ์อัชฌัตติกรูป

คล้ายคนสนิทรับใช้อยู่ในบ้าน ส่วนพาหิรรูปคล้ายคนนอกบ้านมาช่วยเหลือการงาน ซึ่งย่อมไม่ได้รับความสนิทสนมเหมือนคนในบ้าน

๒.	**วัตถุรูป**	รูปอันเป็นที่อาศัยของจิตและเจตสิกมี ๖ คือ ปสาทรูป ๕ หทัยรูป ๑
	อวัตถุรูป	รูปอันไม่ใช่ที่อาศัยของจิตและเจตสิก คือ รูปที่เหลือ ๒๒
๓.	**ทวารรูป**	รูปที่เป็นเหตุให้เกิดวิถีจิตและกรรม มี ๗ คือ ปสาทรูป ๕ วิญญัติรูป ๒
	อทวารรูป	รูปที่ไม่เป็นเหตุ

วิถีจิตที่เกิดขึ้นก็ดี กายกรรม วจีกรรมที่เกิดขึ้นก็ดี ต้องอาศัยทวารรูป ๗ เป็นเหตุ

๔.	**อินทริยรูป**	รูปที่เป็นผู้ปกครองโดยเฉพาะตามหน้าที่ มี ๘ คือ ปสาทรูป ๕ ภาวรูป ๒ ชีวิตรูป ๑
	อนินทริยรูป	รูปที่ไม่เป็นใหญ่ ไม่เป็นผู้ปกครองโดยเฉพาะ คือ รูปที่เหลือ ๒๐

อินทริยรูปนั้นมีลักษณะเป็นตัวของตัวเอง ปกครองดูแลควบคุมกิจการงานของตนด้วยตน ผู้อื่นเข้าทำแทนไม่ได้ เช่นการเห็นก็เป็นหน้าที่ของจักขุปสาท โสตปสาทจะเข้าทำหน้าที่เห็นแทนจักขุปสาทไม่ได้ ภาวรูปที่เป็นหญิง ภาวรูปที่เกิดอยู่ก็เป็นอิตถีภาวะ จะเป็นปุริสภาวะไปไม่ได้ และชีวิตรูปก็เป็นแต่รูปเดียวที่รักษากรรมชรูปให้ตั้งคงทนอยู่ตามการกำหนด

๕.
- **โอฬาริกรูป** รูปหยาบ ปรากฏได้ชัดมี ๑๒ คือ ปสาทรูป ๕ วิสัยรูป ๗
- **สุขุมรูป** รูปละเอียด ไม่ปรากฏได้ชัด คือรูปที่เหลือ ๑๖

๖.
- **สันติเกรูป** รูปใกล้ หมายถึงรูปที่รู้ได้ง่ายมี ๑๒ คือ ปสาทรูป ๕ วิสัยรูป ๗
- **ทูเรรูป** รูปไกล หมายถึงรูปที่รู้ได้ยาก คือ รูปที่เหลือ ๑๖

๗.
- **สัปปฏิฆรูป** รูปที่กระทบกันได้มี ๑๒ คือ ปสาทรูป ๕ วิสัยรูป ๗
- **อัปปฏิฆรูป** รูปที่กระทบกันไม่ได้ คือรูปที่เหลือ ๑๖

๘. **อุปาทินนกรูป** รูปที่มีตันหาทิฏฐิเป็นที่ยึด เกิดจากอกุศล,และกุศลกรรม เรียกว่ากรรมชรูป มี ๑๘ คือ ปสาทรูป ๕ ภาวรูป ๒ หทยรูป ๑ ชีวิตรูป ๑ อวินิพโภครูป ๘ ปริจเฉทรูป๑

อนุปาทินนกรูป รูปที่มิได้เกิดจากอกุศลและกุศลกรรม ได้แก่รูปที่เหลือ ๑๐ คือ สัททรูป ๑ วิการรูป ๕ ลักษณะรูป๔ กล่าวได้อีกอย่างหนึ่งได้แก่ จิตตรูป ๑๕ อุตุชรูป ๑๓ อาหารชรูป ๑๒

๙. **สนิทัสสนรูป** รูปที่เป็นด้วยตาได้มี ๑ คือ รูปารมณ์ (สี)

อนิทัสสนรูป รูปที่เห็นด้วยตาไม่ได้ คือ รูปที่เหลือ ๒๗

๑๐. **โคจรัคคาหกรูป** รูปที่รับอารมณ์ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย มี ๕ คือ ปสาทรูป ๕

อโคจรัคคาหกรูป รูปที่รับอารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กายไม่ได้ คือ รูปที่เหลือ ๒๓

๑๑.
อวินิพโภครูป รูปที่แยกออกจากกันไม่ได้ มี ๘ คือ มหาภูตรูป ๔ กับวรรณะ คันธะ รสะ และ โอชะอีก ๔

วินิพโภครูป รูปที่แยกออกจากกันได้ คือ รูป ที่เหลือ ๒๐

การจำแนกรูปออกโดยชื่อตามสภาวะ ๘ มีดังนี้ คือ รูป ๒๘ ทั้งหมดที่กล่าวมาแล้ว ย่อมมีสภาวะลักษณะ (๑) ไม่ประกอบด้วยเหตุ คือไม่มีโลภเหตุ โทสเหตุ โมหเหตุ อโลภเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ อย่างหนึ่งอย่างใดเกิดขึ้นแก่รูป รูปจึงเป็น อเหตุกะ คือไร้เหตุ (๒) รูปเกิดขึ้นได้ต้องประกอบด้วยปัจจัยปรุงแต่งมีกรรม จิต อุตุ อาหารเป็นสมุฏฐาน รูปจึงเป็น สปัจจยะ ประกอบปัจจัย (๓) รูปเป็นอารมณ์ของอาสวะ มีกามาสวะ ภวาสวะ ทิฏฐาสวะ และอวิชชาสวะ รูปจึงเป็น **สาสวะ** (๔) รูปมีการปรุงแต่งด้วยปัจจัย ๔ คือ กรรม จิต อุตุ อาหาร รูปจึงเป็น **สังขตะ** ถูกปรุงแต่งขึ้น (๕) รูปเป็นโลกียธรรมเนื่องอยู่ในสังขารโลก รูปจึงเป็น **โลกียะ** (๖) รูปเป็นอารมณ์ของกามตัณหาอย่างเดียว รูปจึงเป็น **อนารัมมณะ** และ (๘) รูปไม่ใช่ธรรมที่จะละขจัด หรือประหาณ เช่น อกุศลธรรม รูปจึงเป็น **อัปปหาตัพพะ** ไม่ใช่ธรรมที่ควรประหาณ

รูปสมุฏฐาน

รูปสมุฏฐาน คือ เหตุหรือปัจจัยที่ทำให้รูปเกิดมี ๔ อย่าง ได้แก่ กรรม จิต อุตุ อาหาร แต่อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นเหตุให้เกิดรูป

กรรม การกระทำทางกาย วาจา ใจ เป็นกุศล หรืออกุศลที่ได้ทำมาแล้ว ย่อมทำให้เกิดกรรมชรูปอยู่ทุกขณะจิตนับตั้งแต่ปฏิสนธิขณะเป็นต้นมา กรรมหมายถึงเจตนากรรมในจิต ๒๕ ดวง คือ เจตนาในอกุศลจิต ๑๒ มหากุศลจิต ๘ และรูปาวจรกุศลจิต ๕ รูปที่เกิดจากกรรมสร้างนั้น เรียกว่า **กรรมชรูป** มี ๑๘ รูป ได้แก่ปสาทรูป ๕ หทยรูป ๑ ภาวรูป ๒ ชีวิตรูป ๑ อวินิพโภครูป ๘ และปริจเฉทรูป ๑ (ตา หู จมูก ลิ้น กาย หัวใจ ชาย หญิง ชีวิต ดิน น้ำ ไฟ ลม สี กลิ่น รส อาหาร และอากาศ) กรรมชรูปนี้เกิดพร้อมร่วมมากับปฏิสนธิจิตตั้งแต่ขณะแรก และจะดับไม่เกิดก่อนหน้าตาย (จุติ) ๑๗ ขณะ คือก่อนสัตว์ตาย ๑๗ ขณะจิต กรรมชรูปหยุดสร้างรูป

แท้จริงกรรมคือเจตนาทั้งหมดมี ๓๓ ได้แก่อกุศล ๑๒ มหากุศล ๘ รูปาวจรกุศล ๕ อรูปาวจรกุศล ๔ และโลกุตรกุศล ๔ แต่เมื่อกล่าวถึงรูปก็ต้องเข้าใจว่าเป็นรูปขันธ์ในปัญจโวการภูมิ

หรือเอกโวการภูมิ อรูปาวจรกุศล ๔ เป็นจิตที่ปราศจากความต้องการรูปด้วยอำนาจแห่งวิราคภาวนา จึงไม่ทำให้กรรมชรูปเกิด ส่วนโลกุตรกุศล ๔ หรือมรรค ๔ นั้นเป็นจิตที่ทำลายภพชาติ กรรมชรูปคือตัวภพชาติ โลกุตรกุศล ๔ จึงไม่ทำให้กรรมชรูปเกิด ดังนั้นจึงเหลือจิตเพียง ๒๕ ดวง ที่ทำให้กรรมชรูปเกิดเป็นชาติภพ

จิต เป็นสมุฏฐานให้รูปเกิดมี ๗๕ ดวง คือ อกุศล ๑๒ อเหตุก ๘ (เว้นทวิปัญจวิญญาณ ๑๐) กามโสภณ ๒๔ รูปาวจร ๑๕ อรูปาวจรกุศล ๔ และอรูปาวจรกิริยา ๔ โลกุตร ๘

รูปที่เกิดจากจิต เรียกว่า จิตตชรูป มี ๑๕ รูป คือ วิญญัติรูป ๒ วิการรูป ๓ สัททรูป ๑ อวินิพโภครูป ๘ และปริจเฉทรูป ๑ เช่นการประณมมือไหว้ วาจาที่พูด การเดิน การยืน อิริยาบถต่าง ๆ ฯลฯ เกิดขึ้นจากจิตบงการและเป็นจิตตชรูป จิตตชรูปนี้เกิดขึ้นมาตั้งแต่อุปาทะขณะของปฐมภวังค์ตลอดเรื่อยไปจนถึงจุติจิต (ตาย) เหตุที่เว้นทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ และอรูปาวจรวิบาก ๔ ว่าไม่เป็นสมุฏฐานให้จิตตรูปเกิด ก็เพราะทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ เป็นวิบากจิตที่มีกำลังอ่อน ส่วนอรูปาวจรวิบาก ๔ เป็นตัวอรูปภพที่ปราศจากรูป จึงไม่สามารถทำให้จิตตชรูปเกิดได้

อุตุ ความเย็นร้อนทำให้อุตุชรูปเกิดภายในสัตว์ทั้งหลาย อุตุชรูปเกิดอยู่ทุกขณะจิต นับตั้งแต่ฐีติขณะของปฏิสนธิจิตเป็นต้นมา อุตุชรูปภายนอกมีอยู่ในดินฟ้าอากาศ ภูเขา ต้นไม้ เป็นต้น ส่วนอุตุชรูปภายในได้แก่ลักษณะเย็นร้อนที่เกิดอยู่ในขันธสันดานของสัตว์

รูปที่เกิดด้วยอุตุมี ๑๓ รูป คือ วิการรูป ๓ สัททรูป ๑ อวินิพโภครูป ๘ ปริจเฉทรูป ๑ อุตุชรูปภายในเกิดตลอดไปจนจุติจิตดับ แล้วอุตุภายนอกก็เกิดมีในซากศพนั้น

อาหาร โอชะที่เกิดจากอาหารที่กินเข้าไปเป็นเหตุให้เกิด**อาหารชรูป** อาหารชรูป คือ รูปที่เกิดจากอาหารมี ๑๒ รูปด้วยกัน ได้แก่ วิการรูป ๓ อวินิพโภครูป ๘ ปริจเฉทรูป ๑ เช่น วิการรูป ๓ อาการเบา อ่อนโยน คล่องแคล่ว ย่อมอาศัยอาหารรูปเป็นสมุฏฐาน มิฉะนั้นแล้วลักษณะเช่นนั้นจะไม่เกิดเป็นต้น อาหารชรูปเกิดทำการเลี้ยงร่างกายอยู่ทุกฐีติขณะ

กรรม จิต อุตุ อาหาร เป็นสมุฏฐานของรูปพอจะเห็นได้ดังนี้ ในขณะที่สัตว์ยังมีชีวิตอยู่ ไม่ว่าจะนั่ง นอน ยืน เดิน พูดจา ทำการงานประการใด สมุฏฐานทั้ง ๔ ย่อมเป็นปัจจัยอยู่เสมอ กล่าวคือ กรรมก็กำลังสร้างกรรมชรูปไปตามวิบากของกุศลและอกุศลที่ได้กระทำไว้ จิตก็กำลังสร้างจิตตชรูปให้นั่ง ให้

ยืน หรือทำการงาน อุตุก็กำลังสร้างอุตุชรูปให้เกิดความร้อนอบอุ่น ทำให้ร่างกายเบาว่องไว อ่อนโยน เหมาะสมที่จะประกอบกิจการงาน และอาหารก็กำลังสร้างอาหารชรูปให้เกิดพละกำลังทำให้รูปเบาว่องไว อ่อนโยน เหมาะสมที่จะประกอบกิจการงาน รวมความว่าสมุฏฐานทั้ง ๔ ประชุมรวมกันเป็นปัจจัยแก่รูปอยู่ในทุกขณะจิต

รูปยังมีกล่าวต่อไปอีกหลายอย่าง เกิดความหมายที่จะนำลงในหนังสือนี้เพื่อความเข้าใจในเบื้องต่ำ ถ้ามีความประสงค์จะทราบโดยละเอียดถี่ถ้วน ขอได้โปรดศึกษาจากตำราพระอภิธรรมปริจเฉทที่ ๖.

<<<<<<>>>>>>

"กาลย่อมล่วงไป
ราตรีย่อมผ่านไป
วัยย่อมละลำดับไป
ผู้เล็งเห็นภัยในมรณะ พึงทำบุญอันนำสุขมาให้"

นิพพานปรมัตถ์

นิพพาน เป็นสภาวะธรรมที่เข้าถึงได้ มีอยู่โดยเฉพาะ เป็นอสังขตธรรม พ้นไปจากรูปนามขันธ์ ๕ เที่ยงไม่มีดับ และเป็นสันติสงบจากกิเลส เป็นธรรมที่ไม่ใช่ จิต เจตสิก และรูป แต่นิพพานมีความหมายจำกัดว่า ธรรมชาติที่พ้นจากเครื่องเกี่ยวโยงคือตัณหา เพราะตัณหานั้นย่อมเกี่ยวโยงสัตว์ในภพเก่าให้ติดต่อกันกับภพใหม่เรื่อยไป

ถ้าว่าโดยสภาวลักษณะแล้ว นิพพานก็มีอย่างเดียวคือ **สันติสุข** แต่ถ้าว่าโดยปริยายแห่งเหตุก็มี ๒ คือ (๑) **สอุปาทิเสสนิพพาน** หมายความว่า พระอรหันต์ประหาณกิเลสได้หมดแล้ว แต่ยังมีชีวิตอยู่ คือยังมีวิบากและกรรมชรูปเหลืออยู่ (๒) **อนุปาทิเสสนิพพาน** หมายถึงพระอรหันต์ที่ปรินิพพานแล้ว โดยไม่มีวิบากและกรรมชรูปเหลืออยู่

ถ้าว่าโดยอาการแล้ว นิพพานมี ๓ คือ

(๑) อนิมิตตนิพพาน ไม่มีนิมิตเครื่องหมายรูปร่างสัณฐานอย่างใดเลย เป็นนิพพานของผู้บรรลุถึงด้วยการเพ่งอนิจจานุปัสสนา

(๒) อัปปณิหิตนิพพาน ไม่มีอารมณ์ที่น่าปรารถนา และไม่มีตัณหาเป็นตัวต้องการอยู่ในนิพพาน เป็นนิพพานของผู้บรรลุถึงโดยการเพ่งทุกขานุปัสสนา และ

(๓) สุญญตนิพพาน สูญสิ้นจากกิเลส และนามรูปไม่มีอะไรเหลือ เป็นนิพพานของผู้บรรลุถึงโดยการเพ่งอนัตตานุปัสสนา

◁◁◁◁◁◁▷▷▷▷▷▷

"กษัตริย์ พราหมณ์ แพทย์ ศูทร
จัณฑาล และคนงานชั้นต่ำ
ประพฤติธรรมในโลกนี้แล้ว
ย่อมเป็นผู้เสมอกันในสวรรค์ชั้นไตรทิพย์"

กิจของจิต

ท่านแสดงหน้าที่การงานของจิตไว้เป็น ๑๔ กิจ โดยอธิบายว่า การงานต่างๆ ที่เกี่ยวด้วยกายและวาจา เช่น การเดิน การพูด การฆ่าสัตว์ หรือการลักขโมย ต้องอาศัยจิตอันประกอบด้วยสหชาตธรรม (ที่เกิดร่วมด้วย) คือเจตสิกเป็นผู้ควบคุมสั่งให้ทำ การงานนั้นจึงจะสำเร็จได้ ส่วนการงานที่เกี่ยวกับใจคือการนึกคิดเรื่องราวต่าง ๆ เช่นคิดเบียดเบียนไม่อยากให้เขาได้สุขสบาย เป็นต้น จิตและเจตสิกเป็นผู้กระทำเอง ข้อนี้แสดงว่าจิตและเจตสิก ย่อมมีกิจหรือหน้าที่การงานของตน ๆ อยู่จะเกิดขึ้นเฉย ๆ โดยไม่ทำหน้าที่การงานนั้นย่อมไม่มี กิจของจิต 14 อย่างคือ :-

๑. ปฏิสนธิกิจ ทำหน้าที่สืบต่อภพใหม่ คือทำให้สัตว์เกิดขึ้นในภพ ในชีวิตหนึ่ง ๆ ของมนุษย์หรือสัตว์ปฏิสนธิจิตเกิดขึ้นครั้งเดียว ในอันดับแรกก็ดับ

๒. ภวังคกิจ ทำหน้าที่รักษาภพชาติให้ตั้งอยู่จนเท่าที่อายุสังขารจะอยู่ได้ในภพที่ปฏิสนธินั้น เกิดขึ้นต่อจากปฏิสนธิจิต มีการเกิดดับนับครั้งไม่ถ้วนไปจนถึงจุติจิต (ตาย)

๓. อาวัชชนกิจ ทำหน้าที่รับอารมณ์ที่มากระทบทุกครั้ง เกิดดับนับครั้งไม่ถ้วน

๔. ทัสสนกิจ ทำหน้าที่เห็น เกิดดับทุกขณะที่เห็น

๕. สวนกิจ ทำหน้าที่ได้ยิน เกิดดับทุกขณะที่ได้ยิน

๖. ฆายนกิจ ทำหน้าที่รู้กลิ่น เกิดดับทุกขณะที่รู้กลิ่น

๗. สายนกิจ ทำหน้าที่รู้รส เกิดดับทุกขณะที่รู้รส

๘. ผุสสนกิจ ทำหน้าที่รู้สิ่งที่มากระทบกาย มีเย็นร้อนเป็นต้น เกิดดับทุกขณะที่กระทบ

๙. สัมปฏิจฉนกิจ ทำหน้าที่รับอารมณ์ต่อมาจากจักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ เกิดดับทุกขณะที่อารมณ์กระทบ

๑๐. สันตีรณกิจ ทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ที่รับมาจากสัมปฏิจฉนกิจ เกิดดับทุกขณะที่อารมณ์กระทบ

๑๑. โวฏฐัพพนกิจ ทำหน้าที่จำหรือตัดสินอารมณ์ที่สันตีรณพิจารณาแล้ว เกิดดับทุกขณะที่อารมณ์กระทบ

๑๒. ชวนกิจ ทำหน้าที่เสวยอารมณ์ตามที่โวฏฐัพพนจิตกำหนด เกิดดับทุกขณะที่มีอารมณ์กระทบ

๑๓. ตทาลัมพนกิจ ทำหน้าที่รับอารมณ์ที่เหลือจากชวนะ เกิดดับเฉพาะบางอารมณ์ที่มากระทบ

๑๔. จุติกิจ ทำหน้าที่สิ้นจากภพเก่า คือทำลายสัตว์หรือสังขารให้พ้นไปจากการที่จะตั้งอยู่ในภพนั้น ๆ ในชีวิตหนึ่ง ๆ ของมนุษย์และสัตว์ เกิดขึ้นครั้งเดียวแล้วก็ดับ

เย จิตฺตํ สญฺญเมสฺสนฺติ โมกฺขนฺติ มารพนฺธนา

ชนทั้งหลายเหล่าใด จักสำรวมระวังจิต

ชนทั้งหลายเหล่านั้น จักพ้นจากเครื่องผูก คือ มาร

จิตเกิดและดับ

จิตนั้นมีลักษณะรู้อารมณ์ที่มากระทบ อารมณ์ใดเกิดขึ้น การรู้อารมณ์นั้นเรียกว่าจิต เช่นรูปกระทบจักขุปสาทเกิดการเห็น การเห็นนั้นคือจิต แล้วจิตหรือการเห็นนั้นก็ดับไป เมื่อเป็นเช่นนั้น จิตก็มิได้มีสภาพตั้งทรงอยู่ หากแต่มีการเกิดดับตามนามรูปอยู่ทุกขณะ และก็มิใช่เป็นจิตดวงเดียวกัน กล่าวคือ เมื่ออารมณ์มากระทบ จิตดวงแรกก็เกิดขึ้นรับอารมณ์นั้นแล้วก็ดับไป และในการดับไปนี้ ยังมีอำนาจที่ช่วยอุดหนุนเป็นปัจจัยให้ธรรมที่เป็นพวกเดียวกันอันได้แก่จิตดวงที่ ๒ ให้เกิดขึ้นรับช่วงสืบต่อไป แล้วจิตดวงที่ ๓ ที่เกิดขึ้นรับช่วงสืบต่อไป และก็ดับลงเช่นเดียวกัน จิตดวงที่ ๔ ก็เกิดขึ้นสืบต่อไป เป็นอยู่อย่างนี้ไปหมดวิถีของจิต เหมือนอย่างน้ำนิ่งที่อยู่ในสระ เมื่อเอาก้อนหินโยนลงไปกลางสระ คลื่นลูกแรกเกิดขึ้นแล้วจางหายไป คลื่นลูกที่ ๒ ก็เกิดสืบเนื่องต่อ และเมื่อคลื่นจางหายไป คลื่นลูกที่ ๓ ก็เกิดขึ้นสืบเนื่องต่อไปอีก เป็นดังนี้จนกว่าจะเลือนหายไปหมด การเกิดดับของจิตเป็นไป

อย่างรวดเร็วยากที่จะหาอะไรมาเปรียบเทียบได้ แม้กระแสไฟฟ้าที่เกิดดับอยู่ในหลอดไฟอันมีความรวดเร็วอย่างไม่อาจมองเห็น ความเกิดดับด้วยสายตานั้น ก็ยังมีความเร็วห่างไกลจากความเกิดดับของจิตอยู่มาก ขณะที่อารมณ์มากระทบอันเป็นปัจจุบันนั้น จิตมีการเกิดดับ ๑๗ ครั้ง จึงเป็นเหตุให้บุคคลไม่น้อยเข้าใจผิดว่าจิตมีอยู่เพียงดวงเดียว ปรากฏอยู่ทรงอยู่ไม่สูญสลาย ทั้งนี้เพราะสันตติ คือความเกิดดับของจิตเกิดดับสืบเนื่องติดต่อกันเร็วมาก พระคัมภีย์มหาปัฏฐานกล่าวว่า จิตดวงแรกเกิดขึ้นและดับไปนั้นเป็นอนันตรปัจจัย (เหตุ) แก่จิตดวงที่ ๒ ให้เกิดขึ้นและจิตดวงที่ ๒ เป็นอนันตรปัจจยุบ (ผล) นั้น ในขณะเดียวกันก็เป็นอนันตรปัจจัย (เหตุ) ให้เกิดจิตดวงที่ ๓ ต่อไปอีกสืบต่อกันไปเช่นนี้ โดยไม่มีเวลาหยุดหย่อนหรือเว้นว่างเลย สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงตรัสว่า วิญฺญาณํอนิจฺจํ วิญญาณ คือจิตไม่เที่ยงเกิดดับอยู่เสมอ

จิตเป็นนามธรรม มีการเกิดดับเป็นสันตติอยู่เมื่อยังเป็นสังขตธรรม ไม่ใช่ Soul หรือดวงวิญญาณอย่างที่บุคคลโดยมากเข้าใจว่า เป็นอัตตาตัวตนทรงสภาพอยู่ชั่วนิรันดรไม่เปลี่ยนแปลง นอกจากมีการเกิดดับเป็นสันตติแล้ว จิตแต่ละดวงยังมีสภาวะรู้อารมณ์แต่ละขณะอารมณ์เดียว จะรู้มากกว่าอารมณ์หนึ่งในขณะจิตหนึ่งหาไม่ได้ เช่นการนึกถึงเด็กที่โรงเรียนอารมณ์เด็กกระทบ

จิตก็รู้เฉพาะโรงเรียนเป็นต้น การที่เข้าใจว่าจิตนึกถึงเด็กนึกถึงโรงเรียนด้วยในคราวเดียวพร้อมกัน และเป็นจิตดวงเดียวกันนั้นหาใช่ความจริงไม่ ขอให้พิจารณาดูง่าย ๆ จะเห็นว่า สัญญาความจำเด็กคนนั้นอย่างหนึ่งสัญญาความจำโรงเรียนนั้นเป็นอีกอย่างหนึ่ง ลักษณะของอารมณ์ต่างกันอยู่ จะซ้อนอยู่เป็นสองอยู่ในขณะจิตเดียวกันไม่ได้เหตุที่ทำให้เข้าใจว่า จิตดวงเดียวนึกคิดในอารมณ์ทั้งสองได้ในคราวเดียวกันนั้น เป็นเพราะจิตมีสันตติเกิดดับสืบต่อกันเร็วมากจึงทำให้เห็นไปว่าเป็นจิตดวงเดียว ซึ่งความจริงนั้นในอารมณ์ที่นึกถึงโรงเรียนและเด็กดังกล่าวแล้ว ตามสภาวะมีจิตดวงอื่น ๆ เกิดดับคั่นอยู่อีกมาก

ภวังคจิต

ภวังคจิตนี้ บางท่านว่าเป็นจิตคลิ้ม ๆ ครึ่งหลับครึ่งตื่น บางท่านก็ว่าเป็นจิตสมาธิ เรียกว่าเข้าภวังค์ "ภวังคจิต" ตามศัทพ์หมายความว่า เป็นจิตที่รักษาไว้ซึ่งองค์ของภพ กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ จิต (วิปากจิต) ที่รักษาปัจจุบันขันธ์ให้คงอยู่ เช่น ขณะที่นอนหลับไม่ได้ฝัน จิตมิได้เกิดขึ้นรับอารมณ์อย่างใด (ในปัจจุบัน) แต่ยังคงสงบอยู่รักษารูปนามไว้มิให้แตกทำลายไป เรียกว่าจิตอยู่ในภวังค์ เมื่อปฏิสนธิจิตเกิดขึ้นเป็นครั้งแรก ตั้งต้นชีวิตแก่สัตว์ใดแล้วปฏิสนธิจิตรักษาชาติที่เกิดขึ้นนั้นไว้สืบต่อไปตลอดชาติหนึ่งจนกว่าสัตว์นั้นถึงแก่ความตายคือจุติ จึงเรียกว่า ภวังคจิตรักษาไว้ซึ่งองค์ของภพ

ภวังคจิตเป็นจิตไม่รู้สำนึกสงบนอนเนื่องอยู่ภายใน ไม่อาจนึกคิดตามปกติ ให้ปรากฏขึ้นได้ถูกต้องในปัจจุบันชาติเหมือนกับจิตรู้สำนึกที่สามารถรับอารมณ์คิดนึกได้จิตไม่รู้สำนึกนั้นเป็นจิตที่เคยรับอารมณ์แล้ว แต่เป็นกาลนานมา เหตุการณ์นั้น

คงประทับอยู่กับจิตเดิม แต่สะสมสลับซับซ้อนฝังลึกอยู่ภายใน นักจิตวิทยาบางท่านสามารถทำให้ผู้ที่ถูกสะกดจิตย้อนระลึกถึงเหตุการณ์ที่ล่วงแล้ว และให้กระทำกิจการบางอย่างได้ถูกต้องเหมือนที่ผู้นั้นเคยกระทำมาแต่อดีต เช่น ให้ผู้ใหญ่ที่ถูกสะกดจิตเซ็นชื่อได้เหมือนกับลายเซ็นต์ของผู้นั้นเมื่อขณะเป็นเด็กเล็ก ๆ อยู่หรือให้ผู้ถูกสะกดจิตนั้น ระลึกถอยหลังบอกถึงเหตุการณ์ที่ได้กระทำมาล่วงมาแล้วนานช้าได้ โดยเหตุที่ได้อาศัยวิทยาการบางประการเข้าประกอบ นักจิตวิทยาสามารถแสดงได้ว่า มนุษย์ไม่ใช่มีแต่จิตรู้สำนึกในปัจจุบันชาตินี้แต่ชาติเดียว หากยังมีจิตไม่รู้สำนึกร่วมอยู่ด้วย และเพราะด้วยจิตไม่รู้สำนึกประการหนึ่ง จึงทำให้ความเชื่อเรื่อง “ตายแล้วเกิดใหม่” เป็นที่ยอมรับกันส่วนมากในเวลานี้ ทั้งนี้ก็เพราะว่าจิตไม่รู้สำนึก หาเพียงแต่เก็บความทรงจำเหตุการณ์ที่ได้กระทำในปัจจุบันชาตินี้อย่างเดียวไม่ แต่ยังเก็บเหตุการณ์ในอดีตล่วงหน้าแล้วในชาติก่อน ๆ ไว้ด้วย ผู้ระลึกชาติได้ในปัจจุบันมีหลายรายที่เล่าเหตุการณ์ในชาติก่อนได้ถูกต้อง ก็เพราะเหตุการณ์นั้น ๆ ได้เก็บฝังอยู่ภายในจิตที่ไม่รู้สำนึกของเขา เหตุการณ์ที่ประทับเก็บอยู่ในจิตไม่รู้สำนึกตามที่กล่าวมาแล้วนี้ ตรงตามหลักของกรรมตามพระพุทธศาสนาที่ว่า กรรมอันได้กระทำลงแล้วย่อมจะประทับไว้ในจิตเป็นสัญญาที่ไม่สูญหายไป

ภวังคจิตเป็นจิตที่ไม่ขึ้นสู่วิถี คือ ไม่รู้ ไม่รับ ไม่คิดอารมณ์ต่าง ๆ ทางทวารทั้ง ๖ เป็นจิตที่สงบนิ่งอยู่ มีชื่อเรียกต่างกันรวม ๑๙ ดวง คือ อุเบกขาสันตีรณวิบาก ๒ มหาวิบาก ๘ รูปาวจรวิบาก ๕ และอรูปาวจรวิบาก ๔ ในขณะที่นอนหลับมิได้มีการฝันนั้น เรียกว่าจิตตกอยู่ในภวังค์ คือ ไม่รู้ไม่คิดอะไรทั้งนั้นแม้จำไม่มีการรับอารมณ์ใด ๆ แต่จิตนั้นคงมีอยู่คราวใดที่มีการเห็น การได้ยิน การนึกคิด การฝัน ฯลฯ เป็นต้น คราวนั้นเรียกว่ากระแสภวังค์ถูกตัด (ภวังคุปัจเฉทะ) จิตขึ้นรับอารมณ์ และเมื่อรับอารมณ์แล้ว จิตก็กลับตกลงสู่ภวังค์อีกต่อไป จิตขึ้นรับอารมณ์และตกภวังค์นี้ผลัดเปลี่ยนกันอยู่ตลอดเวลาที่ตื่นอยู่ กล่าวคือ เมื่อปสาทรูป เช่นตากระทบกับรูปารมณ์ จิตย่อมรู้ก่อนและรับเอาอารมณ์นั้นมาและจำพร้อมกับคิดในอารมณ์นั้น ต่อนั้นรูป (ร่างกาย) จึงได้รับคำสั่งจากจิตให้ทำกิจการตามความเหมาะสมแก่อารมณ์นั้นทันที แล้วจิตนั้นก็ตกภวังค์ ภวังคจิตนี้เปรียบได้กับกระแสไฟฟ้าที่กำลังไหลอยู่ในสายไฟ เมื่อเปิดสวิตไฟแสงสว่างก็ปรากฏขึ้นในหลอด แสงสว่างเทียบได้กับจิตที่ออกจากภวังค์ขึ้นรับอารมณ์ รู้ เห็น คิด นึก ต่าง ๆ เมื่อหยุด คิด รู้ เห็น ต่าง ๆ แล้ว จิตก็กลับลงสู่ภวังค์อีก ดุจปิดสวิตไฟแสงสว่างก็ดับ แต่

กระแสไฟก็ยังคงอยู่ตามสาย เช่นเดียวกับภวังคจิตที่ยังคงมีการรักษาภพชาติอยู่ภายใน

ภวังคจิตเป็นจิตรักษาภพชาติอยู่ สะสมด้วยวิบากของกรรมในอดีต ทั้งยังเป็นปัจจัยให้จิตในปัจจุบันดำเนินสมคล้อยไปตามวิบากของกรรมในอดีต ด้วยเหตุหลังนี้ประการหนึ่งพระพุทธองค์จึงทรงสอนให้มีสติสัมปชัญญะพิจารณารู้ทันต่ออารมณ์ที่มากระทบ เพื่อโมหะความหลงจะได้ไม่เกาะกุมนำไปก่อภพชาติ และจะเป็นเหตุให้เกิดปัญญารู้ทันต่อสภาวะความจริง

ภวังคจิต คือ จิตไม่รู้สำนึกหรือวิบากจิตนั้น อาจปรากฏขึ้นได้ทางกระแสจิต ธรรมดาจิตย่อมมีสภาพรู้และพยามรู้สึกเข้าไปเท่าที่สามารถรู้ได้ถึง แต่เหตุที่จิตรู้ถอยหลังเข้าไปไม่ถึงได้ ก็เพราะโมหะปิดบังครอบคลุมอยู่ การทำสมาธิเป็นการขจัดโมหะให้เบาลง และมีจิตแหลมที่จะคอยแทงตลอดรู้เข้าไป การรู้ถึงเหตุการณ์ในอดีตได้อาศัยกำลังของจิตเป็นสำคัญผู้ที่ได้สมาธิทางจิตจนได้อภิญญา (จิตพิเศษโดยสมาธิแสดงอิทธิฤทธิ์ได้) ย่อมสามารถระลึกถอยหลังไปได้โดยปราศจากสงสัย

วิถีจิต

เมื่ออารมณ์มากระทบทวารทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ จิตก็ออกจากภวังค์ขึ้นมารับรู้อารมณ์นั้น เรียกว่า จิตขึ้นวิถี มีจิตเกิดขึ้นรับเฉพาะอารมณ์หนึ่ง ๆ ไม่ควรเกิน ๑๗ ดวง แล้วก็กลับลงสู่ภวังค์

ธรรมชาติของจิตดวงหนึ่ง ๆ เมื่อเป็นไปครบ ๓ ขณะคือ อุปาทะ(เกิด) ฐีติ(ตั้งอยู่) ภังคะ(ดับ) แล้วจิตก็ดับลงและจิต อีกดวงหนึ่งก็เกิดสืบกันต่อไป ขณะที่เรียกว่าอุปาทะ ฐีติ ภังคะ นั้นเป็นขณะเล็กของจิตดวงหนึ่งๆ คือจิตดวงหนึ่งต้องมีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป แล้วจิตดวงที่ ๒ ก็มีลักษณะเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปเช่นเดียวกัน

ภวังคจิตนั้น ในเวลาปกติเมื่อไม่มีอารมณ์มากระทบย่อมสงบนิ่งรักษาภพชาติอยู่ภายใน เมื่ออารมณ์ เช่นรูปกระทบกับประสาทตา ภวังคจิตก็ถูกกระทบและไหวตัว ปัญจทวาราวัชชนจิตก็ทำหน้าที่เปลี่ยนกระแสจากภวังค์ขึ้นรับอารมณ์นั้นแล้วก็ดับ จักขุวิญญาณก็ทำหน้าที่เห็นแล้วก็ดับ สัมปฏิจฉนจิตก็ทำหน้าที่รับช่วง

ต่อเอาอารมณ์นั้นมาพิจารณาแล้วก็ดับ สันตีรณจิตก็ทำหน้าที่รับช่วงต่อเอาอารมณ์นั้นมาพิจารณาแล้วก็ดับ โวฏฐัพพนจิตก็ทำหน้าที่รับต่อชี้ขาดว่าควรเป็นอย่างไรและต่อไปแล้วก็ดับ ชวนจิต ๗ ดวงนั้นก็ทำหน้าที่เสพย์อารมณ์ (กรรม) ไปตามการชี้ขาดของโวฏฐัพพนจิตนั้น แล้วก็กลับลงสู่กระแสภวังค์นี้เป็นลำดับเกิดของจิตที่อารมณ์มากระทบทางประสาท ตา หู จมูก ลิ้น และกาย ส่วนอารมณ์มากระทบในภวังค์ก็ไหวตัว มโนทวาราวัชชนจิตก็เปลี่ยนกระแสจากภวังค์ขึ้นรับอารมณ์นั้น และทำหน้าที่ชี้ขาดไปในคราวเดียวกันแล้วก็ดับ ชวนจิต ๗ ดวงก็ทำหน้าที่เสพย์อารมณ์ (กรรม) ไปตามการชี้ขาดนั้นแล้วก็ดับกลับลงสู่กระแสภวังค์อีก การเกิดของจิตที่อารมณ์มากระทบครั้งหนึ่งอาจเขียนเป็นลำดับได้ดังนี้

๑. อารมณ์กระทบปสาทะ คือกระทบภวังคจิต

๒. ภวังคจลนะ ภวังคจิตไหวตัวเมื่อถูกกระทบ

๓. ภวังคปัจเฉทะ กระแสภวังค์ถูกตัดเพื่อจิตขึ้นสู่วิถี

๔. ปัญจทวาราวัชชนะจิตขึ้นวิถีเพื่อรับอารมณ์ (ทางตาหรือทางหู ฯลฯ) ทำหน้าที่ประดุจเปิดประตูรับ

๕. จักขุวิญญาณ เห็น โสตวิญญาณ ได้ยิน ฯลฯ เห็นหรือได้ยิน ฯลฯ แล้วก็ดับ

๖. สัมปฏิจฉนะ รับช่วงเอาการเห็น ฯลฯ นั้นมา

๗. สันตีรณะ พิจารณาใคร่ครวญการเห็น ฯลฯ นั้น

๘. โวฏฐัพพนะ (มโนทวาราวัชชนะ) ตัดสินชี้ขาดการเห็นนั้น (สมมุติว่า ชี้ขาดว่ารูปที่เห็นนั้นสวย)

๙. ชวนะที่ ๑ เสพย์อารมณ์ คือ ยินดีพอใจต่อการเห็นนั้นไปตามที่ชี้ขาด

๑๐. ชวนะที่ ๒ เสพย์อารมณ์ คือ การยินดีพอใจต่อการเห็นนั้นไปตามที่ชี้ขาด

๑๑. ชวนะที่ ๓ เสพย์อารมณ์ คือ การยินดีพอใจต่อการเห็นนั้นไปตามที่ชี้ขาด

๑๒. ชวนะที่ ๔ เสพย์อารมณ์ คือ การยินดีพอใจต่อการเห็นนั้นไปตามที่ชี้ขาด

๑๓. ชวนะที่ ๕ เสพย์อารมณ์ คือ การยินดีพอใจต่อการเห็นนั้นไปตามที่ชี้ขาด

๑๓. ชวนะที่ ๖ เสพย์อารมณ์ คือ การยินดีพอใจต่อการเห็นนั้นไปตามที่ชี้ขาด

๑๔. ชวนะที่ ๗ เสพย์อารมณ์ คือ การยินดีพอใจต่อการเห็นนั้นไปตามที่ชี้ขาด

๑๕. เมื่อชวนะเสพย์อารมณ์หมดแล้ว จิตก็กลับสู่ภวังค์รักษาภพชาติตามเดิม

อารมณ์ที่มากระทบทุกครั้ง เช่น การเห็นครั้งหนึ่ง ๆ นั้น จะมีจิตเกิดขึ้นและดับลงไปไม่เกิน ๑๗ ดวง รวมทั้งอดีตภวังค์ที่อารมณ์นั้นมากระทบก่อนนั้นด้วย การเกิดดับของจิตนั้นเร็วมากเร็วเสียยิ่งกว่าการเกิดดับของกระแสไฟฟ้า ยากที่บุคคลจะพิจารณามองเห็นสันตติของการบังคับเกิดได้ ที่แสดงลำดับการเกิดดับของจิตข้างต้นนี้เป็นการแสดงอย่างช้า ๆ ในวันหนึ่ง ๆ ที่ตื่นอยู่ จิตย่อมขึ้นสู่วิถีและกลับลงภวังค์จนนับครั้งไม่ถ้วน เพราะทุกคราวที่อารมณ์มากระทบทางปสาทรูป และทางใจ ไม่ว่าจะเป็นอารมณ์เล็กน้อยปานใด เช่นหูได้ยินเสียงนิดหนึ่ง จิตก็ขึ้นรับอารมณ์แล้ว แม้แต่นอนหลับอยู่ และกล่าวว่าจิตตกอยู่ในภวังค์นั้นไม่จริงเสมอไป เพราะคราวใดที่นอนหลับและฝันไปนั้น นั่นแสดงว่าจิตมิได้อยู่ในภวังค์ แต่ขึ้นกับอารมณ์แล้วหลับฝันไปต่าง ๆ คราวใดที่จิตขึ้นสู่วิถีชวนจิตก็เกิดขึ้นกระทำการเสพย์อารมณ์นั้นอันเรียกว่า กรรม กรรมนั้นก็มีทั้งกุศลและอกุศล และย่อมมีวิบากเป็นผล ดังนั้น ทุกขณะชวนจิตที่รู้ที่เห็น ที่คิด ที่นึก ฯลฯ อยู่นั้นกรรมอันเป็นกุศล อกุศลก็เกิดขึ้นอยู่เรื่อย ผลก็จะเป็นวิบากเก็บไว้ในจิตอยู่ตลอดไปเช่นกัน และวิบากนั้นก็สนองให้ผลมากน้อยตามกำลังเมื่อถึงคราวหรือโอกาส

ชวนจิต

ชวนจิต คือจิตที่เสพย์อารมณ์เป็นบุญบาป กุศลอกุศลมีความสำคัญบางประการที่ควรทราบ คือ

๑. กรรมที่เป็นบุญบาป กุศลอกุศลนั้น ย่อมเกิดที่ชวนจิตขณะเมื่อเสพย์อารมณ์ หาได้เกิดที่จิตดวงอื่นไม่ ทุกคราวที่จิตขึ้นรับอารมณ์ในทวารทั้ง ๖ ชวนจิตต้องเข้าเสพย์อารมณ์ทุกครั้งไป ไม่ว่าจะเป็นอารมณ์เล็กน้อยปานใด แม้แต่เพียงนึกอยากไปดูภาพยนตร์ ชวนจิตก็เกิดเสพย์อารมณ์ คือความอยากนั่นเอง และนับว่าอกุศลกรรมเกิดแล้ว เพราะความอยากนี้เป็นโลภะอันเป็นอกุศล แม้อกุศลเพียงนี้นะยังไม่ให้ผลเป็นวิบากอันหนัก แต่ก็ย่อมจะถูกเก็บเข้าสะสมเป็น อาสวกิเลสไว้ในจิต การที่ชวนจิตเสพย์อารมณ์นั่นก็คือ การกระทำซึ่งมีเจตนาเจตสิก ประกอบอันเรียกว่ากรรมนั่นเอง เป็นกฎแห่งสภาวะว่า การกระทำใด ๆ อันประกอบด้วยเจตนาสิกย่อมเป็นกรรมที่ต้องมีวิบากกรรมเป็นผล และถูกเก็บสั่งสมไว้ในจิต จะปฏิเสธหรือหลีกเลี่ยงอย่างใดหาได้

ไม่ กรรมนั้นแม้จะเล็กน้อยเท่าในก็ย่อมมีวิบากเป็นผลเสมอ ในทางกุศลก็เช่นกัน พอนึกจะให้ทานก็ได้บุญแล้ว กุศลคือบุญที่นึกคิดนั้นก็จะถูกเก็บสั่งสมเข้าไว้ที่จิตในเป็นวิบากในต่อไป ทั้งนี้ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงบาปอกุศล หรือบุญกุศลที่ใหญ่กว่ามากกว่าตัวอย่างที่กล่าวแล้วเพราะย่อมต้องเป็นผลเป็นวิบากมากน้อยตามกำลังแห่งกรรมที่ได้กระทำนั้นดุจกัน ดังนั้นจะเห็นได้ว่าบาปบุญนั้นเกิดสลับซับซ้อนกันอยู่ในวันหนึ่งเป็นจำนวนครั้งไม่น้อย เพราะเกิดกับอารมณ์ที่มากระทบทุกครั้ง และไม่ควรประมาทว่าเป็นกรรมเล็กน้อย

ส่วนวิบากของกรรมที่จะเป็นผลนั้น มีต่าง ๆ กันตามกำลังแห่งการกระทำทั้งในฝ่ายอกุศลและกุศล ดังเช่นวิบากของการกระทำบาปอกุศล จะทำให้ไปรับทุกขเวทนาในอบายภูมิ เกิดเป็นเปรต อสุรกาย สัตว์เดรัจฉานและสัตว์นรก ตามแต่กรรมหนักเบาที่ตนได้กระทำไว้ กรรมฝ่ายบาปอกุศลนี้จะไม่นำให้ไปเสวยสุขในสุคติภูมิได้เลย ส่วนวิบากของกรรมที่เป็นบุญกุศลจะให้ผลเกิดเป็นมนุษย์ และเทวดาตามกำลังมากน้อยแห่งบุญกุศลที่ได้กระทำไว้ แต่สำหรับท่านที่ได้รูปาวจรกุศล (รูปฌาน) หรืออรูปาวจรกุศล (อรูปฌาน) ก็จะไปเกิดเสวยความสุขอยู่ในชั้นพรหม เป็นรูปพรหมหรืออรูปพรหมตามกำลังของฌาน

๒. ชวนจิตของบุคคลธรรมดามี ๗ ดวง กระทำกิจเสวยอารมณ์อย่างเดียวกันทั้ง ๗ ดวง เช่นดวงที่ ๑ เสวยอารมณ์ คือ ความอยากได้ ดวงที่ ๒-๓-๔-๕-๖-๗ ก็เสวยอารมณ์คือ ความอยากได้เช่นกัน ความอยากได้นี้เป็นโลภะ และเป็นอกุศลเกิดที่ชวนจิต แต่ถ้าดวงที่ ๑ เสวยอารมณ์ยินดีในการทำบุญ ดวงที่ ๒-๓-๔-๕-๖-๗ ก็เสวยอารมณ์ในการทำบุญนั้นเหมือนกันทั้งหมด ความยินดีในการทำบุญนี้เป็นมหากุศล และเกิดขึ้นในชวนจิตเป็นต้น กรรมที่เกิดขึ้นที่ชวนจิตเป็นฝ่าย อกุศลมี ๑๒ ได้แก่ โลภมูลจิต ๘ โทสมูลจิต ๒ และโมหมูลจิต ๒ ส่วนที่เป็นฝ่ายกุศลมี ๒๑ ได้แก่ มหากุศล ๘ รูปาวจรกุศล ๕ อรูปาวจรกุศล ๔ และโลกุตรกุศล ๔

ชวนจิต ๗ ดวงนี้ เป็นกรรมคือการกระทำ ย่อมให้วิบากเป็นผลเกิดขึ้นในเวลาต่างกัน คือ

(ก) ดวงที่ ๑ ให้วิบากเป็นผลเกิดขึ้นเฉพาะในปัจจุบันภพอย่างเดียวกัน ชื่อว่า ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม

(ข) ดวงที่ ๗ ให้วิบากเป็นผลเกิดขึ้นเฉพาะในภพที่ ๒ ถัดจากปัจจุบันภพ ชื่อว่า อุปปัชชเวทนียกรรม

(ค) ดวงที่ ๒ ถึงดวงที่ ๖ ให้วิบากเป็นผลเกิดขึ้นเมื่อมีโอกาสในอนาคต คือ ตั้งแต่ภพที่ ๓ เป็นต้นไป จนกระทั่งบรรลุถึงพระนิพพาน ชื่อว่า อปราปริยเวทนียกรรม

๓. ความสำคัญของชวนจิตประการหนึ่ง ก็คือในเวลาใกล้ตาย (จุติจิตดับ) อันเรียกว่า มรณาสันนวิถีนั้น ชวนจิตจะทำหน้าที่ส่งให้ไปปฏิสนธิในภพใหม่ ถ้าชวนจิตนั้นเป็นกุศลก็จะส่งไปสู่ทุคติภูมิ ตามปกติจิตย่อมยึดเกาะอยู่กับอารมณ์ และเมื่อใกล้เวลาจะจุติจิตจะดับ จิตก็ย่อมมีอารมณ์ยึดเกาะ และในขณะนั้นจิตอาจนึกคิดถึงบุญกุศล หรือบาปอกุศลที่ตนได้ประกอบไว้หรือบาปบุญนั้นอาจมาปรากฏเป็นภาพนิมิตให้จิตนั้นยึดเอาเป็นอารมณ์ ซึ่งเรียกว่ากรรม กรรมนิมิต และคตินิมิต ตามแต่ที่จะปรากฏ ถ้าอารมณ์กรรม กรรมนิมิต คตินิมิต นั้นเป็นฝ่ายข้างดีเป็นกุศล ปฏิสนธิจิตก็จะไปสู่สุคติภูมิ มีมนุษย์และสวรรค์ ฯลฯ ถ้าเป็นฝ่ายบาปอกุศลแล้วก็ย่อมไปสู่อบายภูมิอันมีนรกเป็นแดนเกิดเป็นต้น ทั้งนี้เป็นไปตามความสมคล้อยของจิตตามอารมณ์ดีหรือชั่วนั้น ดังนั้น จะเห็นได้ว่า ขณะจิตจะดับและปฏิสนธิจิตนะเกิดเป็นวาระสำคัญที่สุด อาจเปลี่ยนคติภูมิของสัตว์ได้ เช่น ผู้ที่ประกอบบุญกุศลมามาก แต่ในขณะใกล้จุติจิตจะดับไปนึกถึงบาปอกุศลใดเข้า ชวนจิตก็จะนำส่งไปปฏิสนธิในทุคติภูมิก่อน ท่านจึงได้สอนไว้ว่าให้หมั่นทำบุญกุศลที่ได้ทำไว้ว่า ให้หมั่นทำบุญกุศลไว้ เมื่อทำบุญกุศลใดไว้แล้ว ก็ให้นึกคิดถึงบุญกุศลที่ได้ทำไว้นั้นให้เสมอเนืองนิจ เพื่อฝึกหัดจิตให้ชำนาญคล่องแคล่ว จะได้นึกถึงบุญกุศลได้ง่าย

ก่อนบาป อกุศล ส่วนบาปอกุศลที่ได้ทำไว้แล้ว ก็ให้พยายามลืมเสีย อย่าเอามานึกคิดอีก เพราะนึกขึ้นครั้งใดอารมณ์นั้นก็เป็นอกุศลขึ้นอีก ทั้งจะทำให้สัญญาความจำฝังมั่นอยู่ในจิตใจ แล้วก็ให้ตั้งจิตไว้ว่าต่อไปจะไม่ทำบาปอกุศลอื่นใดอีก จะทำแต่ที่เป็นบุญกุศล นี่แหละ จะช่วยให้ว่าระสุดท้ายได้ไปในทางที่จะประสบแต่ความสุข

จุติจิต

จุติจิต คือจิตดวงสุดท้ายในปัจจุบันชาติ เป็นการขาดดับลงของรูปนาม หรือการตายของสัตว์ที่เรียกว่ามรณะ การตายนี้แบ่งออกเป็น ๔ คือ

(๑) อายุขยมรณะ คือตายโดยสิ้นอายุ หมายถึงตายเพราะแก่ชราความเสื่อมของร่างกาย สังขารจึงแตกดับไป

(๒) กรรมมักขยมรณะ คือตายเพราะสิ้นกรรม หมายถึงที่ยังไม่สมควร เช่น ยังหนุ่มยังสาวอยู่ ตายลงเพราะกรรมที่อุปถัมภ์ค้ำจุนนั้นหมดลง

(๓) อุภยักขยมรณะ คือตายเพราะสิ้นทั้งอายุและสิ้นทั้งกรรม หมายถึงกรรมที่อุปถัมภ์ให้ชีวิตดำรงอยู่ในภาพหมดลงพร้อมกับอายุสังขารเสื่อมสิ้นลงพอดีกัน

(๔) อุปัจเฉทกมรณะ คือตายที่ยังไม่สิ้นทั้งอายุ และไม่สิ้นทั้งกรรม หมายถึงตายที่เกิดขึ้นจากอุบัติเหตุที่ไม่ใช่ตายธรรมดาเพราะถ้าไม่มีเหตุเช่นนั้นเกิดขึ้น สังขารก็ยังอาจไม่แตกไม่ทำลายทั้งนี้เป็นด้วยถูกอุปฆาตกรรมมาบั่นตัดรอนเสีย

ที่ว่า จุติจิต เป็นการขาดดับของรูปนามนั้น หมายความว่า ในปัญจโวการภูมิ จิต (นาม) และกรรมชรูป (รูปที่เกิดจากกรรม) เป็นปัจจัยอาศัยเกิดพร้อมกันในปฏิสนธิกาล และสืบต่อเนื่องกันไปในภพชาตินั้น แต่เมื่อใดกรรมชรูปหยุดสร้างรูปให้จิตก็ถึงความดับลง เรียกว่าจุติจิต เพราะไม่มีรูปที่จะอาศัย

ปฏิสนธิจิต

ปฏิสนธิจิต คือจิตดวงแรกที่เกิดขึ้นในภพใหม่ของบุคคลและสัตว์ เป็นวิบากจิต (ผลของกรรม) ที่สืบเนื่องมาจากกรรมในอดีต เช่นเมื่อทำอกุศลกรรมไว้เป็นเหตุต่อเนื่องให้ไปเกิดในอบายภูมิ อันเป็นผลหรือวิบากของอกุศลกรรม

เมื่อจิตดวงสุดท้ายของบุคคลและสัตว์ ในชีวิตปัจจุบันชาติขาดหรือดับลง (ตาย) ปฏิสนธิจิต คือการเกิดก็บังเกิดขึ้นในทันทีต่อเนื่องสืบไปในชาติใหม่ จุติจิตกับปฏิสนธิจิตสองดวงนี้อยู่ติดกัน และเป็นปัจจัยแก่กันให้สืบต่อไป ไม่มีจิตดวงใดมาคั่นในระหว่างจุติจิตกับปฏิสนธิจิต ฉะนั้น เมื่อบุคคลและสัตว์ตายลงบุคคลและสัตว์นั้นก็เกิดใหม่ทันที ไม่มีวิญญาณล่องลอยไปหาที่เกิดใหม่ตามใจชอบ ดังที่โดยมากเข้าใจกันการที่ไปเกิดใหม่คือปฏิสนธินั้น จะไปเป็นเปรต อสุรกาย สัตว์เดรัจฉาน มนุษย์เทวดา หรือพรหมประการใด ก็เนื่องมาแต่กรรมที่ได้กระทำไว้อำนาจของกรรม จะส่งให้ไปเกิดในทันดีโดยไม่มีการรั้งรอ หรือให้

โอกาสเลือกแต่อย่างใด ระหว่างจุติกับปฏิสนธินี้เป็นหัวเลี้ยวหัวต่อที่สำคัญ จะไปดีหรือไปชั่งก็อยู่ที่ตรงนี้ เพราะในมรณาสันนวิถีใกล้จุติจิตดับกรรม กรรมนิมิต หรือคตินิมิต ย่อมปรากฏขึ้นเป็นอารมณ์แก่ผู้จะตาย นำไปปฏิสนธิในภพชาติใหม่ ถ้าเป็นอารมณ์ฝ่ายกุศลก็ย่อมนำไปสู่สุคติ ถ้าเป็นฝ่ายบาปอกุศลก็ย่อมไปสู่ทุคติ กรรม กรรมนิมิต และคตินิมิตปรากฏขึ้นได้โดยอาศัยกรรมดี หรือชั่วที่ได้กระทำมาแล้วแต่ก่อน

ปฏิสนธิแบ่งออกเป็น ๔ คือ :-

๑. อปายปฏิสนธิ เกิดในอบายภูมิ (นรก เปรต อสุรกาย เดรัจฉาน

๒. กามสุคติปฏิสนธิ (เกิดในมนุษย์และเทวโลก มนุษย์และเทวดา)

๓. รูปาวจรปฏิสนธิ เกิดในรูปโลก (รูปพรหม)

๔. อรูปาวจรปฏิสนธิ เกิดในอรูปโลก (อรูปพรหม)

ผู้ที่จะเกิดในรูปโลกหรืออรูปโลก เป็นรูปพรหม หรืออรูปพรหมได้นั้น จะต้องเป็นผู้ปฏิบัติสมถภาวนาเจริญสมาธิจนได้ถึงขั้นรูปฌานหรืออรูปฌาน มนุษย์ในสมัยนี้มีน้อยท่านนัก ที่มีวิริยะอันแรงกล้าต่อการปฏิบัติในสมถภาวนา โอกาสที่จะไปปฏิสนธิเกิดในรูปพรหม หรืออรูปพรหม จึงน้อยมากคงมีอยู่แต่อบายภูมิและ

กามสุคติภูมิ ที่มนุษย์ส่วนมากต้องท่องเที่ยววนเวียนไปถือปฏิสนธิ ถึงแม้ในกามสุคติภูมิอันเป็นที่เกิดของมนุษย์และเทวดานั้นก็ดี ก็ดูไม่เป็นการง่ายนักที่ผู้ใดจะมุ่งหวังเอาไว้ นอกจากผู้นั้นจะประพฤติปฏิบัติบำเพ็ญบุญกุศล ตั้งตนไว้ในทางที่ดีที่ชอบตามบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ หาไม่แล้ว จิตก็จะถูกอกุศลกรรมเหนี่ยวรั้งให้ไปสู่อบายภูมิ เสวยผลอันเป็นวิบากแห่งบาปอกุศลที่ตนได้สร้างสมไว้

บุญกิริยาวัตถุ ๑๐

๑. ทานมัย	*๒. สีลมัย*
๓. ภาวนามัย	*๔. อปจายนมัย*
๕. เวยยาวัจจมัย	*๖. ปัตติทานมัย*
๗. ปัตตานุโมทนามัย	*๘. ธัมมัสสวนมัย*
๙. ธัมมเทสนามัย	*๑๐. ทิฏฐุชุกัมม์*

กรรม

กรรมคือเจตนา

การกระทำบุญหรือบาปดังที่ได้กล่าวมาแล้ว เรียกได้อีกอย่างหนึ่งว่า กรรม คำว่า กรรม เป็นคำกลาง ๆ แปลว่าการกระทำ ใช้ได้ทั้งทำดีเรียกว่ากุศลกรรม และทำชั่วเรียกว่าอกุศลกรรม กรรมมิได้หมายความเฉพาะการกระทำที่ประกอบด้วยความตั้งใจที่แสดงออกทางกาย และทางวาจาเท่านั้น แม้ความนึกคิดในใจก็นับว่าเป็นกรรมเช่นกัน เช่นนึกคิดไปทางบาปหยาบช้าก็เป็นอกุศลกรรม เช่นนึกคิดในทางบุญดีงามก็เป็นกุศลกรรม แต่ผลที่จะเกิดสนองนั้นหนักเบาแตกต่างกันเพราะถ้าทำกรรมลงขนาดถึงแสดงออกด้วยกาย วาจา ผลสนองก็รุ่นแรงสมตามที่แสดงออกนั้น ถ้ากระทำแต่เพียงคิดนึกอยู่ในใจ ผลสนองก็เบากว่าที่แสดงออกทางกาย วาจา (ยกเว้น มหัคคตะและโลกุตรกุศล) กรรมในคติทางพระพุทธศาสนาต้องประกอบด้วยเจตนา เจตนานี้มีลักษณะละเอียดประณีต ผิดกว่าเจตนาที่เข้าใจกันตามธรรมดาทางโลก

ซึ่งหมายเอาเพียงความตั้งใจ พระพุทธองค์ตรัสว่า "เจตนาหํ ภิกฺขเว กมฺมํ วทามิ ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวว่าเจตนาคือกรรม" เจตนานี้หมายถึงเจตนาเจตสิกที่เกิดพร้อมกับจิตทุกครั้ง คราวใดที่จิตเกิดขึ้นรับอารมณ์มีการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น ฯลฯ เจตนาเจตสิกก็จะเกิดขึ้นพร้อมด้วยทุกขณะ มีลักษณะชักจูงสัมปยุตธรรมอื่นที่เกิดร่วมด้วยตน ให้กระทำหน้าที่การงานตรงไปยังอารมณ์โดยไม่บกพร่อง กรรมเกิดขึ้นโดยอาศัยเจตนาเป็นสังขารปรุงแต่ง กล่าวคือ เจตนาเป็นธรรมที่เกิดก่อนกรรมเป็นธรรมที่เกิดภายหลัง ท่านจึงกล่าวว่าเจตนาคือกรรม กรรมทั้งที่เป็นกุศลหรืออกุศลย่อมเกิดขึ้นได้ในทุกอารมณ์ แม้ในขณะนอนหลับจิตฝันเป็นมีอารมณ์โกรธ รัก ชอบ ไม่ชอบ เป็นไปต่างๆนั้น กรรมก็เกิดขึ้น ทุกครั้งที่กรรมเกิดขึ้นก็ย่อมประทับเก็บสะสมไว้ในจิตและคอยสนองผลปรุงแต่งให้ในเมื่อถึงคราวที่มีโอกาส กรรมไม่ว่าเล็กน้อยปานใดย่อมให้ผลสนองโดยยุติธรรม ไม่มีขาดตกบกพร่อง เจตนาที่เรียกว่า มโนสัญญาเจตนา คือเจตนา ๒๙ เป็นตัวกรรมวัฏฏ์ (ปรุงแต่งนำเกิด) ทำให้เกิดวิปากวัฏฏ์ (รูปนาม) วนเวียนอยู่ไม่ออกไปจากสังสารวัฏฏ์ได้ ตามสภาวะ กรรมก็คือเจตนาของผู้กระทำ มีความปรารถนาพอใจอยากให้ผลเกิดขึ้นดังที่ต้องการ เมื่อปรารถนาพอใจมุ่งมั่นต่อผลในประการใดและ

กระทำกรรมลง วิบากคือผลก็ย่อมเกิดสนองให้สมคล้อยตามเจตนารมณ์ ไม่ขาดตกบกพร่องไปจากเจตนาปรารถนานั้น เช่นผู้ฆ่าสัตว์ย่อมมีเจตนาปรารถนาให้สัตว์ตาย ให้สัตว์นั้นอายุสั้น ให้เจ็บปวดเดือดร้อน วิบากอันเป็นผลของกรรมที่ผู้ฆ่าสัตว์จะได้รับก็คือ มีโรคภัยไข้เจ็บ เดือดร้อนทุกข์ลำเค็ญ มีอายุสั้น ตายไปเกิดเป็นสัตว์นรก เปรต อสุรกาย หรือสัตว์เดรัจฉาน ทนทุกขเวทนายากแค้น อันเป็นผลสนองตามอำนาจของกรรมที่ได้กระทำไว้ กรรมย่อมให้ผลเป็นไปตามความปรารถนาพอใจของผู้กระทำ อย่าประมาทสำคัญหมายว่าเป็นกรรมเล็กน้อย กุศลกรรมย่อมนำสุขสมบูรณ์มาให้ แต่อกุศลกรรมย่อมนำมาซึ่งโทษทุกข์ ที่เข้าใจและกล่าวโทษว่าภูตผีปีศาจ พระเสาร์ พระราหู เทวดามาดลบันดาลให้เกิดเคราะห์กรรมเป็นไปนั้นหาใช่ความจริงไม่ ที่แท้จริงก็คือวิบากของกรรมในอดีต ที่เนื่องมาจากจิตใจมีเจตนาปรารถนาเช่นนั้น ภูตผีปีศาจเป็นเพียงแต่พลอยผสมอาศัยหากิน มีผลพลอยได้ด้วยเล็กน้อยในบางคราว ท่านสอนให้หมั่นนึกถึงไว้เสมอว่าเรามีกรรมเป็นของเรา เราเป็นผู้รับผลของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย ทำกรรมอันใดไว้ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม จักเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น

เจตนาที่นับว่าเป็นกุศลกรรม หรืออกุศลกรรมนั้น ได้แก่ เจตนาเจตสิกในกุศลจิต ๑๗ และอกุศล ๑๒ รวม ๒๙ ดวงที่เกิดในขณะจิตเสพย์อารมณ์อันเป็นชวนจิต กล่าวคือ กามาวจรกุศล ๘ รูปาวจรกุศล ๕ อรูปาวจรกุศล ๔ รวม ๑๗ ดวง เป็นฝ่ายกุศล และโลภะ ๘ โทสะ๒ โมหะ ๒ รวม ๑๒ดวง เป็นฝ่ายอกุศล กุศลหรืออกุศลจะเกิดมีขึ้นได้ก็แต่เฉพาะในชวนจิตเท่านั้น หาได้เกิดในจิตทั่วไปไม่ การทำบุญกุศลก็ตาม การทำบาปอกุศลก็ตาม จะเป็นบุญหรือบาปมากน้อยเพียงใด ต้องอาศัยเจตนานี้เป็นสังขารปรุงแต่งกรรมนั้นๆ

กรรมเมื่อได้กระทำลงแล้ว ไม่ว่าจะเล็กน้อยปานใด ย่อมจารึกประทับไว้ในจิตใจของผู้นั้นทุกครั้งที่กระทำลง มิได้สูญหายไปไหน กรรมดีที่เก็บสะสมไว้ก็เป็นเหตุให้จิตใจดีขึ้น ถ้าเป็นกรรมชั่วก็ทำให้จิตใจชั่งเลวลง นี่เป็นผลประการหนึ่งที่เห็นได้ว่ากรรมนั้นเก็บสะสมไว้ในจิต ถ้าหากเป็นกรรมที่กระทำลงโดยเจตนาอันแรงกล้า ก็จะถูกประทับเก็บเป็นความทรงจำไว้ในจิตใจของผู้นั้นเด่นชัดไม่ลืมเลือน และจะปรากฏขึ้นในจิตใจอยู่เสมอ แม้ผู้นั้นต้องการลืมเสียก็หาใคร่ลืมได้ไม่ ซ้ำยังจะก่อให้เกิดกรรมใหม่ต่อไปด้วย เพราะอกุศลกรรมที่ได้กระทำแล้วทุกครั้งที่นึกคิดปรากฏขึ้น ย่อมจะทำให้จิตใจของผู้นั้นเศร้าหมองขุ่นมัวไม่ชอบใจ

แต่ถ้าเป็นกุศลกรรมแล้วก็จะทำให้เกิดความปลื้มปีติยินดี ทำให้จิตของผู้นั้นกอปรไปด้วยกุศลกรรมได้กระทำลงย่อมเป็นเหตุให้เกิดวิบาก คืออำนาจให้ผลสนองกรรมที่ไม่ให้ผลสนองนั้นไม่มี (นอกจากยังสนองไม่ได้และอโหสิกรรม) ไม่ว่าจะทำในที่ลับหรือแจ้ง ย่อมให้ผลไม่ขาดตกบกพร่อง

กรรมที่บุคคลไปถือกำเนินในสุคติภูมิ มีมนุษย์ สวรรค์ และพรหม หรือในทุคติภูมิ มีนรก เปรต อสุรกาย และสัตว์เดรัจฉานนั้น ก็เนื่องด้วยอำนาจของกรรม กรรมถูกเก็บประทับอยู่ในจิตใจไม่สูญหายไปไหน แม้วาจะได้กระทำมาแล้วนานลืมนึกไม่ออกดูประหนึ่งว่าสูญหายหมดไป แต่ความจริงหาได้สูญหมดไปไม่ ในบางคราวเวลานอนหลับก็ยังฝันละเมอเห็นไปได้ กรรมนั้นจึงยังคงมีประทับฝังลึกอยู่ในจิตใจ คราวใดที่จิตระงับถอยจากอารมณ์ในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เช่นในขณะเมื่อใกล้ตาย กรรมก็จะปรากฏขึ้นเป็นนิมติให้เห็นเสมอ เช่นผู้ที่ฆ่าสัตว์ ภาพของการฆ่าสัตว์ แบะสัตว์นั้นย่อมปรากฏให้เห็นได้เมื่อเวลาใกล้จิตจะแตกดับ มีการร้องหรือแสดงอาการอย่างสัตว์นั้นเป็นต้น แสดงว่ากรรมนั้นมิได้สูญไป โดยเหตุนี้แหละกรรมจึงเป็นลักษณะสำคัญประการหนึ่งที่ควรสนใจ ในกรณีที่บุคคลเมื่อใกล้ชีวิตจะแตกดับ ร่างกายและจิตใจอ่อนมีกำลังลดน้อยลง อารมณ์ที่เคย

เกิดทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ก็ไม่เกิดขึ้นหรือเกิดน้อย อารมณ์ทางมโนทวารคือทางจิตใจก็เกิดถี่ขึ้นมาหลาย เพื่อให้จิตใจในขณะนั้นยึดเกาะเสพย์ตามสภาวะบาปอกุศลความชั่วหรือบุญกุศลความดีที่ได้กระทำและเก็บประทับไว้ในจิตก็จะผุดปรากฏเป็นอารมณ์เกิดขึ้นให้จิตของบุคคลนั้นเสพย์ และยึดเกาะเอาเป็นนิมิตนำไปปฏิสนธิถือกำเนิดในภพชาติใหม่ ถ้าจิตใจยึดเอานิมิตที่เกิดจากอารมณ์บาปอกุศลก็ย่อมไปถือกำเนินในทุคติเกิดเป็นสัตว์นรก เปรต อสุรกาย และสัตว์เดรัจฉาน แต่ถ้าเป็นนิมติที่เกิดจากอารมณ์บุญกุศลก็ย่อมนำไปปฏิสนธิในสุคติ เกิดเป็นมนุษย์เทวดา และพรหม

การปฏิสนธิต้องอาศัยกรรมนำเกิด เรียกว่า ชนกกรรม กล่าวคือ นาม (จิต) ที่ถือปฏิสนธิใหม่อาศัยกรรมเป็นผู้นำจะเกิดในทุคติหรือสุคติ ก็แล้วแต่อำนาจของกรรมที่ได้กระทำไว้เลือกเอาไม่ได้ตามใจชอบ ส่วนรูปคือร่างกายนี้ก็อาศัยกรรมเป็นผู้สร้างเรียกว่า กรรมชรูป เหตุที่รูปร่างกายเกิดมาเป็นไปต่างๆกัน เช่นสวยงาม ไม่สวยงาม หูหนวก ตาบอด พิกล พิการ ฯลฯ นั้นก็โดยอำนาจของกรรมและเป็นไปสมคล้อยตามความปรารถนาพึงพอใจของผู้กระทำกรรม จะเห็นได้ว่าการเกิดขึ้นทุกภพชาติ ต้องอาศัยกรรมเป็นหลักเป็นผู้สร้างไปตามเจตนา ความปรารถนาพอใจ

มนุษย์ เทวดา พรหม และสัตว์ ทั้งหลายหาใช่เกิดขึ้นเองโดยไม่มีเหตุปัจจัยไม่

โดยเหตุที่เรามีเป็นกรรมของเรา เราเป็นผู้รับผลของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย ท่านจึงสอนให้งดกระทำความชั่ว กรรมชั่วใดที่ได้กระทำแล้วก็ให้พยายามลืมให้เสีย ถ้านึกถึงขึ้นก็จะเกิดอกุศลใหม่ และจะทำให้ทรงจำไว้ระลึกถึงได้ง่ายเมื่อเวลาใกล้ตาย กับให้พยายามกระทำแต่กรรมดีเป็นกุศลให้มาก เมื่อกระทำแล้วก็ให้หมั่นระลึกถึงกุศลนั้นเสมอ ระลึกถึงกุศลคราวใดก็ย่อมได้กุศลและจะทำให้ระลึกถึงกุศลได้ง่ายเมื่อเวลาใกล้ชีวิตจะแตกดับ จะได้ยึดเอาอารมณ์กุศลนั้นนำไปสู่สุคติสวรรค์ในภพชาติใหม่ กรรมย่อมบันดาลผลเป็นวิบากเกิดขึ้นแก่ผู้กระทำ สมคล้อยตามเจตนารมณ์ของผู้กระทำ

ครั้งหนึ่ง สุภมานพผู้เลื่อมใสในลัทธิเดียรถีย์ มีความเชื่ออยู่ว่า มนุษย์จะชั่งดีมีจนต้องเป็นไปตามพรหมลิขิต ให้ทูลถามพระพุทธองค์ว่า อะไรเป็นเหตุ มนุษย์จึงมีอายุไม่เท่ากัน เหตุใดบางคนจึงมีโรค บางคนไม่มี ฯลฯ พระพุทธองค์ทรงตอบมีสาระสำคัญว่า กรรมที่ได้กระทำไว้ย่อมเป็นสมบัติตามให้ผลสนองเสมอไป กล่าวคือ การฆ่าสัตว์ทำให้มีอายุสั้น ละการฆ่าสัตว์ตัด

ชีวิตเสียทำให้มีอายุยืน โหดร้อยทำทารุณต่อสัตว์เป็นเหตุให้มีโรค กรุณาปรานีต่อสัตว์เป็นเหตุให้ไม่มีโรค เมตตาเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อสัตว์เป็นเหตุให้สวยงาม อาฆาตพยาบาทชิงชิงแก่สัตว์เป็นให้ไม่สวยงาม มีมุทิตาจิตแก่สัตว์เป็นเหตุมีมีบริวารสมบูรณ์ อิจราริษยาเป็นเหตุให้อาภัพ ตระหนี่เหนียวไม่บริจาคทานเป็นเหตุให้ยากจน นิยมบำเพ็ญทานอยู่เป็นนิจเป็นเหตุให้มีทรัพย์ มีความเคารพในผู้ทรงคุณวุฒิและวัยวุฒิเป็นเหตุให้เป็นผู้ที่สูงศักดิ์ ขาดความเคารพยำเกรงผู้ใหญ่เป็นเหตุให้เป็นที่ต่ำศักดิ์ คบหาอยู่กับบัณฑิตเป็นอาจิณย่อมเป็นผู้มีปัญญาเฉียบแหลม เมื่อไม่นำพาต่อการคบหาสมาคมกับบัณฑิตย่อมเป็นผู้โง่เขลา ปัญหาทำนองเดียวกันนี้พระพุทธองค์ก็ได้เคยทรงตอบแก่พระนางมัลลิกา มเหษีของพระเจ้าปเสนทิโกศล

อปฺปมตฺโต หิ ฌายนฺโต ปปฺโปติ วิปุลํ สุขํ

บุคคลผู้ไม่ประมาท มาเพ่งพิจารณาสังขารให้เห็น
ตามความเป็นจริง ย่อมบรรลุสุขอันไพบูลย์ คือ นิพพาน

กรรมนำเกิด

มนุษย์และสัตว์นี้ประกอบด้วยขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ย่อลงได้แก่ รูป ๑ และเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ รวมกันเป็นนาม ๑ รูป-นามนี้เกิดขึ้นโดยอาศัย อวิชชา ตัณหา อุปาทาน กรรม เป็นเหตุเป็นปัจจัยต่อเนื่องกัน กล่าวคือ อวิชชา ความไม่รู้จักสภาวะตามความเป็นจริงด้วยความโง่ หลงทำให้เกิดความเห็นผิด จึงก่อตัณหาความดิ้นรนอยากมี อยากได้เข้าครอบครอง พอใจในอารมณ์และความเป็นอยู่ มีการยึดมั่นในอารมณ์นั้นๆ และเพื่อจะให้ได้มาซึ่งอารมณ์ตามความปรารถนาพอใจ จึงได้กระทำกรรมลงเป็นกรรมภวะ เป็นปัจจัยให้เกิดอุปปัตติภวะ อันเป็นวิบาก คือภพชาติเกิดขึ้น

เมื่อพิจารณาจะเห็นว่า กรรมเป็นเหตุใกล้สำคัญประการหนึ่งต่อการเกิดขึ้นของสัตว์ เรียกว่า กรรมภวะ อันได้แก่ เจตนาของกุศลและอกุศลจิต ถ้ากรรมไม่ได้กระทำลง วิบากอันเป็นผลของกรรมก็ไม่มี สังสารวัฏฏ์ความเกิดขึ้นหมุนเวียนของสัตว์ก็ย่อม

หยุดลง ภพชาติที่เกิดขึ้นย่อมต้องเป็นไปตามอำนาจกรรม เพื่อสมควรความปรารถนาของผู้ทำ เป็นกฎแห่งสภาวะ หาใช่เทพเจ้าบนสรวงสวรรค์ มีพระศุกร์เข้าพระเสาร์แทรกดลบันดาลให้เป็นไปไม่ จิตของผู้นั้นเองเป็นผู้ก่อกรรมทำวิบากให้เกิดขึ้นเป็นไปในภพชาติสมเจตนารมณ์เช่นการฆ่าสัตว์ ก็โดยเจตนาจะเบียดเบียนปราศจากเมตตา สงสาร เจตนาจะให้เขาตายมีอายุสั้น วิบากที่จะได้รับจากกรรม นั้นมีโทษทุกข์ในอบายภูมิ และความเดือดร้อนอายุสั้น โรคภัยไข้เจ็บเบียดเบียน ฯลฯ เป็นไป สมคล้อยตามเจตนา ความพึงพอใจมาแต่แรกของผู้กระทำนั้น กล่าวคือ เมื่อขณะที่ทำกรรมลง มีความประสงค์เจตนาอย่างใด วิบากก็ย่อมให้ผลตรงตามที่ปรารถนาเจตนานั้นทุกประการ ไม่มีขาดตกบกพร่อง

กรรมมีส่วนเข้าบงการตั้งแต่ ขณะแรกแห่งการปฏิสนธิในทุกภูมิที่เกิด มนุษย์และสัตว์ทุกรูปนามย่อมต้องมีชนกกรรม นำให้เกิด ทั้งยังมีอุปถัมภกรรม คือ กรรมเก่าและกรรมใหม่ ในปัจจุบันชาติ คอยอุปถัมภ์ค้ำชูให้ผลอยู่ทั้งในทางดีและทางชั่วตามกำลังแห่งกรรมนั้น ๆ ด้วย ตามที่กล่าวแล้วจะเห็นได้ว่า กรรมมีบทบาทสำคัญที่บงการให้ชีวิตของมนุษย์ และสัตว์ทั้งหลายเป็นไปสมตามเจตนา ความมุ่งปรารถนาของผู้กระทำ และได้เริ่ม

เข้าให้ผลตั้งแต่ขณะแรกแห่งการปฏิสนธิ ชีวิตมิได้ตั้งต้นจากความว่างเปล่า หากแต่มีกรรมเกิดร่วมนำส่งมาตามกุศลและอกุศลเจตนา และก็มิได้ปล่อยทิ้งไว้เพียงแต่กำเนิด ยังคงคอยติดตามอุปถัมภ์ค้ำจุนไปตลอดชีวิตอีกด้วย มนุษย์และสัตว์ทั้งหลายจึงต่างสุขบ้างทุกข์เดือดร้อนบ้างเป็นไปต่างๆกัน

ในปฏิสนธิขณะของมนุษย์และสัตว์ ในปัญจโวการภูมิ คือภูมิที่มีขันธ์ ๕ จิตและกรรมชรูป (รูปที่กรรมสร้าง) ย่อมเกิดขึ้นในขณะแรก คืออุปาทขณะของปฏิสนธิจิต หมายความว่า จิตเกิดขึ้นพร้อมกับรูปที่กรรมสร้าง ในขณะแรกที่ถือปฏิสนธินั้นไม่ใช่จิตแต่อย่างเดียว หรือรูปแต่อย่างเดียว จิตกับกรรมชรูปต้องเกิดพร้อมร่วมกันในขณะแรกของการปฏิสนธิทีเดียว เพราะจิตต้องอาศัยรูปเป็นเครื่องทรงอยู่ ปราศจากรูปและจิตจะทรงอยู่ไม่ได้ (เว้นจตุโวการภูมิ) จิตนั้นเมื่อถือปฏิสนธิแล้วก็จะเกิดดับเป็นสันตติสืบเนื่องกันไปตลอดชีวิต จนกว่าจะถึงจุติจิต (ตาย) กรรมชรูปก็เช่นเดียวกันกับจิต เมื่อปฏิสนธิแล้วก็เกิดขึ้นสร้างรูปและดับสืบเนื่องต่อกันไปจนถึงเวลาจะตาย และก่อนถึงมรณาสันนวิถีคือตาย ก็หยุดไม่เกิดสร้างรูปอีก เมื่อกรรมชรูปไม่เกิดเป็นปัจจัยให้ จิตก็ต้องดับลงในท้ายของมรณาสันนวิถีเพราะกรรมชรูป

ไม่สร้างรูปให้ จิตไม่มีที่อาศัยเพื่อทรงอยู่ มนุษย์หรือสัตว์นั้นจึงชื่อว่าตาย

กรรมชรูป ที่เกิดขึ้นในขณะแรกแห่งปฏิสนธิจิตนั้น คือ กายทสกกลาป (กายปสาท) ภาวทสกกลาป (ภาวเพศ) และวัตถุทสกกลาป (หทยะที่อาศัยของจิต) รูปดังกล่าวนี้รวมกัน เป็นจุดหนึ่งในขณะแรกปฏิสนธิ เป็นรูปอันสุขุมละเอียดมองเห็นด้วยตาไม่ได้ ต่อไปกรรมก็จะสร้างและอุปถัมภ์ค้ำชูให้กรรมชรูปนั้นเจริญเติบโตขึ้นตามลำดับ มี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ภาวเพศปรากฏเด่นชัดขึ้น กายทสกกลาปนั้นแยกออกเป็นรูปละเอียดต่อไปได้ ๑๐ รูป คือ ปฐวี อาโป เตโช วาโย วรรณะ คันธะ รสะ โอชะ ชีวิตรูป และกายปสาทะ ภาวทสกกลาปและวัตถุทสกกลาปก็แยกออกไปได้อีกอย่างละ ๑๐ รูป มีรูปละเอียดเหมือนกันกับกายทสกกลาป คงต่างกันที่กายปสาทเปลี่ยนเป็นภาวะหรือหทยะเท่านั้น มนุษย์และสัตว์ทั้งหลายดำรงชีวิตอยู่ได้ก็โดยกรรมชรูปยังคงสร้างรูปให้จิตได้อาศัยเกิดอยู่ รูปที่กรรมชรูปสร้างให้นี้ เกิดจากกรรมสมคล้อยตามที่ผู้นั้นปรารถนาเจตนาทำขึ้นไว้ มนุษย์รวมทั้งสัตว์ทั้งหลายจึงต่างกันด้วยรูปร่าง ผิวพรรณ ความเป็นอยู่

การงานของกรรม

หน้าที่การงานของกรรม พอแยกออกได้ดังต่อไปนี้ :-

๑. ***ชนกกรรม*** มีหน้าที่นำปฏิสนธิ คือทำให้สืบต่อกันระหว่างกรรมกับวิบาก ได้แก่ การเกิดขึ้นหรือปรากฏขึ้นเนื่องมาจากกรรมที่ได้กระทำไว้ เช่นกระทำอกุศลกรรม ย่อมนำให้ไปเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน เปรต อสุรกาย และสัตว์นรก ทำบุญกุศลย่อมนำให้เกิดเป็นมนุษย์และเทวดา และการทำฌาน คือ สมถภาวนาย่อมนำให้เกิดเป็นพรหม เป็นต้น

เมื่อชวนจิตเกิดขึ้นเสพย์อารมณ์ครั้งใด กรรมอันเป็นกุศลหรืออกุศลก็เกิดขึ้น อำนาจหรือวิบากของกรรมก็จะถูกประทับไว้ในจิต โดยสัญญาเจตสิกเป็นผู้จำหมายเก็บเอาไว้ เพื่อผลสนองในต่อไป กรรมที่ทำลงโดยมีองค์ประกอบครบย่อมเป็นกรรมที่มีผลแรง เช่นการฆ่าสัตว์โดยตั้งใจเอามาเป็นอาหาร เป็นต้น สัตว์นั้นมีชีวิต รู้ว่าสัตว์นั้นมีชีวิต มีจิตคิดฆ่า (บุพพเจตนา) เพียรกระทำการฆ่าเพื่อให้สัตว์นั้นตาย สัตว์นั้นได้ตายลงเพราะการฆ่านั้น เมื่อครบองค์ประกอบดังนี้ก็เห็นได้ว่า ผู้กระทำกรรมนั้นมีอกุศลเจตนา

มาแต่เริ่มแรก เจตนาจะเบียดเบียนเจตนาด้วยตัณหาความอยาก เจตนาเพียงกระทำลงด้วยจิตใจอันโหดร้ายปราศจากเมตตา เจตนาไม่เกรงกลัวและละอายต่อบาปจมฝังอยู่ในความหลงผิด ไม่แจ้งในเรื่องบาปบุญคุณโทษ กรรมอันเกิดจากเจตนาดังกล่าวนี้จึงเป็นไปเพียบพร้อมด้วยอกุศลมูล คือ โลภะ โทสะ และโมหะ วิบากคือผลจึงมีกำลังแรงเป็นไปตามเจตนาอันเป็นแรงส่ง ก่อให้เป็นชนกกรรมนำไปเกิดในทุคติคืออบายภูมิได้ ส่วนในทางกุศลก็เป็นไปในทำนองเช่นกัน ถ้ากุศลกรรมนั้นได้กระทำลงโดยครบองค์ประกอบก็ย่อมมีวิบากให้ผลแรง เช่นมีบุพพเจตนาจะตักบาตร เพียรแสวงหาอาหารมาโดยชอบตั้งอกตั้งใจนำไปถวายแก่ภิกษุสงฆ์ และมีจิตโสมนัสยินดีในการทำบุญนั้น วิบากอันเป็นผลเนื่องมาจากเจตนานั้น ก็ย่อมมีกำลังแรงที่สนองให้เป็นชนกกรรมนำไปปฏิสนธิในสุคติภูมิ เกิดเป็นมนุษย์และเทวดาในต่อไป การกระทำกรรมใดๆ ถ้ากระทำโดยเจตนาอันแรงกล้าย่อมมีกำลังผลักดันอันแรง ย่อมฝังอยู่ในจิตใจแนบแน่นทั้งจะปรากฏเป็นอารมณ์ขึ้นในจิตใจได้ง่ายก่อนกรรมที่กระทำลงโดยไม่ครบองค์ ทั้งนี้ก็เพราะเจตนานั้นได้เกิดขึ้นกระตุ้นเตือนสัมปยุตตธรรมอื่นให้ทำหน้าที่อยู่ซ้ำแล้วซ้ำเล่า มากครั้งด้วยกันกว่าจะทำกรรมนั้นสำเร็จ

ชนกกรรม เป็นกรรมที่ทำให้วิบากนามขันธ์ และกรรมชรูป (นามรูป หรือขันธ์ ๕) เกิดขึ้นในปฏิสนธิกาล (ขณะแรกของการเกิด) และปวัตติกาล (หลังจากขณะแรกของการเกิด) ชนกกรรมที่ทำให้นามรูปเกิดขึ้นในปฏิสนธิกาล ได้แก่ ให้อุปปัตติภาวะเกิดขึ้นเป็นสัตว์นรก เปรต อสุรกาย สัตว์เดรัจฉาน มนุษย์ เทวดา และพรหม ส่วนชนกกรรมที่เกิดในปวัตติกาลก็ได้แก่การเกิดขึ้นแห่งอวัยวะใหญ่น้อยตามสมควรแก่สัตว์ พร้อมทั้งทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ คือ การเห็น การได้ยิน การดมกลิ่น การลิ้มรส และการสัมผัสถูกต้อง เช่น ชนกกรรม นำปฏิสนธิเกิดขึ้นในครรภ์แล้ว ในปวัตติกาลต่อมาชนกกรรมก็สร้างอวัยวะต่างๆ ให้เจริญเติบโตปรากฏความเป็นอยู่ไปจนตลอดชาตินั้น ทั้งการเห็นการได้ยิน ฯลฯ อันเป็นวิบากนั้นชนกกรรมก็สร้างอยู่ตลอดชีวิตนั้นเช่นเดียวกัน

๒. *อุปัตถัมภกกรรม* มีหน้าที่คอยอุปถัมภ์ค้ำจุน คือ เมื่อขณะกำลังเสวยผลของกุศลกรรมหรืออกุศลกรรมอยู่ อุปัตถัมภกกรรมก็มาส่งเสริมอุดหนุน การเสวยผลกรรมนั้นให้ได้รับผลมากขึ้น แรงขึ้น เช่นผู้ที่กำลังตกยากคับแค้นอยู่แล้ว ก็บังเกิดให้เจ็บไข้ได้ป่วยลงอีก เดือดร้อนมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้ก็เพราะอุปัตถัมภกกรรมฝ่ายอกุศลมาส่งเสริมให้ผล หรือผู้ที่มีความเป็นอยู่ในขั้นสบาย ไม่เดือดร้อนในเรื่องเงินทองแล้ว กลับได้ถูกรางวัลล็อตเตอรี่

ทำให้มีความสุขสบายมากยิ่งขึ้นในการใช้จ่าย ก็เนื่องด้วยอุปัตถัมภกกรรมฝ่ายกุศลมาให้ผลสนับสนุน

อุปัตถัมภกกรรม (๑) เป็นกรรมที่ช่วยอุดหนุนชนกกรรมให้มีโอกาสส่งผล (๒) ช่วยอุดหนุนชนกกรรมที่กำลังให้ผลให้ได้ผลบริบูรณ์ยิ่งขึ้น และ (๓) ช่วยอุดหนุนนามรูปที่เป็นวิบากของชนกกรรม มีอวัยวะส่วนต่างๆ ของร่างกายเป็นต้นให้เจริญและตั้งอยู่ได้นาน

๓. *อุปปีฬกกรรม* มีหน้าที่คอยเบียดเบียนแทรกแซง คือเมื่อกำลังเสวยผลของกุศลกรรมหรืออกุศลกรรมอยู่ และการเสวยผลกรรมนั้นต้องถูกเบียดเบียนหรือบั่นรอนให้ลดน้อยลงมิให้เจริญงอกงามขึ้น เช่นผู้ที่กำลังเสวยความสุขรุ่งโรจน์ มีความสำราญในชีวิต อันเป็นผลของกุศลกรรม ต้องกลับเจ็บป่วยได้รับความลำบากเข้าแทรกแซง ทั้งนี้ก็เป็นเพราะอุปปีฬกกรรมฝ่ายอกุศลเข้ามาเบียดเบียน เป็นต้น

อุปปีฬกกรรม เป็นกรรมที่ (๑) เบียดเบียนชนกกรรมซึ่งมีสภาวะตรงข้ามกับตนโดยไม่ให้มีโอกาสส่งผล (๒) เบียดเบียนชนกกรรมที่ส่งผลอยู่แล้วให้ส่งผลลดน้อยลง และ (๓) เบียดเบียนรูปนามที่เกิดขึ้นจากชนกกรรม เช่น การเกิดเป็นมนุษย์นั้นย่อมเกิดขึ้นด้วยกุศลชนกกรรม อวัยวะใหญ่น้อยก็เป็นกุศลวิบาก เกิด

จากกุศลชนกกรรมตามหลักผู้นั้นย่อมมีความเป็นอยู่ด้วยดี แต่บางครั้งต้องเดือดร้อนมีการเจ็บไข้ได้ลำบากร่างกายพิกลพิการไปก็ต้องเพราะอุปปีฬกอกุศลกรรมเข้าเบียดเบียน

๔. ***อุปฆาตกรรม*** มีหน้าที่ตัดรอนกรรมอื่น และการสืบต่อแห่งขันธ์ ๕ ที่เกิดจากกรรมอื่นๆนั้น คือเป็นกรรมที่ตัดกรรมอื่นและวิบากของกรรมนั้นให้สิ้นสุดหยุดลง เช่น ตัดชนกกรรมไม่ให้มีโอกาสส่งผลต่อไป หรือตัดรูปนาม วิบากที่เกิดจากชนกกรรมนั้นให้หมดสิ้นไป ตัวอย่าง เด็กที่คลอดออกมาใหม่ๆ และตายลง หรือจักขุปสาทที่ดีกลับมืดบอดลงทั้งนี้เป็นด้วยอุปฆาตกรรมตัดรอน

การให้ผลของกรรม

การให้ผลของกรรม แยกออกได้ดังต่อไปนี้ :-

๑. *ครุกกรรม* เป็นกรรมหนักมีกำลังมากให้ผลก่อนกรรมอื่นๆ กรรมอื่นไม่สามารถตัดรอนได้ จะให้ผลในชาติหน้าถัดจากปัจจุบันชาติ ครุกกรรมฝ่ายอกุศลได้แก่อนันตริยกรรม ๕ คือ ทำสงฆ์ให้แตกร้าวแยกจากกัน ทำร้ายพระพุทธเจ้าจนถึงห้อพระโลหิต ฆ่าพระอรหันต์ ฆ่ามารดา ฆ่าบิดา และได้แก่การยึดถืออยู่ด้วยความเห็นผิดอันเป็นนิยตมิจฉาทิฏฐิ คือ นัตถิกทิฏฐิ เห็นว่าไม่มีกรรมไม่มีผลของกรรม สัตว์บุคคลตายแล้วสูญ การทำบุญทำบาปไม่มีผล สมณะผู้ประพฤติชอบไม่มี เป็นต้น อเหตุกทิฏฐิ เห็นว่าไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย จะดีหรือชั่งก็แล้วแต่การประจวบทำให้เกิดขึ้น และอกิริยทิฏฐิ เห็นว่าทำแล้วก็แล้วกัน ไม่เป็นบุญบาปเป็นแต่สักว่าทำเท่านั้น ส่วนการกระทำครุกรรมฝ่ายกุศล ก็ได้แก่การทำสมถภาวนาจนได้รูปฌานและอรูปฌาน ซึ่งเรียกว่ามหัคตกุศล เป็นต้น

๒. *อาสันนกรรม* ได้แก่กรรมที่กระทำหรือระลึกถึงเมื่อใกล้จะตาย ให้เป็นผลที่สองรองจากครุกรรม ทั้งนี้เพราะธรรมชาติของจิตย่อมแสวงหาอารมณ์เสพย์ จิตของผู้ใกล้จะตายก็เช่นกัน กรรมคืออารมณ์ที่เกิดขึ้นอยู่ติดชิดกับความตาย ย่อมทำให้ระลึกถึงขั้นสู่วิถีจิตได้ง่าย จึงให้ผลก่อนกรรมอื่น ท่านอุปมาเหมือนฝูงโคขังอยู่ในคอก โคแก่ซึ่งมีกำลังน้อยยืนอยู่ริมประตู เมื่อเปิดประตูคอกโคแก่ก็สามารถออกมาได้ก่อนโคหนุ่มที่อยู่ข้างใน

๓. *อาจิณกรรม* ได้แก่กรรมที่ทำอยู่เสมอๆ เป็นปกติ ให้ผลรองลำดับจากอาสันนกรรม ถ้าอาสันนกรมไม่ให้ผลอาจิณกรรมก็ให้ผลในต่อไป แม้กระทำบาปอกุศลไว้เพียงครั้งเดียวแต่ระลึกนึกถึงอยู่เสมอเกิดความพอใจหรือไม่พอใจก็ตาม ก็เป็นอกุศลอาจิณกรรมในทางกุศลก็เช่นกัน แม้ทำครั้งเดียวแต่ระลึกนึกถึงอยู่เสมอก็เป็นกุศลอาจิณกรรม

๔. *กตัตตากรรม* คือกรรมเล็กๆน้อยๆ เช่นที่ทำด้วยไม่มีความจงใจ หมายรวมถึงกรรมที่ไม่ครบองค์ของเจตนาเช่น ไม่มีบุพพเจตนา คือความตั้งใจไว้ก่อนว่าจะทำ หรือไม่มีมุญจเจตนา คือ ความจงใจในขณะกำลังกระทำอยู่เป็นต้น กรรมนี้ให้ผลรองจากอาจิณกรรม

กาลเวลาที่กรรมจะให้ผล

กาลเวลาที่กรรมจะให้ผล พอแยกออกได้ดังต่อไปนี้ :-

๑. *ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม* คือกรรมที่ให้ผลในปัจจุบันภพ ทุกครั้งที่จิตเสพย์อารมณ์เป็นกุศลหรืออกุศล ชวนจิตดวงที่ ๑ เท่านั้นที่ให้ผลในปัจจุบันภพ ส่วนชวนจิตอีก ๖ ดวงให้ผลในชาติหน้าและชาติต่อๆไป จึงเห็นได้ว่ากรรมที่ทำลงไปในปัจจุบันภพย่อมให้ผลบางส่วนไม่เต็มที่ และจะไปให้ผลสืบเนื่องชาติต่อๆไปอีกด้วย นี่เป็นข้อหนึ่งที่น่าคิดสำหรับที่ว่า " ทำดีไม่ได้ดี ทำบุญกุศลไม่ช่วย" การทำกรรมดีต้องได้รับผลดีตอบนั้นย่อมไม่เป็นข้อสงสัย สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่าธรรมทั้งหลายย่อมไหลมาแต่เหตุ แต่ที่ไม่ได้แสดงผลให้เห็นสมอกสมใจในเวลาอันเร็ว ก็เพราะการให้ผลนั้นเป็นไปตามลำดับกำลังของกรรมที่แรงหรือไม่แรงและเป็นบางส่วน เฉพาะชวนจิตดวงที่ ๑ ดวงเดียวเท่านั้นที่ให้ผลในปัจจุบันภพ เป็นวิบากเข้าสนับสนุนหรือผ่อนเบากรรมเก่าโดยผู้เสวยวิบากนั้น มิได้รู้หรือเข้าใจตามสภาวะ วิบากที่เกิดขึ้น

ย่อมเนื่องมาแต่กรรมเก่ารวมเข้าด้วยกับกรรมใหม่บางส่วนในปัจจุบัน

๒. อุปปัชชเวทนียกรรม คือกรรมที่ให้ผลในชาติหน้าคือชาติที่ ๒ ถัดจากปัจจันภพไป โดยมากได้แก่ครุกกรรมอันเป็นกรรมหนัก ฝ่ายอกุศล เช่น ฆ่าบิดามารดา ฝ่ายกุศล เช่น เจริญสมถภาวนาได้รูปฌาน อรูปฌาน ทั้งนี้ก็เพราะเจตนาอันเป็นอกุศลหรือกุศลนั้นมีกำลังแรง ดังจะเห็นได้ว่าการฆ่าบิดามารดานั้น ถ้าไม่มีเจตนาแรงกล้าแล้วย่อมกระทำกรรมนั้นไม่ได้ และในฝ่านสมถภาวนาก็ต้องอาศัยเจตนาอันแรงกล้าเช่นกัน จึงจะทำได้สำเร็จ ถ้าไม่มีครุกกรรมก็เป็นอาสันนกรรม

๓. อปราปริยเวทนียกรรม คือกรรมที่ให้ผลตั้งแต่ชาติที่ ๓ นับแต่ปัจจุบันภพนี้เป็นต้นไปไม่มีกำหนดเวลา ถ้าภพชาติยังมีอยู่ตราบใด เมื่อมีโอกาสกรรมนี้ก็ย่อมให้ผลเมื่อนั้น เพราะว่ากรรมเมื่อได้กระทำลงแล้ว ย่อมมีวิบากให้ผลสนองไปจนกว่าจะหมดสิ้น เหตุที่มนุษย์เกิดมากมีสุขทุกข์เป็นไปต่างๆนานา ก็เพราะกรรมที่ตนได้กระทำไว้แต่ก่อนนั้นมาให้ผลด้วย

๔. อโหสิกรรม คือกรรมที่ไม่ให้ผล โดย ๑. วิบากไม่เกิด เช่นพระอรหันต์เข้าสู่นิพพานแล้ว ไม่มีภพชาตีอีกวิบากก็ไม่มีเกิด

๒. ในขณะที่ทำกรรมไว้หลายอย่าง กรรมใดที่มีกำลังให้ผลแล้ว กรรมที่เหลือก็ไม่ให้ผล เช่นการบำเพ็ญฌานได้ถึง ฌานที่ ๔ และวิบากของฌานที่ ๑-๒-๓ ก็ไม่ให้ผลเพราะฌานที่ ๔ ให้ผลแล้ว ๓. ไม่มีวิบาก เช่นพระอรหันต์ทำบุญกุศลไม่มีผลเป็นวิบาก เพราะกิเลสอันเป็นเหตุให้ทำกรรมนั้นไม่มี (แต่วิบากที่ติดมาจากปุถุชนให้ผลได้)

กล่าวอีกอย่างหนึ่งได้ว่า ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม ถ้าไม่มีโอกาสให้ผลในปัจจุบันภพก็เป็นอโหสิกรรมไป อุปปัชชเวทนียกรรม เมื่อไม่มีโอกาสส่งผลในภพที่ ๒ แล้วก็เป็นอโหสิกรรมเช่นกัน ส่วนอปราปริยเวทนียกรรมส่งผลตั้งแต่ภพที่ ๓ ไป จนกระทั่งเข้าถึงพระนิพพานแล้ว อปราปริยเวทนียกรวมเป็นอโหสิกรรมไป

ปัญญาทางสภาธรรม

การที่กล่าวว่า การทำกุศลนั้น ต้องประกอบด้วยปัญญา คือญาณสัมปยุตต์จึงจะได้กุศลที่ถูกต้องเต็มเม็ดเต็มหน่วย ถ้ากระทำโดยปราศจากปัญญา คือเป็นญาณวิปปยุตต์แล้ว ก็ย่อมจะได้กุศลน้อยไม่สมตามตั้งใจ ผลยิ่งหย่อนนี้ย่อมอาศัยปัญญาเป็นสำคัญ

ปัญญาคือญาณนี้ หมายถึงความรู้ตามความจริงแห่งสภาวธรรม เช่นรู้ว่าอัตตภาพร่างกายนี้ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ตัวเราเขา เป็นแต่เพียงสภาวะประกอบด้วยขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เป็นอนิจจังไม่เที่ยงเกิดแล้วก็ดับ ทุกขัง เป็นทุกข์เพราะทนอยู่ไม่ได้ อนัตตาไม่ใช่ตัวตน บังคับไม่ได้

ที่พากันถืออยู่ว่า อัตตภาพร่างกายนี้เป็นเรา เขา สัตว์ บุคคล ตัวตนนั้น เป็นความเข้าใจผิดนึกฝันไปตามอารมณ์ปรารถนาพอใจ ที่แท้จริงแล้ว สัตว์ บุคคล ตัวตน หามีไม่ เป็นเพียงสมมติบัญญัติตามโลกียวิสัยเท่านั้น อันทำให้หลงยึดว่าเที่ยง

ว่าเป็นตัวตน ที่เข้าใจว่าเที่ยงนั้นก็เพราะ สันตติแห่งการเกิดดับเร็วมากสืบเนื่องติดต่อกัน จนทำให้ความเข้าใจผิดเห็นไปว่า ไม่มีการเกิดดับ ที่แท้แล้วทุกสิ่งย่อมมีการเกิดและการดับอยู่ตลอด เช่นรูปนั้นเกิดดับอยู่ทุกๆ ๑๗ ขณะจิตส่วนเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณนั้น เกิดดับอยู่ทุกๆขณะจิต แต่การเกิดดับนี้สืบต่อกันเร็วจึงทำให้เห็นว่าไม่มีการเกิดดับ ที่เข้าใจว่าเป็นสุขนั้นก็เพราะ อิริยาบถ ปิดบังไว้โดยมีการเปลี่ยนอยู่เสมอ เช่า นั่ง นอน ยืน เดิน สลับสับเปลี่ยนกันอยู่นับครั้งไม่ถ้วน จึงมองไม่ใคร่เห็นว่าอัตตภาพร่างกายนี้เป็นทุกข์ ขอให้ลองตั้งใจนั่งอยู่สักครู่สักพักหนึ่ง จะรู้สึกเดือดร้อนเมื่อยขบกระวนกระวายที่จะยื่นขึ้นหรือนอนลงเปลี่ยนไป จากการนั่ง แม้ได้นอนลงแล้วก็ดี ในไม่ช้าก็จะเปลี่ยนเป็นลุกขึ้นหรือเดิน จะอยู่ในอิริยาบถเดียวตลอดไปไม่ได้ ทั้งนี้เพราะทุกข์เวทนาเกิดขึ้นทนไม่ได้ จึงต้องยักย้ายเปลี่ยนหนีไปหาอื่นใหม่ โดยความเคยชินแห่งการเปลี่ยนอิริยาบถหนีทุกขเวทนา อยู่ดังนี้ จึงทำให้ลืมไม่เห็นความทุกข์เสีย ท่านจึงกล่าวว่าอิริยาบถปิดบังทุกข์ และโดยเหตุที่ตั้งคงทนอยู่ตลอดไปไม่ได้ เกิดขึ้นแล้วก็เปลี่ยนแปลงดับไปเช่นนั้น ท่านว่าเป็นสภาวทุกข์ ความจริงที่ว่าสุขนั้นจึงไม่มี ส่วนที่เห็นว่าเป็นอัตตาตัวตนนั้นก็เพราะขันธ์ ๕ ประชุมรวมกันเป็นกลุ่มเป็นก้อน (ฆน) ทำให้

เห็นเป็นแท่งเป็นรูปยึดถือเอาเป็นตัวตน เช่นที่เรียกว่าร่างกายนี้ที่แท้คือส่วนย่อย มีผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก ฯลฯ ประชุมรวมกันเป็นเป็นแท่งเป็นก้อน ส่วนย่อยเหล่านั้นถ้าแยกลงไปอีก ก็จะเห็นว่าเป็นเพียงมหาภูตรูป ๔ คือ ปถวี อาโป เตโช วาโย ไมมีอะไรอื่นใดนอกจากธาตุทั้ง ๔ นี้ เมื่อจิตดับคือจุติ อัตตภาพร่างกายนี้ก็แตกแยกสลาย ไม่มีอะไรเหลืออยู่เป็นตัวตน กลับไปสู่สภาวะเดิมคือ มหาภูตรูป ๔ จะบังคับบัญชาให้เป็นไปอย่างใดๆตามใจชอบมิได้ จึงเป็นอนัตตา การมีความคิดเห็นตรงตามสภาวะความเป็นจริงดังกล่าว นี้แหละเรียกว่า ปัญญา

เมื่อกล่าวโดยทั่วๆ ไปแล้ว ปัญญามีลักษณะอาการต่างๆ เป็นอันมาก เช่นปัญญาฉลาดในศิลปศาสตร์สรรพวิชาต่างๆ บรรดาที่มีในโลก ตลอดจนฉลาดในการทำไร่ไถนา การค้าขวนขวายให้เกิดทรัพย์สมบัติ แต่ปัญญูอันเป็นญาณสัมปยุตต์นี้หมายถึงปัญญาประกอบด้วยกุศล จิตพิจารณาเห็นสภาวธรรมและไตรลักษณ์ คือ อนิจฺจํ ทุกขํ อนตฺตา (หรือเข้าใจในเรื่องชีวิต เช่นเรื่องกรรม ผลของกรรม เรื่องการตายการเกิด) ปัญญูนี้ว่าด้วยอรรถแล้วแปลว่ารู้ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวว่า ธรรมชาติที่รู้นี้มี ๓ ประการต่างกัน คือ :-

๑. สัญญา รู้ตามที่เคยได้ประสบมา คือรู้เท่าที่จำได้ไม่รู้มากไปกว่านั้น

๒. วิญญาณ รู้ในสิ่งที่เคยประสบพบมาอย่างที่สัญญารู้และรู้ตลอดถึงไตรลักษณ์ คือ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา แต่ไม่ถึงขั้นอริยมรรค อริยผล

๓. ปัญญา รู้อย่างสัญญาและวิญญาณ และยังรู้พิเศษสูงไปกว่าสัญญาและวิญญาณอีก คือรู้ถึงขึ้นโลกุตรมรรค ผลนิพพาน สิ้นทุกข์ สิ้นภัยในวัฏฏสงสาร

ปัญญานี้ว่าตามสภาวะแล้ว

ก. มี ลักษณะ ให้รู้ซึ่งสภาวะปกติแห่งรูปนาม คือไม่เที่ยงแท้ ประด้วยทุกข์ ไม่เป็นแก่นสารตัวตน

ข. ขจัดเสียซึ่งมืดมน คือ โมหะอันปกปิดไว้ซึ่งสภาวะปกปิดแห่งรูปนาม เช่นเห็นว่าสัตว์เที่ยง โลกเที่ยง เป็นสุขสนุกสบาย เป็นตัวตน เป็นกิจ

ค. มิให้หลง เมื่อวิปัสสนาปัญญาเกิดกล้าแล้ว จิตก็ปราศจากความหลง เป็นผล

ง. สมาธิเป็น เหตุใกล้ ให้เกิดวิปัสสนาปัญญา จะเห็นแท้รู้แท้แน่นั้นต้องอาศัยจิตตั้งมั่นอยู่ในสมาธิ จึงจะได้วิปัสสนาปัญญารู้แท้เห็นแน่

ดังนั้น การทำบุญกุศลที่ถูกต้องให้เกิดผลปัญญาเป็นญาณสัมปยุตต์ การกระทำนั้นจะต้องประกอบด้วยจิตที่รู้ตามสภาวะความเป็นจริงว่า อัตตภาพตัวตนนั้นไม่มี มีแต่เพียงรูปกับนามเป็นอนิจจัง ไม่เที่ยง เกิดแล้วก็ดับ เป็นทุกข์เพราะไม่คงทนอยู่ได้ และเป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตนบังคับบัญชาไม่ได้ เบญจขันธ์เป็นวิบากของกรรมที่ได้ทำไว้ในอดีต กรรมเป็นเหตุให้เป็นชนกรรมนำเกิด ทำกรรมใดไว้จะต้องเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น ขณะที่กำลังกระทำบุญกุศลใดมีจิตคิดเห็นถูกต้องตามสภาวะความจริงดังกล่าวนี้ บุญกุศลนั้นย่อมให้ผลานิสงส์แรงเต็มเม็ดเต็มหน่วย

ขันธ์ ๕

โดยมากเกือบทุกท่านที่ได้อ่านหนังสือธรรม หรือฟังธรรมเทศนา พอได้เป็นหรือได้ยินคำว่า เบญจขันธ์หรือขันธ์ ๕ ก็เข้าใจในทันทีว่า สังขารร่างกายของสัตว์ทั้งหลายย่อมประกอบด้วย รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ กล่าวคือรูปก็คือร่างกาย เวทนาก็คือความสุข ทุกข์ สัญญาก็คือความจำ สังขารก็คือการนึกคิดปรุงแต่ง วิญญาณก็คือใจ เช่นมนุษย์นี้มีร่างกายเป็นรูปได้รับความสุข ความทุกข์เป็นเวทนา นึกได้จำได้เป็นสัญญา คิดนึกไปต่าง ๆเป็นสังขาร และใจเป็นวิญญาณ

ความจริงที่มีความเห็นความเข้าใจในขันธ์ ๕ ดังกล่าวแล้วนั้น เป็นความเห็นความเข้าใจที่ถูกยังไม่สมบูรณ์ เป็นความเห็นความเข้าใจอย่างรวม ๆ ไป มีได้แยกแยะออกให้ละเอียดเด่นชัด จึงเป็นการถูกที่ยังไม่ตรงต่อสภาวะความจริง เพราะรูปนามขันธ์ ๕ นี้หาใช่รวมกันเข้าเป็นเพียงสังขารร่างกายของสัตว์เท่านั้นไม่ ทุกครั้งที่เกิดอารมณ์เห็นรูป ได้ยินเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส

ฯลฯ เป็นต้น ขันธ์ ๕ ก็เกิดทุกครั้ง และเมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปทุกครั้งเช่นกัน หาได้ยืนยงคงอยู่เป็นเวลาอันยาวนานไม่

ในประการที่ถือว่า ร่างกายของสัตว์เป็นรูปขันธ์ และเห็นว่ายืนยงคงอยู่ได้นานนับเป็น วัน เดือน ปี ได้นั้น ถ้ากล่าวตามรูปสมุทเทสนัย และรูปกลาปแล้ว ก็เป็นความเห็นที่ผิดอยู่ เพราะร่างกายนี้มิใช่เป็นแท่งหรือก้อนเดียวไม่ แต่เป็นกลุ่มก้อนของหาภูตรูป ๔ (ปถวี อาโป เตโช วาโย) ควบคุมรวมกันเข้า และกลุ่มก้อนของมหาภูตรูปนี้ก็ยังแยกย่อยเล็กลงไปอีกจนเป็นกลาป เป็นอวินิพโภครูป (หรือปรมาณู) ซึ่งเห็นด้วยตาไม่ได้ อวินิพโภครูปอันประกอบด้วยมหาภูตรูปนี้ย่อมมีการเกิดดับอยู่ในธรรมชาติ ดังนั้นเมื่อร่างกายนี้เป็นแต่เพียงกลุ่มก้อนของมหาภูตรูปเล็กๆ รวมกัน ความไม่เที่ยงคือการเกิดดับของกลุ่มมหาภูตรูปนั้น ก็มีอยู่ทุกลมหายใจเข้าออก แต่โดยเหตุที่การเกิดดับนั้นมีสันตติสืบเนื่องกันอยู่ จึงทำให้เห็นไปว่ารูปนั้นเป็นร่างกายเป็นก้อนเป็นแท่ง และยืนยงคงอยู่นาน นับเป็น วัน เดือน ปี จนถึงแก่ความดับคือตาย ทั้งนี้เป็นความเห็นวิปลาสไปจากความจริง

เวทนาความเสวยสุขทุกข์นั้น ความจริงตามสภาวะแล้วความสุขไม่มี คงมีแต่ความทุกข์ (ทุกขสัจจะ) เป็นมูลฐานอยู่ที่เห็นกันว่าเป็นสุข ก็เพราะเวทนาอารมณ์ที่เกิดขึ้นนั้นเหมาะสมกับ

ความพอใจ ชอบใจ ปิดบังความทุกข์ชั่วขณะจิตหนึ่ง อย่างไรก็ดี ความสุขหรือทุกขเวทนานี้ไม่เที่ยง มิได้ยืนยงคงอยู่ได้เป็นเวลานาน เกิดขึ้นแล้วก็ดับไปทั้งสิ้น เมื่อจิตเกิดขึ้นรับอารมณ์เวทนา ความเสวยอารมณ์สุขทุกข์เกิดขึ้นและดับไปพร้อมกับจิตดวงนั้น การที่เข้าใจว่าได้รับความสุขทุกขเวทนาอยู่เป็นเวลานานๆ นั้น มิใช่ความจริงตามสภาวะ (ขอได้พิจารณาให้เห็นความต่างของสุขเวทนา ทุกขเวทนา ทุกขสัจจะ ส่วนสุขสัจจะนั้นไม่มี)

ส่วนสัญญา สังขาร และวิญญาณ ก็มีการเกิดขึ้นและดับเช่นกัน กล่าวคือ เกิดขึ้นชั่งขณะจิตหนึ่งแล้วก็ดับไป แล้วก็เกิดขึ้นในขณะจิตใหม่และดับไปอีก

รูปนามคือขันธ์ ๕ นั้น เมื่อกล่าวโดยปรมัตถ์แล้วก็ได้ แก่ จิต เจตสิก รูป ทุกครั้งที่อารมณ์เกิดขึ้นกับจิต ขันธ์ ๕ ก็เกิด เช่น ในขณะที่ตา (จักขุปสาท) กระทบกับรูป (รูปารมณ์) จักขุวิญญาณก็เกิดเห็นรูปนั้น ตากับรูปเป็น รูปขันธ์ จักขุวิญญาณที่เห็นนั้นเป็น วิญญาณขันธ์ ในขณะที่เห็นนั้นถ้าเป็นรูปดีสวยงามก็เกิดความสบายใจพึงพอใจ หากเป็นรูปไม่ดีไม่สวยงามก็ไม่ชอบไม่พึงพอใจ ความสบายใจพอใจหรือความไม่ชอบใจนี้เรียกว่า เวทนาขันธ์ และในขณะเดียวกันนี้การเห็นนั้นก็ยังให้เกิดความนึกได้ว่ารูปนั้นเป็นอะไร ความนึกได้จำได้ (หรือจะนึกไม่ออกก็ตาม) นี้เรียกว่า

สัญญาขันธ์ ถ้ารูปที่เห็นในขณะนั้นเป็นที่พึงใจชอบใจ ก็ทำให้เกิดโลภะนึกคิดปรารถนาใคร่ได้ ถ้ารูปนั้นไม่เป็นที่พึงใจไม่ชอบใจ ก็ทำให้เกิดโทสะ ไม่ชอบใจไม่ปรารถนาอยากได้ การปรุงแต่งให้เป็นไปต่าง ๆ นานา ในขณะนั้นเรียกว่า สังขารขันธ์ กล่าวตามสภาวะแล้วขันธ์ ๕ นี้ เกิดขึ้นพร้อมกันในขณะจิตเดียวกัน แล้วก็ดับไปพร้อมกับจิตดวงนั้น หาได้มีระยะเวลายาวนานไม่ การที่ขันธ์ ๕ เกิดดับอยู่มากมายก่ายกองตามอารมณ์ที่มากระทบกับจิตเป็นอยู่ทำนองนี้ และด้วยการรู้เท่าไม่ถึงความจริงอันเป็นสภาวธรรม หลงยึดถือเอาไว้จึงเรียกว่าโมหะ

ดังกล่าวแล้ว การเห็นรูปครั้ง ๆ หนึ่ง ขันธ์ ๔ ก็ย่อมเกิดพร้อมบริบูรณ์ ทั้งประกอบไปด้วยความโลภ ความโกรธ และความหลง ในทำนองเดียวกันอารมณ์ของเสียง กลิ่น รส สัมผัส และความนึกคิดก็ย่อมเกิดเป็นขันธ์ ๕ ได้ในลักษณะเหมือนกัน เบญจขันธ์ที่ปรากฏตามอารมณ์ดังกล่าวนี้คือ รูปนามอันมีปรมัตถสภาวะ และนำมากำหนดเพ่งพิจารณาในวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อเห็นไตรลักษณ์

ภาวนา

ทานและศีลเป็นบุญกุศลที่นำไปเกิดในสุคติภูมิ เป็นมนุษย์และเทวดาอุดมสมบูรณ์ด้วยความสุข มีโภคทรัพย์เกิดขึ้นแต่ก็ยังคงข้องติดอยู่ในสังสารวัฏฏ์ เวียนว่ายตายเกิดไม่รู้จบสิ้นตลอดเวลาที่ยังมีการ เกิด ตาย ว่ายเวียนอยู่ ย่อมต้องประสบกับความทุกข์ไม่สามารถจะหลีกหลบไปให้พ้นได้ ไม่ว่าจะเกิดอยู่ในภพภูมิใด แม้ในสวรรค์ชั้นพรหมก็ยังต้องประสบกับทุกข์อยู่จะพบกับความสุขอันแท้จริงได้ก็ต่อเมื่อได้พ้นออกไปจากทุกข์แล้ว พระพุทธองค์จึงได้ ทรงสอนการการเจริญภาวนา ให้ประพฤติปฏิบัติเป็นหนทางนำไปสู่การพ้นทุกข์ การเจริญภาวนานั้นได้แบ่งออกเป็น 2 ประเภทเรียกว่า สมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน

สมถะ และวิปัสสนากรรมฐานมีความหมายแตกต่างกัน แต่โดยมากมักเข้าใจผิดนำมาใช้ปะปนกันอยู่เสมอ เช่น บางคราวก็กล่าวรวมกันไปว่า สมถวิปัสสนาบางคราวก็ใช้เพียง

ว่าวิปัสสนา ความหมายที่ใช้สมถะและวิปัสสนานั้น ก็มักมุ่งไปในทำนองทำฤทธิเดช หรือมองเห็นเหตุการณ์ทำนายทายทักต่างๆ ได้คล้ายมีอำนาจพิเศษเกิดขึ้นที่จิตใจ ถือว่าเป็นคุณวิเศษอย่างหนึ่ง และมักเข้าใจเลยไปถึงกับว่าเป็นลักษณะของคุณธรรมขั้นหนึ่งที่จะดำเนินไปถึงพระนิพพาน เป็นเหตุให้หลงเข้าใจผิดในคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ สมถะและวิปัสสนาที่พระพุทธองค์สั่งสอนนั้น ถ้าพิจารณาตามสายตาอย่างธรรมดาแล้วจะเห็นว่ามิใช่พิธีกรรมที่ทำให้เกิดฤทธิอำนาจอย่างใด สมถะคือการกระทำจิตให้ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียว มุ่งไปทางความสงบระงบจากนิวรณ์ ส่วนวิปัสสนาก็คือ การตามดูปรากฏการณ์ธรรมชาติเพื่อให้เกิดปัญญาเห็นสภาวะความจริง มุ่งหมายความรู้หรือความเข้าใจในเหตุผลนอกจากจุดมุ่งหมายดังกล่าวนี้แล้วหาใช่สมถะและวิปัสสนาไม่ ตามที่อ้างว่าขณะทำสมถวิปัสสนามีปรากฏการณ์เกิดขึ้นต่างๆ เช่นเห็นนรก สวรรค์ เทวดา อินทร์ พรหม ญาติมิตรฯลฯ ได้นั้นถ้าเป็นความจริงก็ไม่ใช่ผลที่เกิดจากสมถะและวิปัสสนาที่ถูกต้องที่เป็นเช่นนั้นอาจเป็นด้วยจิต ก่อให้เกิดมโนภาพขึ้น ทั้งปรากฏการณ์ก็มิได้เป็นความจริงเป็นส่วนมาก

สมถกรรมฐาน

สมถะ คือการบังคับให้จิตยึดเกาะอยู่ที่อารมณ์เดียว มิได้ซัดส่ายแกว่งไปตามอารมณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นอยู่ทุกขณะจิต อันมีอาการต่างๆ นานา เช่น โลภ รัก อยากได้ ยินดี เสียใจ โกรธ กลัวเศร้าโศก ทุกข์ร้อน ฯลฯ แต่ก็คงรวมอยู่ในอกุศลเหตุ คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ และในอกุศลเหตุ คือ โลภะ โทสะ โมหะ ไม่นอกเหนือไปจากเหตุดังกล่าวนี้ ดังนั้นย่อมเห็นว่าจิตมิได้อยู่นิ่งแต่คอยวิ่งแส่หาอารมณ์เสพย์เกาะอยู่เสมอ อันเป็นเหตุนำมาซึ่งทุกข์โทษเดือดร้อนในประการต่างๆ อารมณ์ที่เกิดขึ้นได้นี้อาศัยผ่านมาทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ถ้าปสาทตาไม่มีแล้ว การเห็นรูปที่นึกว่าสวยงามน่ารักหรือน่าเกลียดน่ากลัวก็ไม่เกิดขึ้น ถ้าปสาทหูไม่มีแล้ว การได้ยินเสียงที่นึกคิดว่าหวานไพเราะหรือหยาบคายด่าว่าก็ไม่เกิดขึ้นดังนี้เป็นต้น มนุษย์ที่ต้องการกระเสือกกระสนดิ้นรนแข่งแย่งหากิน หาใช้ หาดี หาเด่น กันอยู่ก็เพราะอารมณ์ต่างๆ ที่มากระทบนั้นเป็นปัจจัย ทำให้ฆ่าฟันบั่นรอนเบียดเบียนกันไม่มีที่สิ้นสุด มีความประสงค์อยากมีอยากได้แต่อารมณ์ที่เห็นว่าดีนั้นๆ หาได้เข้าใจถึงสัจธรรมความจริงอันแท้ไม่ ถือเอาตามที่โลกสมมุติบัญญัติ ว่าเป็นความจริงเป็นสิ่ง

ถูกต้อง โลกสมมุติบัญญัติที่แท้ส่วนมากก็คือ มนุษย์ที่ยังข้องอยู่ด้วย โลภ โกรธ หลง เป็นผู้สมมติบัญญัติขึ้น หาได้เป็นไปมีขึ้นด้วยกฎแห่งสัจธรรมไม่ โดยเหตุที่อารมณ์ต่างๆ มากระทบจิตอยู่เอนกประการดังนี้ จึงทำให้จิตกระสับกระส่ายดิ้นรนไปไม่หยุดหย่อนและไม่มีเวลาสงบระงับเป็นตัวของตัวได้ ต้องตกเป็นทาสอยู่ภายใต้ตัณหา ความปรารถนาพอใจ หลงงมงายรับใช้อยู่ใต้บังคับทนทุกข์ไปตลอดชาติตลอดกัลป์ พระพุทธองค์ทรงเห็นโทษภัยของอารมณ์ที่มากระทบ ทำให้จิตใจหลงเป็นทาสของตัณหาอยู่ดังกล่าวนี้ และทรงเห็นว่าการอยู่ในสิ่งที่สงัดวิเวกมิให้จิตใจส่ายไปในอารมณ์ต่างๆ บังคับให้เข้าอยู่เสียแต่ในอารมณ์ที่จำกัด ก็จะช่วยให้โทษทุกข์เบาบางลงได้ จึงทรงชี้แจงถึงหลักการปฏิบัติสมถะภาวนา คือวิธีที่จะทำให้จิตสงบระงับจากอารมณ์ต่างๆ มากหลาย โดยให้เอาจิตนั้นไปเกาะไว้เสียที่อารมณ์กรรมฐานใดกรรมฐานหนึ่ง โดยเฉพาะมิให้แส่ส่ายไปหาอารมณ์อื่นๆ อีกเรียกว่า สมถภาวนา หรือสมาธิ เมื่อจิตเกาะอยู่ในอารมณ์เดียวแล้ว อารมณ์อื่นนอกจากนั้น เช่นอารมณ์รักใคร่พอใจอยากได้ ความขุ่นแค้นพยาบาลขัดใจ ความฟุ้งซ่านเสียใจรำคาญใจ ความหดหู่ง่วงเหงาใจ ตลอดจนความสงสัยลังเล ลุ่ม

หลงต่างๆ ก็มิได้เกิดขึ้น ทำให้จิตใจในขณะนั้นปลอดจากนิวรณธรรมสงบระงับอยู่นับเป็นมหัคคตกุศลจิต

กรรมฐานสำหรับใช้ในการเจริญสมถะมีอยู่ ๔๐ อย่างด้วยกัน คือ กสิณ ๑๐ ได้แก่การเพ่งดิน น้ำ ไฟ ลม สีขาว สีเขียว สีแดง ฯลฯ อสุภะ ๑๐ เพ่งซากศพ ๑๐ ชนิด มีศพขึ้นอืดเขียวเปื่อยเน่า ฯลฯ อนุสสติ ๑๐ เพ่งคุณพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ทาน ศีล ฯลฯ อัปปมัญญา ๔ เพ่งความเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑ เพ่งอาหารเป็นของน่าเกลียด จตุธาตุววัตถานะ ๑ เพ่งธาตุทั้ง ๔ ที่ประชุมกันเป็นร่างกาย และอรูป ๓ เพ่งนามโดยไม่ยึดรูปคืออรูปฌาน ๔

เมื่อต้องการจะเจริญสมถภาวนา เพื่อให้จิตสงบระงับอยู่ในอารมณ์เดียว ก็ให้เลือกเอากรรมฐานใน ๔๐ อย่างดังกล่าวแล้ว ที่ถูกกับอัธยาศัย มาตั้งไว้ให้จิตกำหนด เช่นเลือกเอาปถวีกสิน ก็ให้เอาดินแดงบริสุทธิ์มาทำเป็นแผ่นวงกลมกว้าง ๑ คืบ ๔ นิ้ว ตั้งไว้ตรงหน้ามีระยะห่างประมาณ ๓ ศอกคืบ ใช้ดวงตาเพ่งและมีสติอยู่ที่กสิณดินนั้น บริกรรมในใจว่าดินๆ อยู่เรื่อยไป จิตก็ค่อยๆ มาเกาะรวมอยู่ที่ดินนั้นจนเห็นดินแจ่มชัดอยู่แต่อารมณ์เดียว แม้จะหลับตาเสียนิมิตของดินนั้นก็ยังปรากฏให้เห็นอยู่ จิตก็ไม่ซัดส่ายไปอื่นรวมลงเป็นสมาธิแน่วแน่ยิ่งขึ้น จิตได้สมาธิขึ้น

มากเท่าใดก็ยิ่งมีกำลังกล้าแข็งมากขึ้น เป็นจิตที่ปราศจากนิวรณ์รบกวน เหมาะสมที่จะนำไปเป็นบาทฐานในการเจริญวิปัสสนาปัญญา ในคุณธรรมเบื้องสูงต่อไป การเจริญสมถะหรือสมาธิที่พระพุทธองค์ประสงค์ในขั้นสุด ก็เพื่อที่จะให้นำไปใช้ในการเจริญวิปัสสนา เพื่อเกิดปัญญารู้แจ้งเห็นจริงในอริยสัจจ์ ๔ ซึ่งถึงความพ้นทุกข์ เพราะสมาธิเป็นธาตุใกล้ให้เกิดวิปัสสนาปัญญา หาใช่เพื่อแสดงฤทธิ์เดชดูฤกษ์ยามในอย่างใดไม่ การเจริญกรรมฐานชนิดอื่นนอกจากปถวีกสิณก็มีทำนองคล้ายกัน โดยมีหลักสำคัญว่าต้องเอาจิตกำหนดไว้ที่กรรมฐานนั้น มีสติระวังอยู่มิให้จิตนั้นเผลอหรือตกไป จนกว่าจิตนั้นจะสงบ เป็นสมาธิแนบแน่นอยู่ในอารมณ์เดียว อานิสงส์ของสมถะย่อมทำให้จิตเป็นสุขเยือกเย็น ทำให้ได้อภิญญาจิต ๕ คือ ตาทิพย์ หูทิพย์ รู้วาระน้ำจิตของผู้อื่น ระลึกชาติได้ และทำอิทธิ์ฤทธิ์ได้ เมื่อจุติย่อมเกิดขึ้นในพรหมโลกตามกำลังของฌาณที่ได้

จริต ๖

ผู้ที่ประสงค์เจริญสมถภาวนาคือการทำสมาธิ ควรเลือกกรรมฐานที่เหมาะแก่จริตของตน กล่าวคือ ผู้ที่มีราคะจริตชอบ

สวยงาม อิริยาบถเรียบร้อย ละเอียดถี่ถ้วน มักอวดถือตัว ควรเจริญอสุภ ๑๐ และกายคตาสติ ๑ ผู้ที่มีโทสจริต โกรธง่าย เสียงดังไม่สำรวมอิริยาบถ และกระด้าง ควรเจริญอัปปมัญญา (พรหมวิหาร)๔ และวรรณกสิณ ๔ ผู้ที่มีโมหะจริต อิริยาบถเซื่องซึม หลงลืมไม่ใคร่มีความคิดเห็นของตน มักตามผู้อื่น ทำการงานไม่สำเร็จควรเจริญอานาปานสติ ผู้ที่มีศรัทธาจิต อิริยาบถสุขุม นิ่มนวลขวนขวายในกุศลบันเทิงอยู่ในการบุญ มุ่งอยู่ในศรัทธาเลื่อมใส ควรเจริญพุทธานุสสติ ธัมมานุสสติ สังฆานุสสติ จาคานุสสติ และเทวดานุสสติ ผู้ที่มีวิตกจริต คิดนึกมาก อิริยาบถไม่เรียบร้อย จับจดการงานไม่เป็นหลัก ความคิดฟุ้งซ่าน ควรเจริญอานาปานสติ และผู้ที่มีพุทธจริต มีปัญญาหนักในธรรม อิริยาบถว่องไว มีกิจการเข้าใจง่าย ชอบอาหารที่ไม่มีโทษ ใช้ปัญญาหาเหตุผลเข้าประกอบในการทำกุศล ควรเจริญมรณานุสสติ อุปปมานุสติ อาหาเรปฏิกูลสัญญา และจตุธาตุววัตถาน ส่วนกรรมฐานที่เหลือ คือ อรูป ๔ ภูตกสิณ ๔ อาโลกกสิณ ๑ และอากาสกสิณ ๑ ใช้ได้ กับทุจริต ที่กล่าวแล้ว ลักษณะของจริตนี้กล่าวแต่โดยสังเขป และยกเอาเฉพาะที่ปรากฏได้เด่นชัด จริต ๖ มีกรรมเป็นแดนเกิด สัตว์ทั้งหลายเกิดมาต้องมีเหตุ ๖ (โลภะ โทสะ โมหะ อโลภะ อโทสะ อโมหะ) ปะปนคลุกเคล้ามาตามมากน้อยไม่เสมอกัน

วิปัสสนากรรมฐาน

วิปัสสนากรรมฐานที่พระพุทธองค์ทรงสอนให้เจริญภาวนานั้น ก็เพื่อให้เกิดปัญญารู้ขึ้นเองเห็นประจักษ์แจ้งในสัจธรรมความจริง อันเป็นธรรมชาติที่มิได้มีการปรุงแต่งเช่นมีการเกิดขึ้น ก็มีการดับไปเป็นธรรมดาไม่เปลี่ยนแปลงแปรผันเป็นอย่างอื่น ต่างจากความจริงที่โลกสมมติบัญญัติ อันมิใช่เป็นความจริงแท้ วิปัสสนากรรมฐานเป็นวิธีการเข้าไปดูปรากฏการณ์ เพื่อให้เห็นประจักษ์ซึ่งสัจธรรม ความเป็นจริงตามธรรมดาที่เป็นอยู่ ไม่ใช่เข้าไปดูสมมติ และมิใช่เป็นการกระทำเพื่อแสดงฤทธิเดชดูฤกษ์ยามแต่ประการใดไม่ มนุษย์มีความปรารถนาพอใจในอิฏฐารมณ์อันเป็นอารมณ์ที่รักที่ชอบ และโดยที่โมหะความลุ่มหลงงมงายครอบงำอยู่ จึงมองไม่ใคร่เห็นสัจธรรมความจริงตามสภาวะ เมื่ออารมณ์ใดเกิดขึ้นก็มักชอบผันแปรเปลี่ยนแปลง สัจจะความจริงนั้น ให้โน้มเอียงไปสู่อารมณ์ที่ตนรักที่ตนชอบ แท้จริงปรากฏการณ์ที่เกิดเป็นอารมณ์ขึ้นนั้น ก็เกิดขึ้นเป็นไปตามสภาวธรรมดา มิได้มีการปรุงแต่งให้เป็นอารมณ์ดีที่น่าชอบใจ หรือเป็นอารมณ์ที่ไม่ดีน่าชอบใจไม่ โมหะความหลงไม่รู้เท่าความจริงและติดอยู่ในสมมติบัญญัติของโลก จึงเสกสรรคิดนึกทำให้เป็นอารมณ์

ที่ชอบใจหรือไม่ชอบใจไปตามการปรุงแต่งของจิตขณะหนึ่งๆ เช่น เสียงที่กระทบปสาทหู เกิดการได้ยินขึ้นตามสภาวะความจริงก็เป็นแต่คลื่นเสียงกระทบกับปสาทหู ไม่ใช่เสียงเพราะหรือไม่เพราะ แต่จิตของมนุษย์ผู้ติดอยู่ในสมมติบัญญัติ จึงปรุงแต่งเสียงนั้นออกไปเป็นเสียงเจื้อยแจ้วไพเราะบ้าง เป็นเสียงหยาบคายด่าว่าบ้างเป็นขณะ ๆ ไป โปรดพิจารณาดูในขณะที่ทำธุระกังวลอยู่ในสิ่งใด เสียงเพลงอันไพเราะ หรือเสียงหยาบคาย ที่เกิดขึ้นในขณะนั้น อาจเพียงได้ยินสักแต่ว่าเป็นเสียงเท่านั้น และไม่รู้สึกว่าไพเราะหรือหยาบคายในประการใด ทั้งนี้เพราะจิตใจไปกังวลอยู่ที่สิ่งอื่น และไม่มีการปรุงแต่งเกี่ยวแก่เสียงนั้นเกิดขึ้น หรือที่ว่าเป็นเสียงหยาบคายไม่ชอบใจนั้น ในบางครั้งอาจชอบใจเสียงนั้นเห็นว่าไพเราะดี เช่นเด็กเล็กพูดหยาบผู้ใหญ่พากันชอบใจ ไม่คิดว่าเสียงนั้นเป็นคำหยาบ ทั้งนี้ก็เพราะว่าจิตใจถูกปรุงแต่งให้นิยมชมชอบในเสียงนั้นว่าเป็นเสียงของเด็กเล็กๆ น่าฟังน่าเอ็นดู เสียงหยาบคายก็กลายเป็นไพเราะไป ตามที่กล่าวมาแล้วนี้แสดงให้เห็นว่า เสียงนั้นเป็นธรรมชาติ เป็นไปตามธรรมดา หากแต่ถูกปรุงแต่งเกิดขึ้นที่จิตใจจึงจะทำให้คิดไปว่าเสียงนั้นเพราะและไม่เพราะ โดยเหตุนี้พระพุทธองค์จึงได้ทรงสั่งสอน ให้มีสติสัมปชัญญะให้ทันต่อสภาวะความจริง มิให้หลงลืมไปตามสมมติบัญญัติ

ของโลก และการจะดูความจริงให้เห็นประจักษ์ได้นั้น จะต้องกระทำให้จิตใจสงบระงับจากอารมณ์ต่างๆ มิให้ฟุ้งซ่าน เอาไปผูกอยู่แต่ที่อารมณ์เดียว ให้จิตรวมลงเป็นสมาธิจะได้ก่อให้เกิดพลังกำลัง เพ่งตรงศูนย์แห่งสัจธรรมความจริงแรงขึ้น เมื่อจิตไม่ฟุ้งซ่านสงบระงับรวมลงเป็นสมาธิแล้ว ความจริงก็ประจักษ์ขึ้นตามสภาวะการเห็นโดยความนึกคิดย่อมไม่ชัดเจนเท่าที่เห็นโดยสมาธิจิต เมื่อบุคคลมาประจักษ์เห็นธรรมชาติความจริงดังกล่าวนี้แล้ว ความลุ่มหลงเข้าใจผิดอันมีแต่เดิมในอารมณ์นั้นก็จะคลี่คลายสลายตัวไปในที่สุด เพราะเมื่อสัจธรรมปรากฏ อสัจธรรมก็ย่อมสลายหายไป บุคคลนั้นก็จะไม่เข้าใจผิดในอารมณ์นั้นๆ อีก พระพุทธองค์ได้ทรงสอนให้ใช้มหาสติปัฏฐาน ๔ เป็นมูลฐานในการเจริญวิปัสสนาภาวนา ก็เพราะปุถุชนทั่วไปยังข้องอยู่ในตัณหา ความปราถนาพอใจ และ ทิฏฐิ ความเห็นผิด เมื่อเจริญวิปัสสนาภาวนาไปตามมหาสติปัฏฐานนี้แล้ว ความเห็นถูกตามสภาวะเป็นจริงก็จะประจักษ์ขึ้น ตัณหาความพอใจอันเป็นเหตุให้ก่อโทษทุกข์ก็ย่อมจะหมดไปด้วย มหาสติปัฏฐาน ๔ นั้น ได้แก่การมีสติพิจารณารูปนามเบญจขันธ์นั่นเอง นามรูปนี้เป็นปรากฏการณ์ ที่เกิดในทุกอารมณ์ที่มากระทบทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจเกิดขึ้นตามธรรมดาของสภาวะ เช่น เมื่อเสียงกระทบ

ปสาทหู การได้ยินก็เกิดขึ้นแต่เพียงการได้ยินเสียงนั้น เท่านั้น ยังหาได้ประกอบด้วยการปรุงแต่งให้เป็นที่ชอบใจและไม่ชอบใจประการใดไม่ นามรูปเมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ทรงอยู่ขณะหนึ่งแล้วก็ดับไป หาได้ยืนยงถาวรอยู่ตลอดไปไม่ การที่ต้องดับไปๆ ตั้งคงทนอยู่ไม่ได้นี้ ย่อมเป็นทุกข์อยู่ตามสภาวะ ทั้งการที่บังคับบัญชาให้ตั้งคงทน ไม่ให้ดับสลายไปมิได้นี้จึงเป็นอนัตตาไม่ใช่ตัวตน สาระสำคัญของวิปัสสนาก็เพื่อให้เห็นสัจธรรมความจริงโดยประจักษ์แจ้งว่า ทุกสิ่งล้วนเป็นอนิจจังไม่เที่ยง ทุกขัง เป็นทุกข์ และอนัตตาไม่ใช่ตัวตน เพื่อมิให้ไปหลงตามสมมติบัญญัติของโลกว่าเที่ยงเป็นสุข และเป็นอัตตาตัวตน ถ้าเจริญภาวนานั้นมิได้เป็นไปเพื่อรู้แจ้งเห็นจริงในไตรลักษณ์ คือ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา ดังกล่าวแล้วก็หาใช่วิปัสสนาถูกต้องไม่

ธรรมที่เป็นกรรมฐานที่ตั้งรับรองกำหนดของสติ อย่างประเสริฐนั้น พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงไว้ชัดเจนในมหาสติปัฏฐานสูตรว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย หนทางนี้เป็นหนทางที่ไปอันเอก เพื่อความหมดจดวิเศษของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วงพ้นความโศกและความร่ำไรเสีย เพื่อความดับไปแห่งทุกข์และโทมนัสเพื่อบรรลุธรรมพ้นทุกข์ เพื่อทำพระนิพพานให้แจ้งหนทางนี้คือสติปัฏฐาน ๔" สติปัฏฐานมีอยู่ ๔ หมวดด้วยกัน คือ กายานุปัสสนาสติ

ปัฏฐาน เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน จิตตาปัสสนาสติปัฏฐาน และธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน ธรรมทั้ง ๔ หมวดนี้ เป็นมูลฐานที่จะใช้ในการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน จะนำเอาธรรมอื่นมาใช้แทนหาได้ไม่ กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน แบ่งออกเป็น ๔ บรรพกล่าวด้วยสติระลึกรู้ใน อานาปาน อริยาบถ ๔ สัมปชัญญะ ๗ ปฏิกูล ๓๒ เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน แบ่งออกเป็น ๙ บรรพ กล่าวด้วยสติระลึกรู้ในเวทนา มีสุข ทุกข์ อุเบกขา เป็นต้น จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน แบ่งออกเป็น ๑๖ บรรพ กล่าวด้วยสติระลึกรู้ในจิตที่ประกอบด้วยความรัก ความโกรธ ความหลง ความฟุ้งซ่าน เป็นต้น และ ธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน แบ่งออกเป็น ๕ บรรพ กล่าวด้วยสติระลึกรู้ในนิวรณ์ขันธ์ อายตนะ เป็นต้น รายละเอียดแห่งบรรพหนึ่งๆ มีอย่างใดบ้าง ของดไม่กล่าวในที่นี้

อริยสัจ ๔

อริยสัจ ๔ อันได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และ มรรค เป็นความจริงประเสริฐที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธ ได้ทรงตรัสรู้ ปัญญาที่รู้แจ้งในอริยสัจ ย่อมทำลายอาสวกิเลสให้สิ้นไปจากจิตสันดานของสัตว์ทั้งหลาย ถึงความสะอาดบริสุทธิ์ คือพระนิพพาน อารมณ์ที่จะให้เกิดปัญญาเห็นอริยสัจธรรมได้นั้น ต้องอาศัยอารมณ์ในมหาสติปัฏฐาน ๔ คือ ๑. กายานุปัสสนา สติปัฏฐาน มีสติพิจารณากายเป็นอารมณ์ ๒. เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน มีสติพิจารณาเวทนาเป็นอารมณ์ ๓. จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน มีสติพิจารณาจิตเป็นอารมณ์ และ ๔. ธรรมานุปัสสานาสติปัฏฐาน มีสติพิจารณาธรรมเป็นอารมณ์ อารมณ์ของมหาสติปัฏฐานอย่างเดียวเท่านั้นที่นำสู่พระนิพพาน อันเป็นธรรมที่ดับทุกข์และดับเหตุแห่งทุกข์

อริยสัจ ๔ คือ ทุกขสัจ สมุทยสัจ นิโรจสัจ และ มรรคสัจ มีสาระสำคัญที่ควรทราบโดยสังเขป คือ

ทุกขสัจ ความจริงคือทุกข์ ตราบใดที่ยังมีชาติความเกิดอยู่ ไม่ว่าจะเกิดในภพภูมิใด เป็นสัตว์เดรัจฉาน มนุษย์ เทวดา

หรือพรหม ก็ไม่มีอื่นใดที่เกิดขึ้นพร้อมด้วย นอกไปจากทุกข์ นามรูปเบญขันธ์โดยแท้จริงแล้วก็คือ ตัวทุกข์นั่นเอง และเป็นวิบากของกรรมที่กล่าวว่า ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ฯลฯ เป็นทุกขสัจนั้นก็สงเคราะห์ลงในนามและรูป (เวทนาทุกข์สุขเกิดขึ้นแล้วก็ดับ ไม่เที่ยง คงทน เป็นทุกขสัจ) ทุกขสัจนั้นเป็นสภาวะทุกข์ที่เนื่องด้วยอนิจจังความไม่เที่ยง มีการเกิดแล้วก็ดับไปทั้งสิ้นหาได้ยืนยงถาวรอยู่ไม่ เพราะความไม่เที่ยง ไม่คงทนนี้และเป็นทุกข์อยู่ตามสภาวะ เรียกว่า ทุกขสัจ

สมุทยสัจ ตัณหาความปรารถนาพอใจเป็นตัวปัจจัยอันแท้จริงที่ทำให้เกิดทุกข์ ได้แก่ ๑. กามตัณหา ความปรารถนายินดีเพลิดเพลินใน รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะและธรรมารมณ์ ๒. ภวตัณหา ความปรารถนาพอใจในความมีความเป็นที่ประกอบด้วยสัสสตทิฏฐิเห็นว่าเที่ยง ไม่มีการเปลี่ยนแปลง อยากมีความเป็นอยู่อย่างนั้นแหละ ๓. วิภวตัณหา ความปรารถนาพอในในปราศจากความมีความเป็นเพื่อให้ได้ฐานะที่จะตายแล้วสูญ ไม่ใช่เพื่อความหวังเสวยสุขในภพนั้น ๆ อันประกอบด้วยอุจเฉททิฏฐิที่เห็นว่าดับแล้วสูญ ไม่มีเหตุปัจจัยอะไรที่ทำให้เกิดขึ้น ตัณหาดังกล่าวนี้ เมื่อสรุปแล้วก็ได้แก่ โลภะเป็นตัวสมุทยสัจ

นิโรธสัจ ได้แก่พระนิพพาน ซึ่งเป็นธรรมที่พ้นทุกข์และดับเหตุแห่งทุกข์ พ้นจากเหตุจากปัจจัยทั้งปวง เป็นอสังขตธรรม ไม่มีการปรุงแต่ง มีแต่ความสงบระงับเป็นสันติสุข เพราะพระนิพพานนี้จะรู้แจ้งเห็นจริงได้ ก็ด้วยปัญญาที่เกิดจากการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน อันอาศัยมรรคสัจมีองค์ ๘ เป็นทางดำเนินประพฤติปฏิบัติ

มรรคสัจ เป็นหนทางปฏิบัติที่จะนำไปถึงพระนิพพาน ตามแนวที่ได้วางไว้มหาสติปัฏฐาน ๔ การปฏิบัติโดยยึดอารมณ์ในมหาสติปัฏฐานเป็นหลัก ย่อมทำให้เกิดปัญญาทำลายวิปลาสธรรมทั้ง ๔ คือ ๑. ทำลายความปรารถนาพอใจว่าสวยงาม ได้ด้วยกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน มีสติกำหนดเห็นตามจริงว่า กายนี้ไม่สวยงามเป็นอสุภไม่ควรนิยมยินดี ๒. ทำลายความปรารถนาพอใจว่ามีความสุข ได้ด้วยเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน มีสติกำหนดเห็นตามความจริงว่า ล้วนเป็นแต่ทุกข์อยู่ทุกอิริยาบถ ไม่ใช่สุขเลย ๓. ทำลายความเห็นผิดว่าเที่ยง ด้วยจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน มีสติกำหนดเห็นตามความจริงว่าจิตนั้นเกิดขึ้นโดยเหตุปัจจัยแล้วก็ดับ หาได้คงทนถาวรอยู่ไม่ และ ๔. ทำลายความเห็นผิดว่าเป็นอนัตตาตัวตน ได้ด้วยธรรมานุปัสสนา

สติปัฏฐาน มีสติกำหนดเห็นตามความเป็นจริงว่า นอกจากสภาวะธรรมแล้วก็ไม่มีสัตว์บุคคลตัวตนแต่อย่างใด

⋖⋖⋖⋖⋖ ⋗⋗⋗⋗⋗⋗

มรรคสัจ ๘

มรรคสัจ มีองค์ ๘ เป็นข้อปฏิบัติที่จะทำให้ถึงความดับทุกข์ ได้แก่สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ มีสาระสำคัญสังเขปดังต่อไปนี้:-

(๑) สัมมาทิฏฐิ ได้แก่ปัญญาที่เห็นถูกต้องตามสภาวะความเป็นจริงในอริยสัจ ๔ (ยังมีอาสวะกิเลสอยู่)

(๒) สัมมาสังกัปปะ ได้แก่ความดำริชอบที่จะออกไปให้พ้นเสียจากกามารมณ์ จากพยาบาทปองร้าย และจากการเบียดเบียน

(๓) สัมมาวาจา ได้แก่การเว้นวจีทุจริต ๔ คือ ไม่ พูดเท็จ ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดคำหยาบ และไม่พูดเพ้อเจ้อ

(๔) สัมมากัมมันตะ ได้แก่การเว้นกายทุจริต ๓ คือ ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักขโมย และการไม่ประพฤติผิดในเมถุนธรรม

(๕) สัมมาอาชีวะ ได้แก่การเลี้ยงชีพโดยสุจริต ไม่ได้อาศัยกายทุจริต ๓ และวจีทุจริต ๔ เป็นเครื่องประกอบ

(๖) สัมมาวายามะ ได้แก่ความเพียรชอบในสัมมัปปทาน ๔ คือ เพียรละอกุลศลมีกามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตกที่เกิดแล้วให้หมดไป เพียรระวังสำรวมอินทรีย์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ มิให้อกุศลใหม่เกิดขึ้น เพียรให้ภาวนากุศล มีสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดขึ้น และเพียรให้ภาวนากุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป สาระสำคัญของความเพียรในที่นี้ ก็คือ เพียรในการเจริญมหาสติปัฏฐาน ๔ เพื่อให้กุศลธรรมเกิด และในขณะเดียวกันนั้นก็เป็นการระงับอกุศลธรรมไปด้วย

(๗) สัมมาสติ ได้แก่สติที่ระลึกรู้อยู่ในอารมณ์ของมหาสติปัฏฐาน ๔ สติเป็นตัวกั้นอกุศลและเพื่อให้ได้ปัจจุบันขณะ จะได้เป็นความจริงของสภาวธรรมตามทวารต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันขณะ

(๘) สัมมาสมาธิ ได้แก่ธรรมชาติที่สงบมีอารมณ์เดียว จิตไม่ซัดส่ายไป ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ของมหาสติปัฏฐาน ๔

องค์ของโพธิปักขิยธรรม ๓๗ อันเป็นข้อปฏิบัติที่ทำให้ถึงความดับทุกข์ได้จริงนั้น ประกอบด้วยมหาสติปัฏฐาน ๔ เป็นเบื้องต้น และมีมรรค ๘ เป็นสุดท้าย ดังนั้นการเจริญวิปัสสนา

กรรมฐานเพื่อให้ปัญญาเกิดรู้เห็นตามความเป็นจริง ก็ต้องอาศัยอารมณ์ในมหาสติปัฏฐานเป็นหลัก แล้วปฏิบัติเจริญภาวนาไปโดยอาศัยองค์ ๘ ของมรรค ขณะที่ยังเจริญภาวนาอยู่ต้องมีสัมมาสติเป็นข้อปฏิบัติชั้นต้นที่สำคัญ เพราะต้องเอาสติระวังกำหนดให้จิตเกาะอยู่ และมีอารมณ์เป็นไปกับมหาสติระวังกำหนดให้จิตเกาะอยู่ และมีอารมณ์เป็นไปกับมหาสติปัฏฐานคืออารมณ์นามรูป แต่เมื่อก้าวล่วงเข้าสู่โลกุตรมรรคแล้ว ตัวปัญญาคือสัมมาทิฏฐิ (ไม่มีอาสวกิเลส) ต้องเป็นประธาน และมีพระนิพพานเป็นอารมณ์

การเจริญมรรค ๘

การเจริญมรรค ๘ หาใช่เจริญแยกต่างหากจากกันคราวละองค์สององค์ไม่ ต้องเพียรที่จะเจริญพร้อมกันทั้ง ๘ องค์ เพราะมีสภาวะเกี่ยวเนื่องอาศัยกันอยู่ จึงจะสำเร็จประโยชน์เกิดวิปัสสนาปัญญา เห็นประจักษ์ในความจริงแท้ที่ถูกต้อง ไม่ใช่คิดนึกเอาหรือจำได้ วิปัสสนาต้องการให้เกิดปัญญารู้เห็นเองไม่ใช่เราตัวตนเข้าไปรู้เข้าไปเห็น เป็นแต่ให้สติกำหนดดูอยู่เมื่อปัญญาเกิดขึ้นเห็นประจักษ์แจ้งตามสภาพความจริง กิเลสก็ลดน้อยถอยหมดไปตามความรู้ความเห็นนั้น เหตุที่ให้เอาสติกำหนดอยู่ที่ปัจจุบัน ก็เพื่อมิให้อดีตสัญญาเข้าปะปน อารมณ์ในปัจจุบันจะได้เป็นอิสระเป็นเอกเทศไม่สืบเนื่องคือขาดตอนกับอดีต และไม่เกิดความจำได้หมายรู้ตามสัญญาอันเนื่องจากอดีต ปัญญาก็จะเห็นความจริงได้ถูกต้องแจ่มชัด

การเจริญมหาสติปัฏฐาน ๔ นั้น ไม่ใช่แยกกระทำต่างกรรมต่างวาระกัน คงให้สติกำหนดตามไปทุกอารมณ์ที่มีกำลัง

มากมากระทบ เพื่อให้เห็นความจริงแท้ของสภาวะ กล่าวคือเมื่อกำลังเอาสติกำหนดนามรูปทำวิปัสสนากรรมฐานอยู่ ถ้ามีเวทนาเจ็บปวดกระทบ ก็ให้เอาสติจากนามรูปเปลี่ยนไปกำหนดอยู่ที่เวทนาเจ็บปวดนั้น หรือถ้าจิตในขณะนั้นเกิดชอบหรือไม่ชอบขึ้นก็ให้เอาสติจากนามรูปเปลี่ยนไปกำหนดดูอยู่ที่จิตนั้น รวมความว่าอารมณ์ใดเกิดขึ้นเด่นชัด ก็ให้เอาสติไปกำหนดดูอยู่ที่อารมณ์นั้น ทั้งนี้เพื่อจะได้เห็นสัจธรรมความจริงแท้ของสภาวะเกิดปัญญา รู้เท่าทันต่อความจริง ไม่หลงเพ้อไปตามสมมติบัญญัติ

การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามมรรค ๘ นั้น ย่อมเริ่มด้วย

๑. สัมมาทิฏฐิ ในเบื้องต้น มีความเห็นถูกเห็นชอบว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตน ขันธ์ ๕ นามรูปไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตา ชีวิตความเป็นอยู่เป็นกองทุกข์ ตัณหาความอยากได้เป็นตัวเหตุให้ทุกข์เกิดจะพ้นทุกข์ได้ ก็ด้วยการออกจากโลกียอารมณ์ และต้องกระทำวิปัสสนาปัญญาให้เกิดจากการเพ่งพิจารณา ในมหาสติปัฏฐาน เช่นมีอานาปานสติเป็นกรรมฐาน หรือกรรมฐานอื่น (แต่ที่จะกล่าวต่อไปนี้ขอให้ใช้อานาปานสติ)

๒. สัมมาสังกัปปะ คือการยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ของกรรมฐาน (อานาปานสติคือกำหนดการหายใจเข้าและออก) ทั้งนี้

เท่ากับยกเอาจิตออกไปเสียจากกามวิตก พยาบาทวิตก และวิหิงสาวิตก เอาไปตั้งไว้ที่อารมณ์การหายใจเข้าออก ในขณะนี้จึงไม่มีความยินดีพอในในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ ไม่มีโกรธ เคือง พยาบาท และคิดเบียดเบียน ในประการใด

๓. สัมมาสติ คือมีสติกำหนดรู้อยู่ทุกขณะที่ลมหายใจเข้าและออกกระทบริมฝีปากบน หรือปลายจมูกกำหนดรู้อยู่ที่ลมหายใจกระทบร้อนหรือเย็นตลอดไป มิให้จิตไปสอดรู้สอดเห็นอย่างอื่น นอกจากการกระทบเข้าออกของลมหายใจนั้น

๔. สัมมาวายามะ คือเพียรพยายามให้สติตั้งอยู่ที่ลมหายใจเข้าออก มิให้สติตกไปหรือเผลอไปที่อื่น เป็นความเพียรชอบในสัมมัปปธาน ๔ นั่นเอง คือเพียรให้กุศลธรรมเกิดอยู่ตลอด ส่วนอกุศลธรรมก็เป็นอันไม่เกิด

๕. เมื่อเพียรเอาสติกำหนดอยู่ที่อารมณ์เดียว คือลมหายใจกระทบอันเป็นปัจจุบันขณะอยู่ตลอดเวลา ดังนี้กายทุจริตและวจีทุจริตก็ย่อมเกิดไม่ได้ เป็นศีลในทางวาจาคือสัมมาวาจาในทางกายคือสัมมากัมมันตะ และการดำรงชีพที่เป็นอยู่ในขณะนั้นก็เป็นสัมมาอาชีวะ การเพียรมีสติกำหนดอยู่ที่อารมณ์เดียวเป็น อินทรีย์สังวรสีล และเป็นเหตุให้เกิดสมาธิ

๖. ขณะที่มีสติเพ่งดูสภาวะในปัจจุบันอยู่นั้น กิเลสตัณหาย่อมไม่เกิด และทิฏฐิความเห็นว่าเที่ยงเป็นตัวตนก็ไม่เกิดเช่นกัน คงเห็นแต่เพียงเป็นนามเป็นรูปเกิดดับอยู่ เมื่อสติเกิดกำหนดอยู่ที่นามรูป นิวรณธรรมอันได้แก่กามฉันทะ ความยินดีพอใจในกามารมณ์ พยาบาทความไม่ชอบใจ ถีนมิทธะความง่วงเหงาหดหู่ อุทธัจจะกุกกุจจะความฟุ้งซ่านรำคาญใจวิจิกิจฉาความสงสัยลังเล และอวิชชาความไม่รู้ตามความเป็นจริงก็ย่อมไม่เกิด เมื่อนิวรณ์ธรรมถูกปิดกั้นไม่มีโอกาสปรากฏขึ้น จิตก็เข้าสู่ความสงบเป็นสมาธิเรียกว่า สัมมาสมาธิ จิตในขณะนั้นก็มีการรู้รอบอยู่แต่ในอารมณ์ที่เพ่งนั้นเพียงอารมณ์เดียวเป็นสัมปชัญญะ (ปัญญา) คือความรู้รอบถี่ถ้วนตรงตามสภาวะสัมปชัญญะนี้นอกจากจะควบคุมให้กำลังแก่สติตั้งอยู่ได้แล้ว ยังทำให้เห็นความจริงโดยแจ้งชัดตามสภาวะสูงขึ้นตามลำดับจนถึงญาณทัสสนวิสุทธิ คือ ปัญญาที่เห็นถูกต้องตามความจริงอันบริสุทธิ์ คือเห็นในอริยสัจ ๔ มีความละเอียดประณีตสูงกว่าความเห็นถูกเห็นชอบที่กล่าวแล้วในตอนต้น ทำให้ข้ามพ้นจากโลกียะไปสู่โลกุตระ

การเจริญภาวนา เพื่อให้เกิดวิปัสสนาปัญญาดังกล่าวแล้วนั้น ต้องอาศัยมรรค ๘ ให้รวบจับอยู่พร้อมกันที่อารมณ์เดียวและในขณะปัจจุบันเดียวกัน ต้องเกิดขึ้นเป็นไปพร้อมกันเป็นธรรม

สมังคี ไม่ใช่เกิดขึ้นแต่อย่างหนึ่งก่อน แล้วจึงเกิดขึ้นอีกอย่างหนึ่งในภายหลัง เปรียบเหมือนยาต้มแก้ไข้ต้องใช้สมุนไพรหลายอย่างมารวมต้มเข้าด้วยกัน แล้วรับประทานน้ำยาที่ต้มนั้นเพื่อรักษาไข้ หาใช่รับประทานสมุนไพรแต่ทีละอย่าง ๆ ไม่ มรรคองค์ ๘ นี้ต้องเกิดขึ้นพร้อมกันในขณะจิตหนึ่งโดยกำลังของมรรคองค์หนึ่ง ๆ นั้นเท่าเทียมไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน จึงจะเกิดวิปัสสนาปัญญารู้เห็นตามสภาวะความเป็นจริง เป็นความรู้ความเห็นที่ประจักษ์ขึ้นเอง ไม่ใช่เป็นการรู้ตามสมมติบัญญัติรู้ตามที่เคยเล่าเรียนได้ยินมา

ที่กล่าวมานี้เป็นหลักย่อเพื่อให้เข้าใจเป็นเบื้องต้นเท่านั้น ถ้าต้องการศึกษาโดยละเอียดถี่ถ้วน ขอได้โปรดศึกษาจากพระคัมภีร์วิสุทธิ์มรรคและมหาสติปัฏฐานสูตร

วิปัสสนาญาณ

การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน จะต้องตั้งจิตไว้ในศีลคือมีศีลเป็นรากฐาน และต้องตั้งจิตให้เป็นสมาธิ เพื่อให้จิตเกิดกำลังความสามารถ ที่จะเพ่งดูนามรูปต่อไปสมาธิในชั้นแรกนี้หมายเพียงขณิกสมาธิคือ สมาธิที่เกิดขึ้นเป็นขณะ ๆ เท่านั้น โดย เอานามรูปในปัจจุบันขณะ เป็นอารมณ์กำหนดของจิต คือตั้งสติกำหนดอยู่ที่นามรูป ดูการเกิดดับความเป็นไปของนามรูปนั้นด้วยใจจดจ่อจนประจักษ์แจ้ง โดยไม่สงสัยว่ารูปนามนั้นเกิดขึ้นและเป็นไปตามสภาวะ

เมื่อได้ปฏิบัติวิปัสสนาติดต่อกันไปโดยไม่ท้อถอยก็จะเกิดญาณ คือปัญญาความรู้แจ้งประจักษ์ขึ้นตามกำลังแห่งความเพียร มีลำดับและสาระสำคัญโดยสังเขปดังต่อไปนี้ คือ :-

๑. นามรูปปริจเฉทญาณ ญาณที่รู้แจ้งชัดว่านี้เป็นนาม นี้เป็นรูป โดยทางวิปัสสนาภาวนา กล่าวคือ เมื่อเอาสติกำหนดเพ่งอยู่ที่อารมณ์นามรูป จนทำลายฆนสัญญา (ที่ยึดถือว่าเป็น

ก้อนเป็นตัวตน) สามารถแยกนามรูปออกไม่ปะปนกันและถอนอัตตวิปลาสว่าตัวตนสัตว์บุคคลออกได้ เช่นเสียงมากระทบเกิดการได้ยิน ก็รู้ทันทีว่าการได้ยินนั้นเป็นนาม เสียงเป็นรูป ในการเห็นก็รู้ทันทีว่าการเห็นเป็นนาม รูปารมณ์เป็นรูป ในการนั่งก็รู้ว่านั่งเป็นรูป จิตที่รู้ว่านั่งเป็นนาม ฯลฯ คงมีแต่นามกับรูป เท่านั้นที่เป็นสัจธรรมความจริง ไม่ใช่เราเขาใครผู้ใดได้เห็นได้ยินยืนเดิน ฯลฯ ที่ว่าเราเขาสัตว์บุคคลตัวตนเทวดาอินทร์พรหมเป็นผู้เห็นผู้ได้ยินเป็นผู้นั่งผู้นอน ฯลฯ นั้น คงเป็นแต่เพียงสมมติบัญญัติ ซึ่งความจริงแท้แล้วย่อมไม่มี

ความรู้สึกที่เห็นเป็นนาม เป็นรูปหมดตามความเป็นจริง ย่อมกระจายนามแลรูปออกจากกัน อัตตวิปลาสที่ว่าเป็นตัวตนก็หลุดพ้นออกไปด้วย นามแลรูปที่เห็นดังกล่าวนี้เป็นนามแลรูปตามสภาวะ มิได้เคลือบแฝงโดยสมมติบัญญัติ เป็นการเห็นที่ถูกต้องตามสภาวะความจริง จัดเข้าในญาณความรู้ เรียกว่านามรูปปริจเฉทญาณ

๒. นามรูปปัจจยปริคคหญาณ ญาณที่รู้แจ้งชัดว่านามและรูปมีอะไรเป็นปัจจัย กล่าวคือ ในนามรูปปริจเฉทญาณนั้น มีญาณความรู้อยู่แต่เพียงว่าอะไรเป็นนามอะไรเป็นรูปเท่านั้น หาได้รู้ถึงปัจจัยหรือเหตุที่เกิดของนามและรูปไม่ เมื่อกำหนดเพ่ง

นามรูปนั้นหนักเข้าญาณความรู้ก็จะปรากฏว่า นามนั้นเกิดขึ้นเพราะเหตุใด และรูปนั้นเกิดขึ้นเพราะเหตุใด ตามหลักของสภาวะนาม และรูปย่อมเกิดขึ้นโดยอาศัยเหตุปัจจัยในอดีต ซึ่งได้แก่อวิชชา ตัณหา อุปาทาน และกรรม และปัจจัยในปัจจุบันกาล คือผัสสะการประชุมพร้อมกันแห่งวัตถุ อารมณ์และวิญญาณ เช่นการได้ยินเสียง พอเสียงกระทบโสตปสาทการเกิดการได้ยินเกิดขึ้นก็รู้ทันทีว่า การได้ยิน (โสตวิญญาณ) เป็นนามเกิดขึ้นเพราะเสียง (เป็นรูปและเป็นอารมณ์) กระทบโสตปสาท (เป็นรูปและเป็นวัตถุ) เป็นเหตุปัจจัย หรือการเดินเกิดขึ้นก็โดยจิต (เจตนา) เป็นนามต้องการเดิน เป็นปัจจัยให้รูปคือการเดินเกิดขึ้น รู้แจ้งชัดว่า นามรูปต่างเป็นปัจจัยแก่กัน และยังรู้ต่อไปด้วยว่านามรูปเกิดขึ้นเป็นวิบากของกรรมในอดีตอันเนื่องมาจากอวิชชา ตัณหา และอุปาทาน ดังนั้นในกรณีที่สงสัยว่าเราได้มีแล้วหรือหนอในชาติก่อน เราจักมีหรือหนอในชาติหน้า และเดี๋ยวนี้เรามีหรือหนอ คือการสงสัยในอดีตอนาคตและปัจจุบัน เมื่อรู้เหตุปัจจัยของนามรูปว่ามาจากอะไรแล้วความกังขาสงสัยก็ย่อมหมดไป ญาณความรู้ถึงเหตุปัจจัยของนามรูปดังกล่าวนี้เรียกว่า *นามรูปปัจจยปริคคหญาณ*

๓. ***สัมมสนญาณ*** ญาณที่รู้ว่านามรูปที่กำหนดอยู่นั้นเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป ตระหนักอยู่ในความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็น

อนัตตา กล่าวคือ การกำหนดดูนามรูปตามที่ปรากฏในนามรูปปัจจยปริคคหญาณยังหยาบอยู่ เวลาที่นามรูปเกิดขึ้นนั้นรู้ แต่เวลาที่นามรูปนั้นดับไปยังไม่เห็น ทั้งนี้เพราะการดับของนามรูปนั้นเร็ว จิตยังหยาบอยู่ ยังไม่ทันต่อปัจจุบันอารมณ์จึงเห็นแต่การเกิด เมื่อเอาสติกำหนดเพ่งนามรูปต่อไป จิตได้สมาธิดีขึ้นก็จะเห็นความดับ คือ นามรูปเกิดขึ้นและดับไปแล้วก็เห็นความดับของนามรูปนั้น เป็นการเห็นเมื่อนามรูปนั้นดับไปแล้ว ไม่ใช่เห็นความดับของนามรูป ที่กำลังเป็นอยู่ในขณะปัจจุบัน เป็นการเห็นดับตามหลังอารมณ์ หาได้เห็นในขณะปัจจุบันไม่ และการเห็นนี้ต่อไปก็ย่อมจะปรากฏ นามรูปเกิดขึ้นแล้วในกาลใด ก็ดับสิ้นไปในกาลนั้น ไม่ล่วงกาลนั้น ๆ ไปได้ นามรูปที่เกิดในอดีตก็ดับสิ้นไปแล้วในอดีต หาได้มาถึงปัจจุบันไม่ นามรูปใดเกิดในปัจจุบันก็ดับไปในปัจจุบันหาได้ไปถึงอนาคตไม่ นามรูปภายในก็ดับสิ้นไปในภายในหาถึงความเป็นนามรูปภายนอกไม่ ฯลฯ การรู้เห็นตามสภาวะความจริงดังกล่าวนี้เรียกว่า *สัมมสนญาณ*

๔. ***อุทยัพพยญาณ*** ญาณที่เห็นนามรูปทั้งเกิด ทั้งดับพร้อม ๆ กัน ทั้งวิปัสสนาผู้รู้ (สติสัมปชัญญะ) ก็ดับไปด้วย รู้ชัดเจนแจ่มใสยิ่งขึ้น เป็นปัจจุบันแท้ กล่าวคือ ในสัมมสนญาณนั้นนามรูปดับไปแล้วจึงรู้ว่าดับ คือรู้ตามหลังแต่เมื่อผู้ปฏิบัติวิปัสสนา

ทำการกำหนดนามรูปต่อไป สมาธิดีขึ้นจิตละเอียดเข้า พยายามตามดูมากเข้าจิตได้ปัจจุบันธรรมยิ่งขึ้นเพ่งปัจจุบันอยู่ นามรูปก็จะแสดงให้เห็นสภาวะความเกิดขึ้น และดับไปของนามรูปในปัจจุบันนั้น คือเห็นทันนามรูปเกิดดับไม่ใช่เห็นในภายหลัง ไม่เจือด้วยอดีต อนาคต สาระสำคัญที่ต่างกันในญาณทั้ง ๓ ข้างต้นกับญาณนี้ คือในนามรูปปริจเฉทญาณเห็นเพียงเป็นนามเป็นรูปในนามรูปปัจจยปริคคหญาณเห็นปัจจัยความเกิดขึ้นของนามและรูปและในสัมมสนญาณเห็นความดับไปของนามรูป แต่เป็นการเห็นภายหลังที่นามรูปนั้นดับไปแล้ว ส่วนในอุทยัพพยญาณนี้ เห็นทันความเกิดดับของนามรูปในปัจจุบัน สันตติความเกิดขึ้นสืบต่อของนามรูปย่อมถูกตัดให้ขาดลงในญาณนี้ คือ เห็นความดับของนามรูปในระหว่างที่นามรูปใหม่ยังไม่ทันเกิด รู้แต่สภาวะไม่สืบเนื่องถึงบัญญัติ รู้ได้เร็วทันการเกิดดับของนามรูปยิ่งกว่าสัมมสนญาณเพราะสมาธิและสติดีขึ้น การเห็นนี้เห็นด้วยวิปัสสนาญาณที่เกิดจากความเพ่งที่ถูกต้องอันไม่ได้เจือปนด้วยกิเลส คือตัณหาและทิฏฐิ อุทยัพพยญาณนี้เป็นญาณสำคัญของวิปัสสนาเรียกว่า *ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ*

วิปัสสนูปกิเลส ๑๐ เมื่อผู้บำเพ็ญเพียรกำลังเจริญวิปัสสนาภาวนาอยู่ ถ้าสมาธิมีกำลังกล้า อุทยัพพยญาณกำลังเกิดวิปัสสนู

กิเลสอาจเกิดขึ้นในระหว่างญาณนี้ วิปัสสนูปกิเลส หมายถึงกิเลสของวิปัสสนามีอยู่ ๑๐ ประการ คือ โอภาส แสงสว่าง ปีติ ความยินดี ปัทสัสธิ ความสงบทางกายใจ อธิโมกข์ ความศรัทธาน้อมใจเชื่อ ปัคคห ความเพียร สุข ความสบายญาณ ความรู้ อุปัฏฐาน สติที่เข้าไปตั้งไว้ อุเบกขา ความวางเฉย และ นิกันติ ตัณหา ความยินดีชอบใจในอุปกิเลสทั้ง ๙ ที่กล่าวข้างต้นนั้น วิปัจจสนูปกิเลสนี้มีกำลังแรงกล้ามาก ทำให้ยินดีหยุดอยู่ เพลินอยู่ อารมณ์ของวิปัสสนาจะหายไป กิเลสต่าง ๆ จะกลับฟื้นมีขึ้นอีก อาจทำให้หลงไปว่ามรรคผลเกิดวิปัสสนูปกิเลส เกิดขึ้นด้วยอำนาจของสมาธิที่แรงกล้าขัดขวางอารมณ์ของวิปัสสนาในต่อไป จึงควรทำความเข้าใจให้ถูกว่าใช่ทางมรรคผลหรือไม่ เพื่อจะได้กระทำความเพียรในทางที่ถูก ในระหว่างวิปัสสนูปกิเลสเกิดอารมณ์นั้นไม่ใช่อารมณ์ของวิปัสสนา วิปัสสนูปกิเลสจะไม่เกิดแก่พระอริยะแก่ผู้ปฏิบัติผิดและแก่ผู้มีความเพียรน้อย เพราะวิริยะกับสติเป็นองค์ของสมาธิ

๕. ***ภังคญาณ*** ญาณที่เห็นนามรูปดับสลายไป ๆ ละเอียดยิ่งขึ้น คือ เห็นแต่ดับสลายไปเป็นส่วนใหญ่ เพราะสมาธิกล้าขึ้น ญาณความเห็นก็กล้าแข็ง เห็นทันความดับของนามรูปเร็วยิ่งขึ้นจนเกือบไม่เห็นการเกิด ผู้เพ่งรู้สึกเหมือนกับเวลาตกใจ

ใจคอหายไปหมด เพราะตั้งแต่เกิดมายังไม่เคยเห็นจิตจึงไปคอยจับอยู่ที่ความดับ ไม่เอาใจใส่ในความเกิด ความดับของนามรูปก็ปรากฏเป็นอารมณ์มากขึ้น เด่นชัดทั่วไปทุกอารมณ์เห็นแต่ดับเป็นสายติดต่อเนื่องกันไป

๖. ***ภยญาณ*** ญาณที่เห็นนามรูปดับไปๆ ถ่ายเดียวเป็นภัยน่าสะพรึงกลัว หมดความยินดี อาลัยในนามรูป มองเห็นภัยในความเกิดขึ้นของสังขาร

๗. ***อาทีนวญาณ*** ญาณที่เห็นแต่นามรูปดับไป ๆ เป็นโทษ จนไม่มีความอภิรมย์ยินดีในนามรูปเลย

๘. ***นิพพิทาญาณ*** ญาณที่เห็นแต่นามรูปดับไปถ่ายเดียวจนถึงความระอาเบื่อหน่าย ต่อความไม่เป็นแก่นสารของนามรูปนั้น ความระอาเบื่อหน่ายนี้เกิดขึ้นด้วยอำนาจของปัญญาที่เห็นในสภาวะความจริงมิใช่ด้วยอำนาจของโทสะ

๙. ***มุญจิตุกามยตาญาณ*** ญาณที่เห็นแต่นามรูปดับไป ๆ จึงใคร่จะหนีจะปลดให้หลดพ้นไปจากการหมุนเวียนเกิดดับของนามรูปเสีย

๑๐. *ปฏิสังขาญาณ* ญาณเห็นนามรูปเกิดดับแสวงหาอุบายที่จะหนีไปให้พ้นจากนามรูปนั้น ยกนามรูปขึ้นสู่ไตรลักษณ์ ขะมักเขม้นในการพิจารณาเพื่อจะหลุดพ้น

๑๑. *สังขารุเปกขาญาณ* ญาณเห็นนามรูปดับไป ๆ และหาหนทางหนีไปไม่พ้นจึงจำเป็นต้องดูเฉยอยู่ ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ วางเฉยต่อการเกิดดับของนามรูป ทั้งนี้จิตของผู้บำเพ็ญนั้นสิ้นกลัว สิ้นสะดุ้ง สิ้นรักใคร่ เป็นอุเบกขาวางเฉยอยู่ไม่เกี่ยวข้องพัวพัน อุเบกขาในที่นี้ไม่ใช่อุเบกขาเวทนา แต่หมายถึงปัญญาที่เห็นสภาวะความจริงแล้ว ไม่อยากเข้าไปเกี่ยวข้องและวางเฉยอยู่ มุญจิตุกามยตาญาณ ปฏิสังขาญาณ และสังขารุเปกขาญาณ ว่าโดยอรรถแล้วก็เป็นอันเดียวกัน

๑๒. *อนุโลมญาณ* ญาณความรู้ครั้งสุดท้ายในบรรดาความรู้พิเศษนั้น อันได้แก่อนุโลมชวนะโลกุตรวิถี เป็นอารมณ์ของไตรลักษณ์อันใดอันหนึ่งหลังจากอนุโลมญาณเกิดแล้ว ความรู้กับอารมณ์นามรูปก็ดับสงบลงทั้งสิ้น คล้ายกับว่าได้หยิบเอาความรู้และอารมณ์นามรูปโยนทิ้งไปเสีย

๑๓. *โคตรภูญาณ* เป็นญาณที่เกิดต่อจากอนุโลมญาณ กล่าวคือ เมื่ออารมณ์นามรูปอันเป็นโลกียธรรมได้ดับหรือสิ้นสุดลง

พร้อมกับภวังคะขณะของอนุโลมญาณ โคตรภูญาณก็เกิดขึ้นขณะหนึ่ง มีนิพพานเป็นอารมณ์ ทำลายซึ่งโคตรปุถุชนย่างขึ้นสู่โคตรของพระอริยะ เป็นสื่อให้มรรคญาณเกิด น้อมไปรู้อารมณ์ของพระนิพพาน แต่ยังไม่ทำลายกิเลส

๑๔. ***มรรคญาณ*** ญาณที่เห็นพระนิพพาน สงบจากนามรูป รู้แจ้งอริยสัจ ทำลายกิเลสและสัญโญชน์ขาดเป็นสมุจเฉทปหาน ตัดเสียซึ่งสังสารวัฏฏ์

๑๕. ***ผลญาณ*** ญาณที่มีหน้าที่เสวยวิมุติสุขของมรรคญาณ มีพระนิพพานเป็นอารมณ์

๑๖. ***ปัจจเวกขณญาณ*** ญาณความรู้ที่เกิดขึ้นพิจารณามรรค ผล นิพพาน ที่ได้ผ่านมา กับพิจารณาถึงกิเลสที่ได้ปหานไปแล้ว และที่ยังไม่ได้ปหาน ว่ามีอะไรบ้าง

วิปัสสนากรรมฐาน มีผลอานิสงส์ใหญ่ยิ่งทำให้ผู้ที่เจริญนั้นมีสติมั่นไม่หลงทำกาลกิริยา มีสุคติภพเป็นที่ไปในเบื้องหน้า และมีอุปนิสัยมรรค ผล นิพพาน ติดสันดานต่อไปด้วย

หลักประกอบวิปัสสนากรรมฐาน

(บางประการ)

การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน หรือเรียกสั้น ๆ ว่า ***วิปัสสนา*** ควรทำความเข้าใจ ในสาระสำคัญของวิปัสสนากรรมฐานเสียให้ดีและถูกต้องก่อน มิฉะนั้นการกระทำจะเสียเปล่าไม่เกิดวิปัสสนาปัญญา

ก่อนที่จะเข้าปฏิบัติวิปัสสนา ต้องทำความเข้าใจในเบื้องต้นให้ถูกต้องก่อนว่าจะเข้าปฏิบัติเพื่ออะไร ถ้ามีเจตนาแต่เพียงเพื่ออยากได้บุญกุศล อยากรู้อยากเห็น อยากเป็นนั่นเป็นนี่ อยากได้สุขแบบโลก ๆ หรืออยากให้จิตแนบแน่นอยู่ในความสงบมีแต่สมาธิ หรืออยากได้มรรคผลเป็นพระอริยะโดยไม่มีเหตุผลเป็นต้น ความประสงค์ต้องการดังกล่าวนี้หาใช่ จุดหมายของวิปัสสนาไม่ แต่เป็นเรื่องของตัณหา มานะ ทิฏฐิการปฏิบัติวิปัสสนาที่ถูกต้องนั้น เป็นไปเพื่อทำลายสังสาร ทุกข์ คือ ตัณหา มานะ ทิฏฐิ เพื่อให้เกิดวิปัสสนาปัญญาแจ้งแทงตลอดในไตร

ลักษณ์ คือ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา ตามสภาพที่เป็นจริง ไตรลักษณ์นั้นมีลักษณะเนื่องกันอยู่ ถ้าเห็นชัดแจ้งในอย่างใดแล้วก็ย่อมเห็นในอีก ๒ ลักษณะนั้นด้วย

วิปัสสนาปัญญา หมายถึงปัญญาที่เข้าไปเห็นปรากฏการณ์ธรรมชาติว่า เป็นเพียงนามรูป อาศัยปัจจัยเกิดขึ้นเป็นครั้งคราวแล้วก็ดับไป เป็นอนิจจังไม่เที่ยง ทุกขังเป็นทุกข์โดยทนอยู่ไม่ได้ และเป็นอนัตตาไม่ใช่ตัวตนที่จะบังคับได้ ซึ่งเรียกว่าไตรลักษณ์

อันเป็นสภาวะความจริงของนามรูปอยู่ตามธรรมชาติ วิปัสสนาปัญญามีกิจเห็จแจ้งในภาวธรรม จนที่สุดสามารถกำจัดความไม่รู้คืออวิชชา หรือโมหะที่ปิดบังความจริงในสภาวธรรมให้หมดไป การจะเห็นไตรลักษณ์ได้ต้องทำลายเครื่องปิดบัง คือวิปลาสธรรม ๔ เสียก่อน โดยอาศัยมหาสติปัฏฐานเป็นเครื่องทำลายให้เข้าถึงความจริงนั้น

วิปัสสนาปัญญา หรือเรียกอีกอย่างว่า ภาวนามยปัญญา บังเกิดขึ้นได้ ก็โดยอาศัยสุตามยปัญญาที่ได้สดับตรับฟังศึกษามาก่อน อันจะเกิดปัญญาจากการฟัง แล้วนำเอาข้อที่ได้สดับตรับฟังศึกษานั้นมาพิจารณาใคร่ครวญพินิจพิเคราะห์ตามเหตุผล

เกิดปัญญาความรู้ความเข้าใจถูกต้องขึ้นเรียกว่า จินตามยปัญญา และเนื่องด้วยจินตามยปัญญานี้ เป็นปัจจัยให้มีการกระทำที่ถูกต้องขึ้น จนเกิดภาวนามยปัญญา หรือวิปัสสนาปัญญาจึงเห็นได้ว่าปัญญาทั้ง ๓ นี้เป็นปัจจัยต่อเนื่องกัน

วิปัสสนาปัญญาเกิดมีขึ้นได้ มิใช่อาศัยเฉพาะความเพียรหรือสมาธิ หรือความต้องการที่จะรู้เห็นแต่อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นเอกเทศไม่ หากขึ้นอยู่กับปัญญาความรู้ความเข้าใจเป็นสาระสำคัญ ผู้ปฏิบัติจึงต้องระวังจิตมิให้ตกไปในทางยินดีหรือยินร้ายหรืออุเบกขา หากแต่จะต้องรู้เท่าทันยินดียินร้ายและอุเบกขา เอาสติกำหนดอยู่ในอารมณ์ปัจจุบัน มีมนสิการในใจโดยแยบคาบความรู้ความเข้าใจ คือวิปัสสนาปัญญาจึงจะเกิดขึ้น สาระสำคัญของการเจริญวิปัสสนามีว่า เอานามรูปเป็นอารมณ์ (คือตัวกรรมฐาน) มีสติสัมปชัญญะ (ความเพ่งเล็งสังเกตโดยละเอียด) เป็นผู้ทำกรรมฐาน กำหนดอยู่ที่อารมณ์ของนามรูป ในขณะที่มีการกระทบเป็นปัจจุบัน เช่น เสียงกระทบโสตปสาท เกิดการได้ยิน ให้มีสติสัมปชัญญะกำหนดที่การได้ยิน คือ โสตวิญญาณอันเป็นนามในขณะที่เป็นปัจจุบันนั้น อย่างไรก็ดี การเจริญวิปัสสนาจำต้องอาศัย ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญาเป็นคุณธรรมประกอบร่วมด้วย

สติปัฏฐาน คือการมีสติกำหนดตั้งอยู่ที่กาย เรียกว่ากายานุปัสสนาสติปัฏฐาน มีสติกำหนดตั้งอยู่ที่เวทนา การเสวยอารมณ์ สุข ทุกข์ อุเบกขา เรียกว่า เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน มีสติกำหนดตั้งอยู่ที่อาการเป็นไปของจิต เรียกว่าจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน และมีสติกำหนดตั้งอยู่ที่ธรรมคือสภาวะอันมิใช่สัตว์มิใช่ชีวิต เรียกว่า ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน ทั้งหมดนี้ได้แก่การมีสติสัมปชัญญะกำหนดตั้งอยู่ที่รูปนั่นเองนามรูปนามนี้ก็คือขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ ฯลฯ เมื่อมีสติกำหนดอยู่ที่นามรูปจะเกิดปัญญาทำลายวิปลาสธรรม ๗ ที่สำคัญผิดเห็นเป็น สวยงาม สุขสบาย เที่ยงคงทน และอัตตาตัวตน นั้นเสียได้ การกำหนดนี้ต้องให้มีสติติดต่อสืบเนื่องกันตลอดไปเป็นลูกโซ่ อย่าเผลอปล่อยให้สติขาดลงได้ ครั้งใดที่ขาดสติ โมหะความหลงจะเข้าแทนที่นั่นหมายถึงอภิชฌาความยินดีพอใจ หรือโทมนัสความยินร้ายขุ่นใจเนื่องจากตัณหามานะ ทิฏฐิ จะเข้าปรุงแต่งจิตให้เห็นผิดไปจากความเป็นจริง

เมื่อได้เอาสติกำหนด ในอารมณ์ใดอยู่ต่อมามีอารมณ์อื่นเกิดขึ้น ปรากฏเด่นชัด ก็ให้เอาสติตามไปกำหนดดูอารมณ์ใหม่ที่เด่นชัดนั้น เช่นชั้นแรกกำหนดอยู่ที่อิริยาบถนั่ง ต่อมาเกิดเมื่อยเด่นชัดขึ้น ก็ให้เอาสติไปกำหนดดู เมื่อยนั้นเป็นเวทนานุปัสสนา

สติปัฏฐาน หรือจิตเกิดฟุ้งซ่านเด่นชัด ก็ให้เอาสติไปกำหนดดูที่จิตฟุ้งซ่านนั้น เป็นจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน ดังนี้ต้องพยายามให้สติกำหนดอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งอยู่เสมอ อย่าปล่อยให้สติเว้นว่างจากอารมณ์ที่จะกำหนด

นามรูป มีไตรลักษณ์ คือ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา เป็นสภาพความจริงประจำอยู่ตามปกติ ใครจะเห็นหรือไม่เห็นก็คงเป็นอยู่อย่างนั้น ไม่วิปริตแปรผันเป็นอย่างอื่น นามรูป คือ ขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ และปฏิจจสมุปบาท ๑๒ โดยเมื่อแยกธรรมดังกล่าวนี้ออกไปตามสภาวะก็จะได้เพียงนามกับรูปเท่านั้นหามีอย่างอื่นไม่ นามรูปเป็นแต่ปรมัตถสภาวะ ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวิต ท่านจึงให้ใช้นามรูปอันเป็นสภาวะความจริง เป็นอารมณ์ของวิปัสสนาจุดหมายของวิปัสสนาก็เพื่อให้เกิดปัญญา เห็นนามรูปตามสภาวะความเป็นจริงอันไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่เพื่อดูสมมติบัญญัติอันประกอบด้วยการปรุงแต่ง ฉะนั้นการนั่งบริกรรมหลับตาเห็นนรกสวรรค์ เห็นปีศาจญาติพี่น้อง เทวดาและนิมิตต่าง ๆ ซึ่งล้วนแต่เป็นสมมติบัญญัติ จึงไม่ใช่วิปัสสนากรรมฐาน

ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาต้องมีความเข้าใจนามรูปดี เพราะจะต้องเอาสติกำหนดเพ่งที่นามรูป ด้วยความประสงค์เพื่อเห็นนาม

รูปตามความเป็นจริง ถ้าไม่มีความเข้าใจดีแล้วจะเพ่งไม่ถูกและวิปัสสนาปัญญาจะไม่เกิด ผู้ปฏิบัติต้องเข้าใจปริยัติบ้างโดยศึกษาให้มีความเข้าใจในนามรูปให้ถึงที่เกิดของนามรูป และที่ที่จะเอาสติกำหนด จึงจะมนสิการได้ถูกต้อง การศึกษาจึงเป็นส่วนสำคัญในเบื้องต้นประการหนึ่ง เช่น ขณะการเห็นเกิดขึ้นก็รู้ว่ารูปรมณ์กับจักขุปสาทเป็นรูป และจิตมารับกระทบ เมื่อกระทบกันก็เป็นเหตุให้การเห็น (จักขุวิญญาณ) เกิดขึ้นเป็นนาม ต้องเอาสติสัมปชัญญะกำหนดตรงกระทบ เพื่อให้เห็นปรากฏการณ์ตามความเป็นจริง และระวังป้องกันตัณหา มานะทิฏฐิมิให้เข้าแอบแฝงชักจูงจิต คือการเห็นนั้นให้รู้ผิดเห็นผิดไปจากความจริง การกำหนดดูนามรูปในขณะปฏิบัติไม่จำต้องดูถึงรายละเอียดของนามรูปตามที่ได้ศึกษา ให้รู้จักเพียงนามรูปตามสภาวะก่อน และอาศัยอะไรเป็นปัจจัยเกิดขึ้นและดับไป การดูนามรูปหมายถึงดูสภาวะความจริงตามลักษณะของนามรูป ไม่ใช่ตัวนามตัวรูปอันเป็นสมมติ กล่าวคือกำหนดรู้ว่านี่เป็นนามนี้เป็นรูปไม่ได้

ขณะที่ได้ยิน ได้กลิ่น ลิ้มรส สัมผัสถูกต้อง และคิดนึกในใจ ก็ให้เอาสติกำหนดนามรูปตรงที่กระทบดังกล่าว และให้รู้อยู่แต่เพียงสภาวะของนามรูป คือรู้แต่เพียงสักว่าได้ยินเฉย ๆ รู้กลิ่นเฉย ๆ รู้รสเฉย ๆ ฯลฯ อย่าให้รู้เลยไปถึงสมมติบัญญัติว่า

ดีหรือไม่ดีอันผิดไปจากสภาวะความจริงใจในขณะนั้น

อนึ่ง การที่ให้มีสติกำหนดอยู่ที่นามหรือรูปนั้นมีข้อสำคัญควรทราบคือ การำวิปัสสนากรรรมฐาน ก็เพื่อจะทำลายวิปลาสธรรม อันเป็นความเห็น ความจำ หรือความเข้าใจที่ผิดจากสภาวะความจริง ซึ่งได้แก่ตัณหา มานะ ทิฏฐิ ดังนั้นจึงต้องพิจารณาว่า ตัณหา มานะ ทิฏฐิ เกิดขึ้นที่ตรงรูปหรือนาม แล้วก็เอาสติไปกำหนดที่ตรงนั้นเพื่อสกัดกั้นมิให้ตัณหา มานะ ทิฏฐิเกิด ถ้ากำหนดไม่ถูกที่แม้จะเป็นปรมัตถสภาวะ วิปัสสนาปัญญาก็ไม่เกิด จะเกิดก็แต่สมถะ เช่นการได้ยินเกิดขึ้น ก็ให้เอาสติกำหนดที่การได้ยิน (โสตวิญญาณ) อันเป็นนาม เพราะการได้ยินย่อมก่อให้เกิดตัณหา มานะ ทิฏฐิ สติจะได้สกัดกั้นกิเลสตัณหาไว้ แต่ถ้าเอาสติไปกำหนดที่ เสียง ซึ่งเป็นรูป และเป็นอายตนะภายนอก ก็จะได้เพียงสมถะ เพราะเสียงไม่มีตัณหา มานะ ทิฏฐิ เกิดอยู่ในตัวแต่ประการใด แม้จะเห็นว่าเสียงนั้นไม่เที่ยงเกิดขึ้นและดับไปก็ดี ก็เป็นแต่ความจริง ของปรากฏการณ์ตามธรรมชาติภายนอกอย่างหนึ่งเท่านั้น ยังหาเพียงพอจะนำมาพิจารณาทำลายล้างกิเลสตัณหาให้หมดไปได้ไม่

สติสัมชัญญะ เป็นผู้ทำกรรมฐานโดยมีความเพ่งเล็งสังเกตโดยละเอียดนั้น หมายความว่า ให้มีจิตกำหนดรู้อยู่เสมอว่า

ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น เช่น การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การยืน การเดิน ฯลฯ ล้วนแต่เป็นเรื่องนาม (จิต) กับรูปอาศัยซึ่งกันและกันเป็นไปอยู่ หาใช่บุคคลตัวตนเราเขาเป็นผู้เห็นเป็นผู้ได้ยิน เป็นผู้ได้กลิ่น เป็นผู้ยืน เป็นผู้เดิน ฯลฯ แต่ประการใดไม่

การเห็นเกิดขึ้นก็ เพราะรูปกระทบกับจักขุปสาทเกิดจักขุวิญญาณคือการเห็น หรือการเดินเกิดขึ้นก็เพราะนาม (จิต) ต้องการเดิน จิตตชวาโยธาตุก็ก่อพลังให้แก่รูป และมีการเดินเกิดขึ้น กล่าวคือ อารมณ์+วัตถุ+วิญญาณ ประชุมพร้อมกันเข้าคราวใดก็ต้องมีปรากฏการณ์เกิดขึ้น มิได้เกิดขึ้นจากบุคคลเราเขา ผู้ใดกระทำแต่ประการใดไม่ ดังนั้นขณะเมื่อสติกำหนดเพ่งอยู่ที่นามรูปก็ให้ทำความรู้สึกอยู่ว่า (ทำครั้งแรก ๆ ความจริงดูอยู่เฉย ๆ แต่ตั้งเจตนาให้ถูกเท่านั้น) ไม่ใช่ตัวตนบุคคลเราเขา เป็นเพียงนามรูปเกิดขึ้นเป็นไปตามปัจจัย อย่าได้เอาตัวตนเราเขาเข้าไปปะปน เพราะความจริงนามรูปที่ปรากฏอยู่นั้นก็เป็นเพียงแต่สภาวะ ทั้งนี้จะได้ถอนสักกายทิฏฐิที่ว่าเป็นตัวตนเราเขานั้น ให้ออกไปเสียจากความเข้าใจผิด สติสัมปชัญญะต้องกำหนดเพ่งอยู่ที่ปรมัตถสภาวะแต่อย่างเดียว หาใช่กำหนดเพ่งที่สมมติบัญญัติไม่

เหตุที่ไม่เห็นไตรลักษณ์คือ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา ก็เพราะมีการปิดบังความจริงอยู่ กล่าวคือสันตติ ความเกิดสืบต่อเนื่องกัน

ไปโดยรวดเร็วเป็นเครื่องบัง อนิจฺจํ ความไม่เที่ยง ทำให้เห็นไปว่าคงทนถาวรไม่มีการดับ สังขารทั้งหลายทั้งที่เป็นอุปาทินกมีใจครอง และอนุปาทินกไม่มีใจครอง อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น หมดปัจจัยแล้วก็ดับ ไม่มีสังขารใดคงทนถาวรตั้งอยู่ เช่นจิตเมื่ออาศัยปัจจัยเกิดขึ้นแล้วก็ดับ จิตอีกดวงหนึ่งก็เกิดขึ้นสืบต่อแล้วก็ดับ แล้วจิตอีกดวงหนึ่งก็เกิดขึ้นสืบต่อแล้วก็ดับ การเกิดดับเป็นสันตติสืบต่อกันดังนี้ เป็นไปตามสภาวะเรียกว่าจิตตนิยามเป็นอนันตรปัจจัย (เหตุ) และ อนันตรปัจจยุบบัน (ผล) อาศัยซึ่งกันและกัน เกิดดับสืบต่อกันอยู่ตลอดเวลา นับแต่ปฏิสนธิขณะไปจนถึงจุติขณะในภาพหนึ่ง ๆ การเกิดดับสืบต่อเป็นไปอย่างรวดเร็วยิ่งจนไม่สามารถจะกำหนดนับหมายได้ ทำให้เข้าใจผิดมองไม่เห็นการดับหรือขาดในระหว่าง จึงคิดเห็นว่าจิตเที่ยงถาวรไม่มีการดับ สันตติความสืบต่อจึงปิดบัง อนิจฺจํ ความไม่เที่ยง ทั้งเป็นธรรมชาติที่ทำลายไม่ได้ เพราะเป็นไปตามเหตุปัจจัย แต่สามารถเห็นความขาดของสันตติได้ด้วยอำนาจของการเพ่งวิปัสสนา กล่าวคือเอาสติกำหนดอยู่ที่นามรูปจนเกิดสติสมาธิปัญญาสมส่วนกัน ก็จะเห็นนามรูปเก่าที่ดับไปกับนามรูปใหม่ที่เกิดขึ้นเป็นคนละส่วนต่างเหตุต่างปัจจัย ไม่สืบต่อเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เรียกว่าสันตติขาดจะปรากฏขึ้นในอุทยัพพยญาณ

อิริยาบถ การเคลื่อนไหวก็อีกอย่างหนึ่งที่เป็นเครื่องปิดบังไม่ให้เห็นทุกข์ เช่น นั่งอยู่รู้สึกเมื่อย ก็เปลี่ยนไปยืนหรือเดินเสีย รู้สึกว่าสบายก็พอใจดีดีใจไม่ได้นึกถึงเมื่อนั่งเมื่อเมื่อยนั้นเลยครั้นรู้สึกว่ายืนเดินหรือนอนนั้นไม่สบายก็เปลี่ยนไปสู่อริยาบถอื่น เกิดความสุขสบายก็ดีใจพอใจ ไม่ได้นึกถึงที่เป็นทุกข์ไม่สลายในอิริยาบถก่อนนั้น เห็นเป็นธรรมดาอยู่ดังนี้ตลอดวันตลอดเดือนปี มิได้เอามาใส่ใจเลยอิริรยาบถนั้นเป็นทุกข์อยู่ทั้งนั้น ความจริงทุกข์บังคับให้เปลี่ยนอิริยาบถอยู่เรื่อย แต่โดยที่ไม่เข้าใจเหตุผล จึงนึกคิดไปว่าเราอยากเปลี่ยนเองแท้จริงการเปลี่ยนอิริยาบถใหม่นั้นก็เป็นเพียงแต่แก้ทุกข์เก่าได้สำเร็จลงเท่านั้น แล้วก็จะไปเจอเอาทุกข์ใหม่เข้าอีกการเปลี่ยนอิริยาบถนั้นหาใช่เปลี่ยนไปเพื่อจะได้ความสุขไม่เพราะทุกข์ยังอ่อนอยู่จึงยังไม่กระเทือนใจแต่ในไม่ช้าทุกข์ก็จะมากขึ้นจนเห็นชัดเจน แล้วทุกข์ก็บังคับให้เปลี่ยนไปสู่อิริยาบถอื่นอีกต่อไป การที่ต้องเปลี่ยนอิริยาบถพยายามผ่อน คลายทุกข์ อยู่เรื่อย ๆ เช่นนี้ เหมือนดังคนไข้ที่ต้องรับประทานยาอยู่เรื่อย จะกล่าวว่าเป็นสุขได้อย่างไร ท่านจึงให้มีมนสิการโดยแยบคายให้เห็นตามความจริงว่า ทุกอิริยาบถนั้นเป็นทุกขสัจอยู่ทั้งสิ้น การเปลี่ยนอิริยาบถใหม่ไม่ใช่แก้ทุกข์หากแต่อิริยาบถใหม่เกิดขึ้นปิดบังทุกข์เสียและอิริยาบถใหม่ก็เป็น

ทุกข์อยู่นั่นเอง ดังนั้น อิริยาบถจึงเป็นสาระสำคัญที่จะต้องกำหนดพิจารณา เพราะเป็นเครื่องปิดบังทุกข์ ทำให้ไม่เห็นไตรลักษณ์ตามความเป็นจริง

ฆนสัญญา ก็เป็นอีกอย่างหนึ่งที่ปิดบังไม่ให้เห็นอนตฺตา ความไม่ใช่ตัวตน ฆนสัญญานั้นได้แก่การกำหนดหมายเอาว่ารูปกายนี้เป็นก้อนเป็นแท่งเป็น ตัวตนมีใจครองสามารถนึกคิดประกอบกิจการงานต่าง ๆ ได้ตามประสงค์ เกิดสัญญายึดมั่นเป็นเราเป็นของเรา เป็นตัวตนในความเป็นก้อนเป็นแท่งนั้น ซึ่งตามความจริงแท้แล้ว รูปกายนี้เมื่อแยกออกไปจะเห็นว่าประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ มี ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง กระดูก เอ็น ไต ไส้ใหญ่น้อย น้ำเลือด น้ำหนอง เป็นต้น และส่วนต่าง ๆ เหล่านี้ก็ประกอบด้วยปรมาณูชิ้นเล็ก ๆ อันมี ปถวี อาโป เตโช วาโย วัณณะ คันธะ รสะ โอชะ รวมกันอยู่เรียกว่าอวินิพโภครูป หามีตัวตนอยู่ที่ใดไม่ ปรากฏแต่มีเกิดและดับอยู่ตามธรรมชาติ ไม่อยู่ในบังคับแต่ประการใดจึงเป็น อนตฺตา ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ของเรา และไม่ใช่ตัวตนที่เราจะบังคับได้ เป็นแต่เพียงสภาวะมีอยู่ ฆนสัญญาที่ยึดเอาในความเป็นก้อนเป็นแท่ง ทำให้เกิดความหลงผิดถือเป็นตัวตนดังกล่าวเป็นเหตุปิดบังไม่ให้เห็น อนตฺตา

ตัณหา มานะ ทิฏฐิ ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาต้องมีความเข้าใจดีว่า ขณะที่เอาสติกำหนดเพ่งนามรูปอยู่นั้น ตัณหา มานะ ทิฏฐิ ได้เข้าอาศัยอยู่หรือเปล่า ถ้ามีอาศัยอยู่ วิปัสสนาปัญญาจะไม่เกิด เพราะไม่ใช่อารมณ์ที่แท้จริงตามสภาวะ การที่ต้องใช้สติปัฏฐาน ก็เพื่อให้สติกำหนดอยู่ที่อารมณ์นั้น ป้องกันมิให้อภิชฌาความปรารถนาพอใจ และโทมนัสความยินร้ายเสียใจเข้าไปปรุงแต่งอารมณ์ ให้ผิดไปจากสภาวะความจริง คือเป็นการป้องกันอดีตสัญญาอันเนื่องด้วยอาสวะมิให้เข้าไปผสม ให้มีสติอยู่แต่ที่ปัจจุบันขณะต้องทำให้ให้เหมือนกับดูละคร คือดูไปตามที่ตัวละครนั้นแสดง ดูอยู่แต่ตัวที่กำลังแสดงนั้น อย่าคิดว่าไม่ชอบตัวนี้อยากให้ละครตัวอื่นออกมา การเอาสติกำหนดอยู่ที่อารมณ์ในปัจจุบันก็เช่นกัน ให้กำหนดอยู่เฉย ๆ คือให้เพียงมีสติกำหนดอยู่ อย่าไปอยากได้อย่างนั้นไม่ชอบอย่างนี้ จึงจะเป็นการกำหนดที่ถูกต้อง

อัตตวิปลาส ผู้ปฏิบัติวิปัสสนามีสติกำหนดเพ่งอยู่ย่อมเห็นทุกข์และกำจัดความเห็นที่ว่าเป็นสุข (สุขวิปลาส) ออกไปได้ แต่อัตตวิปลาสที่เห็นผิดว่าเป็นตัวตน อาจยังเอาออกไม่ได้ ฯลฯ เพราะทุกครั้งที่เห็น ได้ยิน ยืน นั่ง นอน เดิน ฯลฯ อยู่ทิ้งอัตตาตัวตนไม่ได้ ถ้าเป็นดังกล่าวนี้ วิปัสสนาปัญญาย่อมไม่เกิด จึงต้องทำความเข้าใจให้ถูกในอารมณ์ว่า เป็นเพียงนามรูป เกิดขึ้น

โดยอาศัยเหตุปัจจัยแล้วก็ดับไป ไม่ใช่ตัวตน เรา เขา อะไรทั้งนั้น เช่นการเห็นเกิดขึ้นก็โดยรูปารมณ์กระทบกับจิตที่จักขุปสาทหาใช่เราเขาไม่ หรือการนั่งเกิดขึ้นก็เพราะจิตต้องการจิตตชวาโยธาตุจึงเกิดทำรูปนั่งให้เกิดขึ้นหาใช่เรานั่งหรือใครนั่งไม่ กระทำความรู้ความเข้าใจให้ตรงตามสภาวะอยู่ดังนี้ ย่อมจะถอนอัตตวิปลาสออกได้

อารมณ์ปัจจุบัน คือ อารมณ์ที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้าในปัจจุบัน ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาต้องอาศัยอารมณ์ในปัจจุบัน ให้สติกำหนดเพ่งอยู่ในอารมณ์ปัจจุบัน ซึ่งย่อมมีปรากฏการณ์แสดงสภาพความจริงตามธรรมชาติ ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาต้อมีสติกำหนดรู้ความจริงของอารมณ์นั้น ๆ ถ้าเป็นอารมณ์เกิดขึ้นโดยไม่ได้อาศัยตัณหาความปรารถนาอยากได้เป็นปัจจัยแล้ว ย่อมจะกั้นกิเลสมิให้อภิชฌาและโทมนัส อันเนื่องแต่อดีตสัญญาเข้าเจือปนปรุงแต่งต้องเพ่งตามดูสภาวะความจริงในอารมณ์ปัจจุบัน โดยจิตจดจ่อตามไปแต่ถ้าอารมณ์นั้นเกิดขึ้นโดยตัณหาความปรารถนาแล้ว ก็ย่อมเจือปนไปด้วยกิเลส แม้จะเอาสติเพ่งกำหนดอยู่ วิปัสสนาปัญญาที่จะเห็นความจริงแท้ย่อมไม่เกิด อารมณ์ปัจจุบันเป็นสิ่งสำคัญในวิปัสสนา ผู้ปฏิบัติต้องมีกำหนดสติให้ทันปัจจุบันอารมณ์ให้มากที่สุด เพราะการพิจารณาเห็นทันในปัจจุบันอารมณ์ ย่อมทำให้สันตติของนาม

รูปขาดจากกัน และไตรลักษณ์ก็จะปรากฏขึ้น อารมณ์อดีตที่ล่วงไปเป็นอารมณ์ที่พ้นไปแล้ว ไม่มีอยู่ในปัจจุบันสติก็ย่อมไม่สามารถเข้าไปตั้งกำหนดความจริงได้ หรืออนาคตอารมณ์ที่ยังมาไม่ถึง ก็ย่อมไม่มีความจริงที่จะให้สติกำหนดได้เช่นกัน

ทุกขเวทนา เกิดในขณะปฏิบัติวิปัสสนา เช่น ปวดเจ็บในร่างกายอย่ารีบเปลี่ยนอิริยาบถหรือกระทำอย่างใด เพื่อให้เจ็บปวดนั้นหายไป ควรเอาสติไปกำหนดดูที่ความเจ็บปวดนั้น ทำความรู้สึกว่ากำลังดูนามเวทนา เพื่อจะได้เห็นสภาวะความจริง คือไตรลักษณ์ ระหว่างกำหนดดูต้องระวังอย่าให้มีจิตปรารถนาอยากให้ความเจ็บปวดนั้นหายไปคงวางเฉยดูอยู่ ดูไปตามที่เวทนานั้นแสดง แม้จริงเมื่อทุกขเวทนาเกิดขึ้นตัณหาความปรารถนายินดีย่อมออกไป และโทสะความไม่ชอบย่อมเข้าแทน ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาจำต้องมีมสิการโดยแยบคายวิธีที่ดีก็คือเอาสติเข้าไปกำหนดดุอยู่ที่ทุกขเวทนานั้น

แต่เอสติกำหนดความเจ็บปวดนั้นอยู่เฉย ๆ เช่น กำหนดว่า “ปวดหนอ ๆ” ว่าในใจไปเฉย ๆ โดยไม่มีมนสิการ ให้ถูกต้องตามสภาวะความจริง การกำหนดนั้นก็กลายเป็นสมถะไปสมาธิจิตก็จะเกิดมากขึ้นตามลำดับ นอกจากนั้นการเจริญวิปัสสนาก็มีส่วนจะดูทุกขสภาวะให้เป็นประจักษ์ ไม่ใช่เพื่อหลีกหลบหนีไปให้

พ้น (คือไม่หลีกหนีไปเสียง่าย ๆ) ไม่ยินดีเผชิญต่อทุกข์ ถ้าคอยหลีกหลบอยู่ ปัญญาความรู้ในเรื่องความจริงของทุกข์จะปรากฏขึ้นไม่ได้ จึงจำต้องมีสติกำหนดอยู่ที่ทุกขเวทนานั้นจนถึงขนาดที่จะอดทนไม่ได้ จึงเปลี่ยนอิริยาบถหรือกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งให้คลายจากเวทนานั้น แต่ทั้งนี้ต้องเป็นไปในลักษณะทุกข์บังคับให้เปลี่ยน ไม่ใช่เพราะความปรารถนาอยากเปลี่ยน แต่ถ้าหากจะอดทนต่อทุกขเวทนานั้น แม้จะสาหัสแรงกล้าปานใด ก็ไม่ยอมท้อถอยเปลี่ยนแปลง พยายามเอาชนะทุกขเวทนานั้นให้ได้ ดังนี้ก็กลายเป็นอัตตกิลมถานุโยค คือเป็นการทรมานกาย เปล่าประโยชน์และหาใช่วิปัสสนาไม่

อารมณ์ฟุ้งซ่าน รำคาญใจต่าง ๆ เกิดขึ้นในขณะปฏิบัติวิปัสสนา ก็ให้มีสติกำหนดพิจารณาดูทำนองเดียวกับที่กล่าวในทุกขเวทนาข้างต้น กล่าวคือเมื่อความฟุ้งซ่านเกิดขึ้นจิตใจไม่ตั้งอยู่ในอารมณ์เดียวได้ ก็ให้มีสติกำหนดอยู่ที่ความฟุ้งซ่านนั้นโดยอาศัยความฟุ้งซ่านนั้นเป็นอารมณ์ให้สติกำหนด ไม่ควรรีบทิ้งไปหาอารมณ์ใหม่ ควรเอาสติกำหนดอยู่ที่อารมณ์ฟุ้งซ่านนั้นให้เกิดคุณประโยชน์ เพราะถ้าจะคอยหลบหลีกอยู่เรื่อยไป ก็จะไม่พบสัจธรรมความจริงได้ แม้ในอารมณ์อื่น เช่นกลุ้มใจ เบื่อหน่ายเหมือนกัน

การเพ่งอิริยาบถ การปฏิบัติวิปัสสนาก็เพื่อเห็น อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา จึงจำเป็นต้องเพ่งกำหนดดูที่อิริยาบถด้วย เพื่อให้การปิดบังทุกข์นั้นหมดไป จะได้มองเห็นทุกข์ตามสภาวะความเป็นจริง การกำหนดที่อิริยาบถต้องกำหนดในขณะนั่ง นอน ยืน เดิน อันเป็นอิริยาบถใหญ่ เช่น ขณะนั่ง กำหนดอาการนั่ง หรือในท่าที่นั่ง ให้ทำความรู้สึกในท่าที่นั่งนั้น ตั้งกายด้วยอาการอย่างใด ก็ให้รู้สึกในอาการอย่างนั้น ไม่ใช่ตรวจดุดทั้งกายและเห็นทั่วไปเป็นรูปนิมิต ต้องระวังให้ดู (เห็นทางใจ) อยู่ที่รูปนั่งจริง ๆ ไม่ใช่รูปกระทบถูก รูปนั่งกับรูปกระทบถูกต่างกัน รูปกระทบถูกรู้ได้ทางกายทวาร แต่รูปนั่งรู้ได้ทางมโนทวาร ต้องมีมนสิการ ทำความรู้สึกว่า กำลังดูรูปนั่ง ต้องรู้อยู่เสมอว่ากำลังดูรูปนั่ง ไม่ใช่กำหนดว่านั่งหนอ ๆ เฉย ๆ ไป เรื่อย ๆ ถ้ากำหนดว่านั่งหนอ ๆ เฉย ๆ ก็ไม่รู้ว่านั่งเป็นรูป เรานั่งก็จะเกิดขึ้น

ขณะสติกำหนดดูอยู่ที่รูปนั่งนั้น เมื่อยหรือปวดเกิดขึ้น ตัณหาความชอบใจย่อมผละออกไป โทสะความไม่ชอบเข้าแทน เมื่อโทสะเกิดขึ้นก็ จะเป็นปัจจัยให้ตัณหาเกิดตัณหาก็จะไปแสวงหาอิริยาบถใหม่ เช่นอิริยาบถเดินเพราะเคยเข้าใจหรือรู้มาแล้วว่าเดินนั้นสบาย ดังนั้นในอิริยาบถทั้ง ๒ นั้นจึงมีทั้งตัณหาและโทสะ กล่าวคือ อิริยาบถใหม่คือเดินมีตัณหา (โลภะ) เข้าประกอบ ส่วน

อิริยาบถเก่า คือนั่งมีโทสะ (โทมนัส) เข้าประกอบ อิริยาบถอื่นคือ ยืน เดิน นอน ก็อนุโลมทำนองเดียวกัน

ไม่ควรบังคับอิริยาบถว่า ต้องนั่งให้ได้เวลาเท่านั้นชั่วโมง หรือยืนให้ได้เวลาเท่านี้ชั่วโมง จึงจะเลิกหรือเปลี่ยนอิริยาบถ เพราะจะกลายเป็นบังคับบัญชาได้ และคำว่า เรา ก็จะเกิดขึ้นควร จะดูเท่านั้น มีอะไรเกิดขึ้นก็มีสติรู้อยู่รู้ทัน และถ้าการนั่งหรือยืน นั้นเกิดทุกขเวทนากล้าแข็งขึ้น และไม่ยอมเปลี่ยนโดยยังไม่ถึง กำหนดเวลา พยายามยืนหยัดอดทนต่อไป ดังนี้เป็นการทรมาน กาย หาใช่ทางของวิปัสสนาไม่

อนึ่ง การกินอาหารก็ควรทำความเข้าใจให้ถูก คืออย่ากิน ด้วยตัณหาความอยากมีรสเอร็ดอร่อยแล้วติดใจ หรืออย่ากินด้วย โทสะความไม่ชอบไม่เอร็ดอร่อย ถ้าเกิดขึ้นก็ต้องกำหนดรู้ทันเสีย ควรทำความเข้าให้ถูกว่าจำเป็นต้องกินเพื่อบำบัดทุกข์ที่จะเกิดขึ้น ทำให้นามรูปเดือดร้อนกระวนกระวาย เพราะอาหารเป็นปัจจัย สำคัญที่ทำให้รูปทรงอยู่เป็นปกติตามธรรมชาติ

เกิดมาเพื่ออะไร

การเกิดและการดับ เป็นลักษณะของสังขตธรรมตราบใดที่อวิชชาตัณหายังไม่หมด จะบังคับฝ่าฝืนมิให้เกิดและดับไม่ได้ ต้องเป็นไปตามกฎของเหตุและปัจจัย สัตว์ทั้งหลายจึงต้องมีการเกิดขึ้นและดับไป เผชิญอยู่กับทุกข์และมีความปรารถนาใคร่ให้พ้นไป การเกิดขึ้นของสัตว์เนื่องด้วยอวิชชาความรู้ที่ไม่เป็นไปตามความจริงเป็นสาระสำคัญ มิใช่เพื่อการกิน การนอน สนุกสนาน ประกอบการงานหาทรัพย์สินชื่อเสียงแต่อย่างใดไม่ หากแต่เพื่อหาความรู้ตามความจริงและแก้ทุกข์ ถ้าการเกิดขึ้นของสัตว์เป็นไปเพื่อการกิน การนอน และกามคุณอารมณ์ดังกล่าวแล้ว จะมีประโยชน์ที่ควรค่าอันได้แก่ชีวิต แม้จะเห็นว่ากามคุณอารมณ์นั้นเป็นสุข ก็เป็นแต่ขณะน้อยเมื่อเปรียบกับความทุกข์ ชีวิตมีอยู่เพียงเวลาเล็กน้อยก็ต้องแตกดับตายไป และไม่สามารถจะเอาสิ่งใดไปได้ นอกจากกรรมที่ได้กระทำไว้ซึ่งจะไปให้ผลเป็นวิบากในภาพชาติต่อ ๆ ไป

ความจริงแท้นั้น การเกิดขึ้นของสัตว์ก็เพื่อแสวงหาความรู้ คือปัญญาญาณสัมปยุตต์เพื่อแก้ทุกข์ สัตว์ทั้งหลายมีอวิชชาความรู้ไม่ตรงตามความเป็นจริงนอนเนื่องอยู่ในสันดาน ก่อให้เกิด ความปรารถนาใคร่รู้ไปต่าง ๆ นานา เพื่อให้ประสบกับความสุขพ้นไปจากทุกข์ การรู้นี้เป็นไปทั้งรู้ผิดและรู้ถูก รู้น้อยและรู้มาก และรู้ไปจนกว่าจะรู้ถูกทั้งหมดตามสภาวะความเป็นจริง เมื่อนั้นก็จะหมดความอยากรู้ เพราะรู้จริงหมดสิ้นแล้ว เมื่อความอยากรู้ไม่มีการกระทำ กรรมก็ไม่มี กรรมไม่มีก็ไม่มีวิบาก คือการเกิดของสัตว์นั้น เป็นวิบากของกรรมอันเนื่องมาจากความใคร่รู้ โดยเหตุที่โง่ ไม่รู้ความจริง (อวิชชา ตัณหา กรรมวิบาก)

ความรู้อันถูกต้องแท้จริงที่จะแก้ทุกข์ได้ ก็คือปัญญาญาณสัมปยุตต์ เป็นปัญญาที่รู้ตามสภาวะความเป็นจริง อันได้แก่

(๑) **รู้ในรูป** คือ รู้ในสภาวะที่รูปนั้น ไม่ใช่ตัวตนแก่นสาร

(๒) **รู้ในเวทนา** คือ รู้ในสภาวะที่เสวยอารมณ์ สุข ทุกข์ เฉย ๆ

(๓) **รู้ในสัญญา** คือ รู้ในสภาวะการจำได้หมายรู้ที่เกิดขึ้น

(๔) **รู้ในสังขาร** คือ รู้ในสภาวะที่ปรุงแต่งจิตให้เป็นไปต่าง ๆ และ

(๕) **รู้ในวิญญาณ** คือ รู้ในสภาวะของจิตที่กระทบอารมณ์

รวมความว่า ให้มีปัญญารู้ในอัตตภาพของตนหรือรูปนามขันธ์ ๕ ตามความเป็นจริง ทั้งนี้ก็คือให้มีสติสัมปชัญญะ รู้อยู่ในสภาวะความจริงของกาย เวทนา จิต ธรรม ตามแนวของมหาสติปัฏฐาน ๔

เมื่อสรุปแล้ว การเกิดมาจึงเป็นไปเพื่อศึกษาหาความรู้และการแก้ทุกข์ หาใช่เพื่อเหตุอื่นไม่ ไม่ว่าจะเกิดในคติใด ๆ ก็เพื่อความรู้และแก้ทุกข์ทั้งนั้น ขอท่านผู้มีปัญญาได้โปรดพิจารณาดู

พระอภิธรรมสังเขป และ ธรรมบางประการที่น่าสนใจ

โดย พระนิติเกษตรสุนทร